

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra sociologie

Sociologie

PhDr. Tereza Vandrovcová

Zvířata jako laboratorní objekty:

Analýza mocenského diskurzu

Animals as Laboratory Objects:

Analysis of the Power Discourse

Disertační práce

Vedoucí práce: PhDr. Oleg Suša, CSc.

2017

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 28. 3. 2017

.....

Tereza Vandrovcová

Poděkování:

Velmi děkuji dr. Olegu Sušovi za podporu při volbě tématu, inspiraci, lidský přístup a veškerou pomoc při realizaci této práce. Rovněž velmi děkuji dr. Petru Lupačovi za cenné rady a obětavé konzultace a Jakubu Marešovi za pomoc s realizací kvalitativního výzkumu. Všem třem výše jmenovaným zároveň děkuji za účast v grantovém projektu GAUK č. 47210/2010, který umožnil empirický výzkum této disertační práce. Slova díky proto věnuji i Grantové Agentuře Univerzity Karlovy. Děkuji svému manželovi Silvestru Vandrovci Špačkovi za jeho oporu a povzbuzování, ale i pomoc při zpracovávání materiálů. A děkuji také celé své rodině a přátelům za jejich trpělivost a nehynoucí psychickou podporu.

Abstrakt

Cílem této disertační práce je kritická diskurzivní analýza mocenských korelátů expertního vědění a dalších faktorů, které mohou bránit otevřené a nepředpojaté diskuzi o etických otázkách týkajících se používání mimolidských zvířat v rámci biomedicínských pokusů. Autorka nejprve načrtává stručnou historii „zvířete“ a v další kapitole téma zasazuje do teoretického rámce Animal Studies. Ve čtvrté kapitole poskytuje přehled nejčastějších argumentů pro i proti používání zvířat v biomedicině. V rámci vlastního výzkumu analyzuje vědecké texty za účelem odhalení způsobu, jakým jsou laboratorní zvířata sociálně konstruována coby vědecké objekty a jaké to může mít důsledky pro vnímání jejich morální hodnoty. Klíčovou částí práce jsou pak semi-strukturované rozhovory se zastánci a odpůrci pokusů na zvířatech, konkrétně s laboratorními pracovníky, kteří provádí pokusy na zvířatech, a s aktivisty za práva zvířat. Autorka zjistila, že laboratorní pracovníci v jejím vzorku byli přesvědčeni o nezbytnosti a legitimitě stávající praxe, při popisu své práce se zvířaty měli tendenci potlačovat jejich individualitu a své oponenty, s jejichž argumenty nebyli obeznámeni, často označovali jako neinformované a nekompetentní do diskuze vstupovat. Aktivisté v tomto vzorku uváděli etické argumenty založené na principu spravedlnosti a odmítání druhové nadřazenosti člověka. Dále zmiňovali metodologické argumenty, které se týkají nedokonalé přenositelnosti výsledků získaných na zvířatech na lidské pacienty, ale též možnosti alternativních metod. Autorka dochází k závěru, že vzájemné porozumění obou stran a otevřená diskuze přispějí k pokroku na poli etiky i vědy.

Klíčová slova: zvířata, critical animal studies, práva zvířat, pokusy na zvířatech, bioetika

Abstract

This dissertation thesis encompasses a critical discourse analysis of the power correlates of expert knowledge and other factors that can hinder the open and unbiased discussion concerning the ethical aspects of the use of nonhuman animals in biomedical experiments. A brief history of “the animal” is first provided before the issue is positioned within the theoretical framework of Animal Studies. The fourth chapter is composed of an overview of the most frequent arguments both for and against the use of animals in biomedicine. The author draws upon her research as she analyzes scientific texts to reveal how laboratory animals are socially constructed as scientific objects and subsequently describes the effects this has on the perception of their moral value. A series of semi-structured interviews with critics and advocates of animal experimentation, such as animal rights activists and laboratory workers who conduct experiments on animals, is the pivotal section of the paper. It is established that lab workers in the sample are convinced of the necessity and legitimacy of current practices, that lab workers have a tendency to suppress animals’ individuality when describing their work, that lab workers deem their critics as being uninformed and incompetent at entering into the discussion, and that lab workers admit to being unfamiliar with their opponents’ arguments. Activists interviewed for research purposes stress ethical arguments based on the principles of justice and on the rejection of human supremacy. Methodological arguments pertaining to the imperfect transferability of results obtained from animals onto human patients, as well as the availability of alternative methods, were also cited by the activists. The author concludes that mutual understanding is required from both sides and that open discussion will contribute to the progress of both ethics and science.

Key words: animals, critical animal studies, animal rights, animal experimentation, bioethics

Obsah

Seznam zkratk	1
1. Úvod	2
2. Historický vývoj „zvířete“ v lidské společnosti	5
2.1 Lovci a sběrači	5
2.2 Zemědělství a starověk	7
2.3 Středověk	11
2.4 Novověk	14
2.5 Industrializace a modernita	25
2.6 Postmodernita	31
2.7 Závěr	34
3. Zvířata v sociologii	36
3.1 Neviditelná zvířata	36
3.2 Interdisciplinarita oboru	37
3.3 Rozvoj a institucionalizace Animal Studies v rámci sociologie	40
3.4 Východiska, předpoklady a nové výzvy	42
3.5 Critical Animal Studies	43
3.6 Oblasti zkoumání	45
3.6.1 Sociální konstrukce laboratorních zvířat	45
3.6.2 Vzájemné porozumění opozice a konstruování identit	48
4. Argumenty pro a proti	52
4.1 Práva lidí a ostatních zvířat	52
4.2 Otázka inteligence a členství v morální komunitě	54
4.3 Lidská výjimečnost	56
4.4 Vyvážení nákladů a přínosů	57
4.5 Závažnost prováděných zákroků a legislativní ochrana	58
4.6 Úspěchy pokusů na zvířatech a jejich validita	59
4.7 Shrnutí	61
5. Cíle výzkumu	63
6. Metody výzkumu	65

6.1 Kritická diskurzivní analýza.....	65
6.2 Stručná analýza vědeckých textů.....	69
6.3 Rozhovory	70
6.3.1 Výběr a charakteristika vzorku.....	70
6.3.2 Průběh rozhovorů.....	71
6.3.3 Jak výběr vzorku mohl ovlivnit výsledky	71
6.3.4 Etika.....	72
7. Analýza	73
7.1 Analýza vědeckých textů	73
7.2 Rozhovory s laboratorními pracovníky	75
7.2.1 Vědecký význam, perspektiva a legitimita pokusů na zvířatech	75
7.2.2 Identita laboratorních zvířat a interakce s nimi	80
7.2.3 Identita veřejnosti, aktivistů a vliv médií.....	85
7.2.4 Možnost otevření diskuze	90
7.3 Rozhovory s aktivisty	94
7.3.1 Argumenty proti pokusům na zvířatech.....	94
7.3.2 Alternativní metody.....	99
7.3.3 Překážky změn	101
7.3.4 Možnost otevření diskuze	105
8. Interpretace	108
8.1 Analýza vědeckých textů	108
8.2 Rozhovory s laboratorními pracovníky	108
8.3 Rozhovory s aktivisty	112
8.4 Diskuze	114
9. Závěr.....	116
10. Doslov – pozice pisatelky	119
Seznam literatury.....	122

Seznam zkratek

3R	Princip 3R: nahrazování, snižování, zmírňování (angl. <i>Replacement, Reduction, Refinement</i>)
APS	Americká fyziologická společnost (angl. <i>American Physiological Society</i>)
AV ČR	Akademie věd České republiky
CAS	Critical Animal Studies
CDA	Kritická diskurzivní analýza (angl. <i>Critical Discourse Analysis</i>)
EACAS	European Association for Critical Animal Studies
FDA	Úřad pro potraviny a léčiva USA (angl. <i>U.S. Food & Drug Administration</i>)
FRAME	Fund for the Replacement of Animals in Medical Experiments
ICAS	The Institute for Critical Animal Studies
IKEM	Institut klinické a experimentální medicíny
ISAZ	International Society for Anthrozoology
LASSH	Laboratory Animals in the Social Sciences and Humanities
MAS	„mainstreamové“ Animal Studies
PETA	People for the Ethical Treatment of Animals
QSAR	Modely kvantitativních vztahů mezi strukturou a aktivitou (angl. <i>Quantitative structure–activity relationship models</i>)
RSPCA	Royal Society for the Prevention of Cruelty to Animals
SPCA	Society for the Prevention of Cruelty to Animals

1. Úvod

Mimolidská¹ zvířata jsou v lidské společnosti sociálně konstruována, což znamená, že např. způsob, jakým je s nimi zacházeno, závisí - více než na fyzických a psychických charakteristikách daného tvora - na sdílených významech, které jsou vyjednávány v sociálních interakcích (Berger a Luckmann 1999, Arluke a Sanders 1996). Tyto významy rozhodují o tom, jaký jim lidé přidělí morální i legální status, jak o nich bude komunikováno, ale i to, jak s nimi bude fakticky zacházeno. Proto je možné, aby jeden a tentýž živočišný druh, např. pes domácí, byl v jednom kontextu milovaným členem rodiny, který má vlastní jméno a s vysokou pravděpodobností zemře přirozenou či „milosrdnou“ smrtí, ve druhém kontextu jatečným zvířetem, které bude násilně zabito ve velmi mladém věku, a v dalším zase emoce nevyvolávajícím de-individualizovaným zdrojem vědeckých dat, který je označen číslem a bude usmrcen během pokusu či bezprostředně po jeho ukončení. Tyto významy proto nejsou ani univerzálně sdílené, tj. ve společnosti neexistuje jednoznačný konsensus v připisovaných významech, v důsledku čehož vznikají mezi skupinami s odlišným konceptem názorové konflikty.

V této disertační práci jsem se rozhodla zaměřit na tu část připisovaných významů, které jsou spojeny s užíváním zvířat jako věcí, mechanických strojů s určitými vstupy a výstupy. K tomu mi poslouží studium zacházení se zvířaty v oblasti biomedicínského výzkumu. Laboratorní zvířata jsem si zvolila z toho důvodu, že je jejich použití silně legitimizováno svým účelem, vidinou lepšího lidského zdraví a vědeckého pokroku, a proto je pravděpodobnější, že kritický pohled na tuto praxi bude výrazně marginalizován. Projevem této silné legitimacy je např. to, že jsou v této oblasti kromě nejčastěji používaných myší a potkanů pravidelně využívány i takové druhy zvířat, které se jinak těší vysokému morálnímu statusu – primáti, psi nebo kočky.² Dalším projevem je to, že je těmto zvířatům umožněno způsobovat to, co by v jakémkoli jiném kontextu bylo vnímáno jako odsouzeníhodné týrání. Jejich použití je opatřeno legitimizací, která je schopna vytvořit velmi silnou konstrukci laboratorního zvířete ontologicky odlišného od zvířete domácího, divokého atd.

¹ Tento pojem se používá pro zdůraznění předpokladu, že neexistuje ostrá demarkační linie, kterou by se člověk vyčleňoval ze skupiny ostatních živočišných druhů. Anglický pojem „non-human animals“ zde překládám jako „mimolidská zvířata“, tedy stejně jako prof. Kohák v přemluvě k českému vydání *Osvobození zvířat* Petera Singera ([1975] 2001). V disertační práci jej však nebudu ze stylistických důvodů používat systematicky.

² V Česku jde o několik set zvířat ročně. Přesné počty lze dohledat např. v pravidelném informačním bulletinu Státní veterinární správy (Státní veterinární správa 2015).

Ochránci zvířat, stejně jako řada respektovaných vědců, jsou v Evropě již více než sto let v kritické opozici proti využívání mimolidských zvířat coby objektů biomedicínských pokusů (Linzey a Linzey 2015, 13).

Zatímco zastánci pokusů na zvířatech považují tuto praxi za eticky správnou a nezbytnou pro další rozvoj vědy a medicíny (Epstein, 2007), za vědecky validní (APS, 2007) a svými výsledky vyvažující zvířecí životy (Hurley 2007, Bateson 2007), odpůrci pokusů na zvířatech vznáší nejrůznější otázky, jako zda skutečně existuje vyvážený stav mezi podporou lidských zájmů a zohledněním zájmů laboratorních zvířat (Gluck a Kubacki 1991, Singer 2001) nebo zda vůbec máme právo využívat a zabíjet mimolidská zvířata pro svoje účely (Regan 2007). Některé kritické hlasy zase tvrdí, že pokusy na zvířatech nejsou vhodným způsobem získávání lékařských znalostí a že zůstávají součástí moderní vědy jen z historických a kulturních důvodů. V souvislosti s tím se snaží poukázat na riziko, že výsledky takových výzkumů mohou být zavádějící (Knight 2011, Doctors Against Animal Experiments Germany 2015).

Cílem této práce není zjistit, která strana má pravdu, ale zmapovat mechanismy, které brání otevřené diskuzi a výměně nezkreslených informací týkajících se této praxe, ale též aktivnějšímu zavádění alternativních postupů, a jak tyto překážky minimalizovat.

V rámci svého výzkumu budu sledovat, jak jsou laboratorní zvířata konstruována ve vědeckých textech, jakým způsobem vnímají problematiku používání zvířat při pokusech, ale i kritickou opozici samotní laboratorní pracovníci a nakonec jaké jsou argumenty kritické opozice, kterou ve výzkumu reprezentují aktivisté za práva zvířat.

Jednou z důležitých součástí kritické diskurzivní analýzy je zasazení zkoumaných diskurzů do kontextu širší sociální praxe, která je historicky a kulturně specifická. Proto se ve druhé kapitole této disertace věnuji stručnému shrnutí historie „zvířete“ v západním myšlení, přičemž přihlížím i k historickému vývoji konkrétního využití zvířat coby laboratorních objektů.

V další kapitole práci zasazuji do teoretického rámce oboru Animal Studies a jeho kritické odnože Critical Animal Studies. Věnuji se vývoji a etablování tohoto relativně mladého oboru, který mimolidská zvířata zkoumá v kontextu sociálních věd, a popisují jeho východiska, předpoklady a nové výzvy. Rovněž představuji vybrané oblasti zkoumání, které jsou relevantní k tématu této disertační práce. Konkrétně jde o téma sociální konstrukce laboratorních zvířat a dále o otázku vzájemného porozumění opozice a konstruování identit.

Čtvrtá kapitola je věnována přehledu argumentů, které jsou oběma stranami používány v diskuzi nad legitimitou používání zvířat v rámci biomedicínských experimentů. Argumenty se týkají jak obecné roviny práv zvířat a etické oprávněnosti využívání laboratorních zvířat, tak i metodologických námitek, které se dotýkají otázek vědecké relevance pokusů na zvířatech a jejich přenositelnosti na člověka.

Podrobnějšímu představení cílů mého výzkumu se věnuje kapitola pátá, ve které nastiňuji návaznost na svou předchozí práci a rozvíjím výzkumné otázky.

V šesté kapitole představuji používanou metodu, kterou je kritická diskurzivní analýza. Dále popisuji průběh výzkumu, v jehož rámci jsem analyzovala vědecké texty a prováděla semi-strukturované kvalitativní rozhovory s laboratorními pracovníky a s aktivisty za práva zvířat.

Sedmá kapitola je věnována analýze těchto textů, přičemž největší důraz je kladen na rozhovory s laboratorními pracovníky. V osmé kapitole pak výsledky této analýzy shrnuji a interpretuji.

2. Historický vývoj „zvířete“ v lidské společnosti³

Vztah lidí k ostatním živočišným druhům je plný paradoxů a neustálých změn. Chceme-li porozumět současným konfliktům mezi různými diskurzy, které vznikají mimo jiné následkem rozdílného chápání morálního statusu mimolidských zvířat, je užitečné tuto analýzu začít studiem kulturních kořenů „zvířete“, jehož význam je výsledkem dlouhého procesu vyjednávání a je ovlivněn celou řadou faktorů. Pro kritickou diskurzivní analýzu, jak ji představuje Fairclough (1995), je nezbytné diskurzy chápat coby součást kulturně a historicky specifické sociální praxe, která ovlivňuje, ale je i sama ovlivňována praxí diskurzivní.

Cílem této kapitoly není vyčerpávající analýza, ale stručné načrtnutí historického vývoje statusu zvířat v lidské společnosti a vztahu lidí k nim se zaměřením na evropskou kulturu a se zvláštním zřetelem k Velké Británii, která je považována za kolébku antivivisekčního hnutí (Guerrini 2003). Kapitola se věnuje jednak samotnému popisu tohoto vývoje, ale i možným příčinám těchto změn, mezi něž spadají např. ekonomické, sociální či ekologické tlaky, ale též díla vlivných autorů ze sféry filosofie, náboženství a vědy.

Kapitola nemá ambice být "hodnotově neutrální", protože na vývoj statusu zvířat pohlíží optikou Critical Animal Studies, které se snaží porozumět příčinám společenského útlaku lidských i mimolidských bytostí s cílem jeho odstranění. Zatímco tradiční antropocentrická perspektiva vypráví např. historii domestikace jako dějiny navázání smluvního oboustranně výhodného a morálně zcela oprávněného lidsko-zvířecího vztahu⁴, kritický přístup oproti tomu zohledňuje i perspektivu zvířat coby subjektů s vlastními potřebami. Zaměřuje se tak i na takové otázky, jako je ztráta svobody a autonomie mimolidských druhů, mocenský charakter tohoto vztahu a někdy též inherentní násilí (Best 2009, Nibert 2002).

2.1 Lovci a sběrači

Až do konce poslední doby ledové, tedy přibližně před 12 000 lety, na planetě žili lidé, kteří jsou na základě svého životního stylu označováni jako lovci a sběrači a kteří získávali „veškerou potravu i materiály od divoce žijících zvířat a rostlin,“ (Serpell 1986, 3) což mělo vliv na způsob vztahování k okolní přírodě i zvířatům v ní. Lovce a sběrače však nalézáme

³ Část této kapitoly již byla publikována v kolektivní monografii *Selected Approaches to Environmental Ethics in V4 Countries* (Vandrovcová 2016).

⁴ <http://www.historyworld.net/wrldhis/PlainTextHistories.asp?historyid=ab57>

i v obdobích pozdějších, což nám umožňuje detailněji porozumět tomu, jak mohl vypadat jejich vztah k ostatním živočišným druhům.

Většinu z toho, co víme o detailech životů lovců a sběračů a hodnotách, které zastávali, jsme dle sociálního antropologa Tima Ingolda (2003) ještě donedávna získávali od raných antropologů, misionářů a obchodníků zkoumajících přírodní národy ještě před transformací loveckých a sběračských komunit nebo jejich destrukcí evropskou invazí. Tito badatelé – ovlivnění antropocentrickým přístupem – popisovali život „domorodců“ jako zoufalý boj o přežití a vztah se zvířaty jimi byl prezentován jako antagonistický a plný násilí. Moderní archeologické, antropologické a etnografické studie lovců a sběračů však ukazují, že je tento obrázek velmi nepřesný (Ingold 2003, 8). Je sice nemožné hovořit o lovcích a sběračích jako o homogenní skupině, která zastává stejné hodnoty a životní styl, ale můžeme pozorovat určité společné tendence a často se vyskytující fenomény.

Ačkoliv fenomén chovu tzv. *domácích mazlíčků* bývá zařazován až do období novověku, držení zvířat, která mají status srovnatelný s lidskými členy rodiny, se dle kulturní antropoložky Margo DeMello objevuje právě již u loveckých a sběračských společností. Např. důkazy z období před 14 000 roky ukazují, že v některých oblastech byli psi po své smrti pohřbíváni, což naznačuje „silné pouto mezi psy a lidmi“ (DeMello 2012, 65).

O možnosti existence mazlíčků u loveckých a sběračských společností svědčí i životní styl původních obyvatel Ameriky a Austrálie. Španělský dobyvatel Francisco Hernandez byl dle Jamese Serpella (1986) velmi překvapen, když v domě původních obyvatel na území dnešního Mexika objevil krotkého mývala, o kterého jeho majitelé pečovali, krmili ho a také se s ním mazlili. Ještě překvapivější bylo zjištění, že např. u Australců bylo běžné, aby byla některá mláďata těchto zvířat, např. dingů, kojena lidskými matkami (Serpell 1986, 64). Serpell dodává, že je vysoce pravděpodobné, že lovci a sběrači z doby ledové pečovali o zdomácnělá divoká zvířata stejně jako výše zmiňovaní původní obyvatelé, přičemž „prehistorický člověk mohl milovat své psy a ostatní zdomácnělé druhy dlouho před tím, než je začal využívat pro jakékoli jiné účely“ (Serpell 1986, 72).

Další skupinou zvířat, která zasahovala do života lovců a sběračů, byly divoce žijící druhy, z nichž některé se stávaly kořistí na loveckých výpravách. Dle Serpella a Paula tato zvířata nebyla vnímána jako nepřátelé či podřadní tvorové, ale naopak jako partneři, kteří sdílí stejný svět a kteří se musí vzájemně respektovat a být ohleduplní ke svým zájmům. „Ve většině nezemědělských, loveckých a sběračských společnostech je respekt k ‚pocitům‘ zvířat důležitou součástí náboženské ideologie a rituálů.“ (Serpell a Paul 2003, 130) Také u nich

bývá rozšířeno přesvědčení, že zvířata mají nejen duši nebo jinou nesmrtelnou esenci, ale i myšlenky, pocity a sociální systémy, které jsou podobné těm lidským.

Co se týká konkrétních interakcí při lovu, tito lidé údajně věřili, že lovec musí zvíře nejprve požádat o souhlas s jeho zabitím. Jak uvádí Serpell a Paul:

„(...) zvíře, které je zabito pro jídlo, není nikdy vnímáno jako pouhá pasivní oběť lidské predace. Spíše je viděno jako aktivní a dobrovolný aktér své vlastní porážky. Zvířata jsou považována za mentálně a duševně rovnocenná a úspěšný lovec dosahuje svého cíle je zabít nejen skrze své vědomosti a dovednosti, ale také skrze respektující postoje a jednání vůči nim. Pouze tehdy zvíře usoudí, že je lovec hoděn daru masa, a umožní mu, aby jej zabil.“ (Serpell a Paul 2003, 131)

Přítomno bývá i přesvědčení, že by žádné zvíře nemělo zemřít nadarmo (Ingold 2003). Odpor k plýtvání a hamižnosti se projevuje i v mezilidských vztazích a při přerozdělování zdrojů, kdy by si nikdo neměl brát více, než potřebuje. Z antropologických studií lovců a sběračů v Severní Americe a v Austrálii dle Ingolda vyplývá, že tyto komunity mívají i určitý druh konzervační politiky, třebaže ne toho západního vědeckého stříhu (Ingold 2003, 10).

Kromě interakcí při lovu byla zvířata součástí různých rituálů a náboženství. Objevuje se i totemismus, v jehož rámci lidé považovali určitá konkrétní zvířata za své duchovní předky a blízké příbuzné (Serpell 1986, 176-177). Západní pojmy jako lidstvo a příroda, které jsme zvyklí vnímat dichotomicky, jsou pro lovce a sběrače téměř cizí kategorie, protože k přírodnímu světu přistupují stejně jako ke světu sociálnímu (Ingold 2013). V souladu s tím nevnímají ostrou demarkační linii mezi lidmi a ostatními zvířaty, kterou moderní západní svět začal zpochybňovat až relativně nedávno (Corbey 2005).

Vztahy s ostatními lidmi i zvířaty jsou založeny především na znalosti interagujících partnerů a také na vzájemné důvěře. Právě tento princip důvěry pak Ingold dává do kontrastu s principem dominance, který se podle něj stává součástí mezidruhových i mezilidských vztahů v další fázi lidského vývoje spolu s rozvojem pastevectví a zemědělství (Ingold 2003, 16).

2.2 Zemědělství a starověk

Zatímco pes byl domestikován coby společník a lovecký partner již přibližně před 15 000 lety, přičemž některé nálezy dokonce naznačují, že to mohlo být již před 30 000 lety (Germonpré et al. 2009), první hospodářská zvířata (kozy a ovce) byla domestikována až

přibližně před 9000 lety (Clutton-Brock 2003, 28). Archeozoologka Juliet Clutton-Brock domestikované zvíře definuje jako zvíře, které je „chováno v zajetí za účelem obživy nebo zisku v lidské komunitě, která zcela ovládá jejich množení, organizaci teritoria a poskytování potravy“ (Clutton-Brock 2003, 26).

Domestikace byla dle DeMello indikátorem zásadní společenské změny. V neolitu se totiž primární ekonomická aktivita přesunula od sběru jídla k produkci jídla. „Došlo tak k jedné z nejmonumentálnějších změn v lidské – i zvířecí – historii.“ (DeMello 2012, 86)

Následkem domestikace se vztah se zvířaty proměnil. Již nešlo o rovnocenné partnerství, ale o vztah nadřízenosti a podřízenosti, přičemž si člověk přisoudil roli pána. Hospodářská zvířata přestala být autonomními jedinci, neboť „přežití domestikovaného zvířete závisí na jeho lidském vlastníkovi. Člověk se stal pánem a vládcem, zvířata se stala jeho služebníky a otroky.“ (Serpell 1986, 5) Tato proměna se přitom dle Ingolda týkala i vztahů mezilidských. Např. v případě severských euroasijských pastevců sobů došlo k proměně původně rovnostářských vztahů založených na sdílení, protože začaly být založeny na dominanci a podřízení mezi pasteveckými vůdci a jejich pomocníky (Ingold 2003).

V hierarchii rodiny byla hospodářská zvířata na dně pomyslné pyramidy dominance, a ačkoliv se svými lidskými vlastníky často sdílela i příbytek, „bylo s nimi zacházeno spíše jako s majetkem než jako s cítícími bytostmi, které mají své vlastní zájmy“ (Clutton-Brock 2003, 31). Clutton-Brock ještě dodává, že stejný postoj byl však zastáván i vůči lidským otrokům, přičemž byl ve většině společností překonán až v posledních 200 letech (ibid.).

Změna mezidruhových vztahů se však netýkala pouze domestikantů a lidských otroků. Vztah, ve kterém jsou zvířata ovládána, se postupně rozšířil i na zvířata, která byla stále ještě divoká. Bylo totiž třeba vytlačit či vyhubit predátory, kteří se stali nežádoucí konkurencí, protože představovali hrozbu pro hospodářská zvířata (DeMello 2012, 68).

I přes výše popsanou razantní proměnu a hierarchický antropocentrický přístup byl však některým zvířatům v rámci starověkých indoevropských civilizací ponechán speciální status s náboženským přesahem. Nejvýraznější role byla přisuzována skotu, který lidem poskytl první (a na dlouho jediný) zdroj síly ulehčující pěstování rostlinné potravy a dle veterinárního epidemiologa Calvina Schwabeho umožnil vzestup starověkých civilizací (Schwabe 2003, 40).

Především býk se stal symbolem bohatství, mužské síly a plodnosti a byl spojován jak s panovníky, tak s božstvy. Např. v Egyptě byli býci, ale i jiná zvířata – zejm. kočky –

asociování s božstvem, přičemž nešlo jen o nějaká metaforická zvířata, ale i o skutečné žijící jedince. Zabití kočky se v této kultuře někdy trestalo i smrtí (Doležal 2016). Božstvo, které na sebe bralo podobu skotu, nalézáme v Mezopotámii, na Krétě, ale i ve starověkém Řecku. Civilizace „kultury skotu“, které přežily až do současné doby, nalézáme v Indii (Schwabe 2003).

Ve srovnání s ostatními starověkými civilizacemi měla v Indii zvířata neobvykle vysoký status, o čemž vypovídají např. Ašókovy edikty z období 3. století př. n. l., které byly silně inspirovány buddhistickou naukou a obsahují např. imperativ nezabíjet živé a vyložený zákaz zvířecích obětí i lovu. Jak uvádí bioetik Adam Doležal, ač nešlo o zákony v dnešním slova smyslu, ale spíše doporučení s informační hodnotou, zdá se být „zcela evidentní, že indická kultura, ovlivněná buddhistickým učením, vnímala zvířata silněji jako součást vlastního života, nikoliv jako pouhý objekt, předmět zájmu a ekonomickou hodnotu“ (Doležal 2016, 330).

V antickém Řecku a později Římě se náboženská symbolika zvířat – zejména býků – mísí s utilitárním, vědeckým i filosofickým přístupem. V této době se také začínají formovat první pozitivní i negativní postoje vůči experimentování⁵ na zvířatech, které se objevuje spolu s rozvojem vědeckého přístupu (Guerrini 2003). To vedlo k velmi zajímavým názorovým střetům ohledně morálního statusu zvířat, přičemž při určité míře zjednodušení můžeme rozeznat dva protichůdné proudy. Jeden, který věřil, že zvířata jsou tu od toho, aby sloužila člověku, jsou iracionální a není třeba vůči nim brát morální ohledy, a druhý, který zastával názor, že jsou to naši blízcí příbuzní a že jsou stejně jako my obdařeni rozumem i citem (Serpell 1986).

Mezi kořeny pozdějšího převážně antropocentrického křesťanského pohledu na mimolidská zvířata, který v evropské civilizaci dominoval více než dva tisíce let, bývá řazen koncept řeckého filosofa Aristotela (384 – 322 př. n. l.), který přírodní svět vnímal účelně a hierarchicky v tzv. *řetězci bytí* na základě míry rozumu. Věřil tomu, že nižší organismy mají sloužit jako jídlo a pracovní síla pro organismy vyšší, přičemž touto filosofií obhajoval – stejně jako mnoho tehdejších autorů – nejen využívání zvířat pro vědecké i jiné účely, ale i otroctví lidí. I u nich věřil, že mají méně rozumu než Řekové, a proto jsou ze své přirozenosti předurčeni být otroky (Serpell 1986, 151).

⁵ V antice však je dle historičky Guerrini vhodnější hovořit o „*demonstrování*“ než o experimentech, protože při nich nešlo o objevování nových faktů o přírodě, ale spíše měly ilustrovat přijaté přesvědčení. Dnes říkáme, že experiment testuje hypotézu, otázku o přírodě, v kontrolovaných podmínkách.“ (Guerrini 2003, 1)

Pokusy na živých zvířatech byly pro Aristotela důležitým prostředkem k poznání přírody a člověka, protože byl přesvědčen, že „životní funkce mohou být zkoumány pouze v živém organismu“ (Guerrini 2003, 10). Nepochyboval o morální oprávněnosti využití zvířat ve výzkumu, protože věřil, že přestože podle něj mají schopnost vnímat, postrádají racionální duši, a nedává tedy smysl vůči nim uplatňovat principy spravedlnosti.

Důraz na iracionalitu zvířat převzali i mnozí stoikové, epikurejci a novoplatonici, a jak uvidíme níže, na počátku 4. století byly tyto myšlenky vtěleny do rané křesťanské tradice (Serpell 1986).

Mezi zastánce protichůdného směru, který byl vůči používání zvířat ve výzkumu i v jiných oblastech kritický, můžeme řadit např. pythagorejce a některé platoniky, kteří věřili, nejen že zvířata mají racionální duši, ale že mohou být i schránkou reinkarnovaných lidských duší (Serpell 1986, 152).

Kritický pohled na vivisekci, ale i na zabíjení zvířat pro maso či obětování měl Aristotelův následovník Theofrastos (372 – 287 př. n. l.), který je odmítal zabíjet na základě přesvědčení, že „lidé a zvířata sdílí příbuzenství, které má základ ve fyzické a duševní podobnosti; proto je aktem nespravedlnosti, když zvířeti odpíráme život“ (Guerrini 2003, 11). Řecký filosof a kynik Diónégés ze Sinópe (404 – 322 př. n. l.) ve 4. století př. n. l. dokonce věřil, že jsou zvířata lidem v mnoha ohledech nadřazená (Serpell 1986, 152).

Místem, kde docházelo k rozsáhlým pokusům na zvířatech, ale i na lidech, byla Alexandrie ve 4. a 3. století př. n. l. Stejně jako v Řecku i zde existovalo v otázce pokusů na zvířatech několik ideových směrů, z nichž nejvýraznější byly dvě lékařské sekty empiriků a dogmatiků. Empirici v čele s Hippokratem (460 – 377 př. n. l.) věřili, že ideálním způsobem získávání lékařských znalostí je pozorování pacienta, protože jak pitva, tak vivisekce nenávratně mění živou podstatu subjektů. Kromě toho měli proti vivisekci i morální námitky, „protože lékař coby někdo, kdo léčí, by neměl způsobovat utrpení a smrt“ (Guerrini 2003, 7).

Dogmatici Hérofilos (335 – 280 př. n. l.) a Erasistratos (304 – 250 př. n. l.), kteří navázali na Aristotela, oproti tomu věřili, že jsou pitvy i pokusy naprosto nezbytné, přičemž se neomezovali pouze na zvířata, ale měli díky přízni krále k pokusům k dispozici i otroky a odsouzené zločince. Díky experimentům na lidech i mimolidských zvířatech přinesli spoustu nových poznatků o fungování mozku, nervů a krevního systému. Hérofilos a Erasistratos byli na několik století posledními, kdo takto rozsáhlé experimenty na zvířatech prováděli, protože další alexandrijští panovníci už takovými nadšenci vědy nebyli (Guerrini 2003, 12).

Jejich stupně odbornosti dosáhl až o 400 let později římský lékař řeckého původu Galén (129 – 199 n. l.). Podobně jako Aristotelés věřil, že zvířata mají určité vědomí (*psyché*), ale že postrádají rozum, a proto je v pořádku na nich provádět pokusy. Jelikož v Římě nebylo v jeho době možné pitvat lidská těla, používal k pitvám a pokusům alespoň opice, protože předpokládal, že jsou zvířecí těla analogická těm lidským, přičemž ke srovnání používal nahá těla živých otroků. V rámci svých experimentů jednal dle dnešních standardů velmi krutě, protože otevíral zvířata za živa a pozoroval jejich reakce na různé podněty jako přerušení tepen či různých nervů, což v něm však nevyvolávalo žádné morální znepokojení. Je však třeba mít na paměti, že šlo o dobu plnou násilí, ve které byly na denním pořádku gladiátorské zápasy či trest smrti roztrháním divokými zvířaty (Guerrini 2003).

Po Galénově smrti na jeho tradici pokusů na zvířatech již sice po dalších tisíc let nikdo nenavázal, nicméně jeho poznatky přečkaly až do období renesance, kdy se pokusy znovu obnovily. Podle historičky Anity Guerrini „nastolil standardy, techniky i postoje vůči pokusům na zvířatech, které mnoha způsoby formují současnou vědu“ (Guerrini 2003, 18).

V Římě stejně jako v Řecku existovaly vedle dominantního přísně antropocentrického diskursu i osobnosti, které rázně vystupovaly proti zabíjení i pojídání zvířat. Za zmínku stojí např. novoplatonik Porfyrios z Tyru (232 – 304 n. l.), který své myšlenky formuloval pouhé jedno století před sv. Augustinem a který tvrdil, že „dlužíme spravedlnost zvířatům, protože společně sdílíme podobné tkáně, chutě, emoce, rozum a vnímání“ (cit. dle Serpell, 1986: 152).

2.3 Středověk

S pádem Říše římské a nástupem středověku ustala vědecká aktivita a „lékařské vědění se stalo dogmatickým“ (Franco 2013, 240). Namísto vědeckého bádání po příčinách nemocí se věřilo na nadpřirozené příčiny a lidé se více soustředili na posmrtný život než na pochopení života samotného.

Co se týče vztahu ke zvířatům, biblické texty nejsou úplně jednoznačné. Poukazují na důraz na dominanci nad ostatními druhy, ale současně podle nich tato dominance původně neznamenala jejich konzumaci, protože Adam a Eva byli před vyhnáním z ráje vegetariány. V hebrejském starém zákoně zase najdeme pasáže, které jsou v rozporu s apelem na dominanci a spíše poukazují na podobnost lidí s ostatními. „Někteří raní židovští akademici takové pasáže interpretovali tak, že mají být lidé služebníky Země, kterým byla svěřena péče o ni a ochrana Boha, který ji vlastnil a vládl jí.“ (Guerrini 2003, 19)

Převažující interpretace raných církevních otců však byla dle Serpella kompatibilní s tou částí antické debaty, která vyzdvihovala řetězec bytí a umožnila de facto libovolné využívání i zabíjení zvířat. Guerrini tato období a jejich vliv na pozdější praxi zacházení se zvířaty shrnuje následovně:

„Ve starověkém a středověkém období západní kultury se řecké koncepty o těle a přírodě propojily s křesťanskou teorií o místě lidí v přírodě a jejich povinnostech vůči přírodnímu světu. Společně tato mocná kombinace idejí formovala rámeček západního úhlu pohledu vůči zvířatům, lidem a experimentování. Ačkoliv byly později jednotlivé myšlenky zpochybňovány, obecný rámeček, který deklaroval nadřazený status lidí mezi živými bytostmi, zůstal a ovlivňuje naše myšlenky dokonce i dnes.“

(Guerrini 2003, 22)

Do křesťanské kultury byla antropocentrická strana antické debaty přenesena zejména skrze texty významného křesťanského teologa a filosofa sv. Augustina (354–430) a později skrze dílo dominikánského akademika Tomáše Akvinského (1225–1274), který zvířatům upřel racionalitu i nesmrtelnost. Ve shodě s Aristotelem věřil, že pouze člověk má rozumovou duši, která na rozdíl od duše zvířat přežije i po smrti (Serpell 1986, 153). Toto vyvození mělo dle Serpella dalekosáhlé následky, protože Akvinský popřením života po životě u zvířat „ochránil křesťany před jinak alarmující vyhlídkou pomstychtivých duší jejich nešťastných zvířecích obětí na onom světě“ (Serpell 1986, 153). Lidé se díky tomuto konceptu nemuseli znepokojovat tím, jak se s mimolidskými druhy zachází.

Podle křesťanské tradice byla Země i zvířata, která ji obývají, stvořena výslovně pro naplnění potřeb člověka a patřila do zcela jiné morální kategorie. Bůh dle biblických textů stvořil lidi „k obrazu svému“ a udělil jim „nadvládu nad vším živým, co se hýbe“ (Serpell 1986, 150). Křesťanští teologové proto zastávali názor, že je člověk vrcholem božího plánu. „Lidstvo bylo korunou stvoření, jeho osudem bylo vládnout nad přírodou a využívat ji pro své vlastní cíle.“ (Cohen 2003, 61) V době Tomáše Akvinského se na italských lékařských školách začíná s anatomickými studii, během kterých se pitvala mrtvá zvířata. K pokusům na zvířatech v jeho době sice nedocházelo, ale Akvinského argumenty poskytly teologický základ pro jejich pozdější ospravedlnění, když se s nimi začalo v období renesance (Guerrini 2003, 22).

Středověká taxonomie zvířat, ale i celého přírodního světa, byla zcela antropocentricky založena na jejich potenciální funkcionalitě pro člověka. Některá zvířata byla určena na jídlo (skot, jeleni), jiná na práci (koně, voly), další ho měla zabavit (zpěvní ptáci), čtvrtá kategorie

měla lidem připomínat jejich křehkost (blechy, vši) a pátá kategorie měla být připomínkou boží moci (medvěd, lev) (Cohen 2003, 61).

Zvířatům – zejména těm domestikovaným – byla stejně jako v předchozích obdobích připisována primárně utilitární funkce, nicméně některá zvířata byla „chápána jako škůdci, či dokonce vtělení ďábla, a z tohoto důvodu bylo nutné proti nim postupovat jak sekulárními, tak případně i sakrálními prostředky“ (Doležal 2016, 355).

Přestože Bible poskytuje lidem privilegované postavení, zároveň se v ní objevuje myšlenka, že je ctnostné být laskavý vůči zvířatům. Akvinský však tyto části Starého zákona, ve kterých je apelováno na vlídné zacházení se zvířaty, reinterpretoval ve shodě s antropocentrickým přístupem. Tento apel totiž vysvětloval tak, že jde pouze o snahu omezit násilí mezi lidmi, ale že vůči zvířatům člověk nemá žádné přímé morální povinnosti. „Mělo by se zabraňovat bezohledné krutosti, ale pouze z ekonomických důvodů, nebo protože by to mohlo podnítit krutost vůči lidským bližním; ne kvůli utrpení, které je způsobováno samotným zvířatům.“ (Serpell 1986, 153)

Někteří raní křesťanští myslitelé si doporučení být laskavý ke zvířatům vzali skutečně k srdci. Za příklad takových osobností Serpell uvádí sv. Jana Zlatoústého ze 4. století, který již mnoho století před Darwinem zastával názor, že bychom měli být laskaví ke zvířatům, protože mají stejný původ jako my. Dalším a v tomto ohledu známějším duchovním byl sv. František z Assisi, který kázal o lásce k přírodě i ke zvířatům ve 13. století. Jak však tvrdí Serpell, během středověku „tento dobročinný náhled bohužel vyšel drasticky z módy“ (Serpell 1986, 151). K alternativám hlavního křesťanského proudu se řadí také – stále ještě osamocené – názory, že člověk nemá být všemocným vládcem a pánem, ale zodpovědným a spíše bratrským opatrovníkem, který vede méně inteligentní bratry (Maehle 2003, 85).

Alternativní směry, které odmítaly přísně antropocentrický pohled, však byly potlačovány a exkomunikovány. Vymýceny byly všechny projevy pohanských kultů a křesťanských odnoží, které uctívaly přírodu a zvířata v ní. Mezi nejvlivnější skupinu středověkých heretiků tohoto typu patřili Katarí, kteří žili na území dnešní jižní Francie a jejichž doktrína byla bližší spíše buddhismu než křesťanství. Věřili, že všechna teplokrevná zvířata mají duši, která se dokáže reinkarnovat, a také že by zvířatům měla být projevována úcta. Katarští duchovní se zříkali konzumace všech živočišných produktů a skládali slavnostní slib, že nikdy nezabijí teplokrevné zvíře, a to ani pro záchranu svého života. Za tyto názory byli ve 13. a 14. století pronásledováni a ve velkém masakrováni křížovými výpravami (Serpell 1986, 157).

Strážci křesťanských tradic trvali na centrální a nadřazené pozici člověka, stejně jako na zásadní odlišnosti mezi lidmi a zvířaty, ale i kulturou a přírodou (Serpell 1986, 156). Za ten nejhroší hřích byl proto považován zoofilní sexuální akt, který představoval narušení této posvátné a neprostupné hranice mezi lidmi a zvířaty. „Jedinci usvědčení z těchto činů byli veřejně souzeni a popraveni spolu se svými zvířecími milenci.“ (Serpell 1986, 158)

S tím souvisí také to, že držení domácích mazlíčků vyvolávalo pohoršení a bylo spojováno s čarodějnictvím. Bylo tomu tak proto, že chovatelství dělá ze zvířat *de facto* polo-lidi, protože se s nimi zachází jako se členy rodiny, což odporovalo hierarchickému řádu. „Kvůli rozmazávání hranice mezi lidmi a mimolidmi představoval chov domácích mazlíčků vážnou výzvu akceptovanému *statu quo*.“ (Serpell a Paul 2003, 134) Psi a kočky navíc neměli ve středověké společnosti moc dobrou pověst (Serpell 1986, 159). Lidé, kteří měli jakýmkoli způsobem příliš blízko ke zvířatům, byli podezřelí. „Když se na západě objevili Romové, jejich neuvěřitelná blízkost ke koním byla jedním z důvodů jejich odmítnutí a stigmatizace.“ (Cohen 2003, 65)

Zajímavostí je, že ač bylo tak důležité oddělovat mimolidská zvířata od lidí, součástí středověké kultury byly soudy se zvířaty, v jejichž rámci byla zvířata odsuzována stejně jako lidští viníci. Když nějaké zvíře zvrátilo přirozený hierarchický řád tím, že zranilo či zabilo lidskou bytost, muselo být souzeno, i přestože bylo považováno za iracionální a neschopné svou vinu pochopit. Zvířata tak byla určitým způsobem vtělena do lidských kategorií a sporů, ale přesto jim nebyla udělena zákonná ochrana (Cohen 2003, 75).

2.4 Novověk

V období renesance, kdy došlo ke znovuobjevení Galénovy práce, se začíná obnovovat tradice vědeckého bádání a s tím i spojené pitvy i pokusy na zvířatech včetně veřejných anatomických demonstrací. Jedním z prvních byl vlámský anatom a chirurg Andreas Vesalius (1514–1564), který prováděl pokusy na zvířatech za účelem výzkumu srdce a jeho rozdělení na části, ale i za účelem výuky lékařských studentů. Navzdory dosavadním společenským tabu začal pitvat lidská těla, která porovnával s těly zvířat, čímž „položil základy moderní komparativní anatomie“ (Franco 2013, 240). Svými ilustracemi, na kterých lidské tělo prezentoval jako objekt určený ke zkoumání anatoma, rozmazával do té doby nepřekročitelnou hranici mezi zvířecím a lidským tělem (Guerrini 2003, 28).

Jeho současník a pokračovatel Realdo Colombo (cca. 1515–1559), který přišel na to, že se krev pohybuje krevním oběhem přes plíce, taktéž prosazoval pokusy na zvířatech coby ideální

prostředek výzkumu i nástroj vzdělávání studentů. Věnoval se též obzvláště drastickým veřejným demonstracím, např. když bez umrtvení otevřel březí fenu a pak sledoval, jak se pokouší postarat o svá nedonošená štěňata (Guerrini 2003, 46). Z emocionálních pohnutých reakcí přítomných duchovních a dalších přihlížejících bylo znát, že se společenské normy od doby Galénových experimentů posunuly. „Válečný ideál středověkého rytíře v renesanci nahradil ideál kultivovaného jedince, (...) který by měl prokazovat vlídnost a soucit.“ (Guerrini 2003, 46) Veřejné anatomické pitvy však i nadále zůstávaly oblíbenou formou zábavy vedle tančících medvědů či kohoutích zápasů.

Ve stejné době se objevují první ostrůvky novověkých obhájců zvířat, mezi které se řadí anglický právník, politik a spisovatel Thomas More (1478–1535) a francouzský skeptický filosof Michel de Montaigne (1533–1592). Thomas More bývá zmiňován proto, že ve své *Utopii* popisuje vyšší třídu lidí, kteří se odmítají podílet na zabíjení zvířat a považují radost z lovu za znak kruté mysli (Serpell a Paul 2003, 134). Michel de Montaigne se zase řadí mezi první kritiky antropocentrického pojetí Tomáše Akvinského. Lidskou nadřazenost a oddělování se od ostatních zvířat považoval za projev ješitnosti. Tvrdil, že „kruté zacházení se zvířaty je špatné samo o sobě, bez ohledu na to, zda to vede či nevede ke krutému jednání vůči lidem“ (cit. dle Serpell 1986, 160). Rovněž věřil, že pozoruhodné chování zvířat je dáno jejich inteligencí, která někdy může překonat i inteligenci lidí (Maehle 2003, 86). Šlo však více méně o osamocené hlasy a další autoři, kteří začali systematicky a s určitým vlivem požadovat zvýšení morálního statusu zvířat, se začínají objevovat až v 18. a 19. století.

V 16. a 17. století dle historika Keitha Thomase vrcholí antropocentrický pohled na vztah lidí k ostatním zvířatům a teologové, filosofové i vědci měli tendenci ve všem hledat lidský účel. Autoři z této doby např. tvrdili, že ryby se často sdružují u břehu, protože byly určeny k lidské konzumaci, nebo že koňské exkrementy lidem voní sladce, protože stvořitel věděl, že se bude člověk často vyskytovat v jejich blízkosti (Thomas 1991).

Anglický filosof a vědec Francis Bacon (1561–1626), který je považován za otce moderní vědecké metodologie a který zdůrazňoval vědeckou hodnotu pokusů na zvířatech (Franco 2013, 240), dokonce tvrdil, že je člověk středem vesmíru do takové míry, že kdyby z něj byl odstraněn, zbytek by působil jako zbloudilý a bez cíle a smyslu (Thomas 1991). Cílem přírodovědy je pak podle něj ovládnutí přírody ve prospěch člověka (Bacon 1990, 163).

Výraznou postavou, která měla vliv na implementaci pokusů na zvířatech coby samozřejmé součásti moderní vědy, byl William Harvey (1578–1657). S pomocí invazivních pokusů demonstroval svou teorii o krevním oběhu, přičemž poprvé po 1500 letech „vyvrátil mnoho

z Galénových názorů“ (Franco 2013, 243). Prováděl pokusy a pitvy na velkém množství zvířat a díky tomu, že byl lékařem anglického krále a vášnivého lovce Charlese I., měl neomezený přístup k jelenům, na kterých pak mohl podrobně zkoumat např. různá stadia prenatalního vývoje. Morální zábrany dle Guerrini neměl či neprojevoval a zvířata mu „sloužila čistě k instrumentálním účelům“ (Guerrini 2003, 31). Tento odstup si však držel i ke svým lidským subjektům a neváhal pitvat ani svého vlastního otce.

Jedním z nevlivnějších myslitelů, který bývá uváděn jako nositel čistě antropocentrického pohledu na svět, je francouzský filosof René Descartes (1596–1650). Ten tvrdil, že těla zvířat i lidí lze srovnat s dobře fungujícím strojem, nicméně lidé se od zvířat zásadně odlišují, protože jsou racionální a mají nesmrtelnou duši. Racionalitu přitom odvozoval např. z neschopnosti zvířat používat lidskou řeč. To podle Descarta „nejen dokazuje, že zvířata mají méně rozumu než lidé, nýbrž že ho nemají vůbec“ (Descartes 1992, 42).

Pro moderní hnutí za práva zvířat se stal Descartes symbolem zla, přestože sám provedl jen několik pokusů na zvířatech a „měl rád svého psa“ (Guerrini 2003, 33). Jeho špatná pověst vychází z jeho údajného tvrzení, že zvířata nejsou schopna cítit bolest, což pak vedlo k ospravedlnění celé řady krutých experimentů. Cottingham (1978) však poukazuje na to, že je Descartovi toto tvrzení připisováno mylně a že zvířatům schopnost cítit bolest přiznával. Přesto byla jeho mechanistická filosofie jeho následovníky v 17. i 18. století využívána k obraně vivisekce. I přes spory ohledně interpretace skutečně existovali karteziáni, kteří věřili, že zvířata bolest necítí. Příkladem je Nicolas Malebranche (1638–1715), který ospravedlňoval pokusy na živých zvířatech tím, že je jejich utrpení pouze domnělé (Franco 2013, 241).

Teorie Mikuláše Koperníka, Giordana Bruna a Galilea Galileiho, které zpochybňovaly geocentrický koncept, v jehož rámci jsou Země a lidé, kteří jí vládou, centrem veškerého univerza, se setkaly s obrovskou vlnou nevole ze strany církevních představitelů (Serpell 1986, 156). Poprava Giordana Bruna a stíhání Galilea Galileiho na počátku 17. století však dle Serpella zároveň ohlašovaly bod obratu v antropocentrickém konceptu, který v Evropě převládal dosavadních 5 století. Moc inkvizitorů, stejně jako Aristotelovo geocentrické pojetí bylo postupně překonáno „především díky úsilí astronomů Tychona Braheho, Johanna Keplera, Roberta Hooka a Issaca Newtona“ (Serpell 1986, 160).

S příchodem osvícenství byl antropocentrický pohled zpochybněn rozvojem přírodních věd – zejména biologie, astronomie a geologie. Poznatky z těchto oblastí přinesly prozření, že se svět netočí kolem lidí, ale že jsou jen jednou z mnoha součástí obrovského celku. Asi

nejrozsáhlejší historickou analýzu této proměny vztahů ke zvířatům od antropocentrické perspektivy až k sentimentálním postojům provedl již zmíněný historik Thomas, který se zaměřil na situaci v Anglii, jež je díky svému primátu v zavádění legislativní ochrany zvířat považována za kolébkou hnutí za práva zvířat. Za hlavní příčiny těchto změn považuje jednak osvícenství s jeho rozvojem vědy a filosofie, jednak urbanizaci s postupným rozvojem industrializovaného zemědělství, což způsobilo proměnu způsobu každodenního setkávání se zvířaty.

Novověcí přírodovědci přinesli nový způsob nahlížení na přírodu a také „nový systém klasifikace, který byl více oddělený, objektivnější a méně zaměřený na člověka“ (Thomas 1991, Kindle Locations 1009–1010). Zatímco dřívější klasifikace zvířat se točily kolem lidského účelu (krotkost, jedlost), nové klasifikace (např. od Linného) vycházely z vnitřních charakteristik (např. anatomie). „Antropocentrická tradice se v 17. století začala rozpadat. Explicitní přijetí pohledu, že svět neexistuje jen kvůli člověku, může být považováno za jednu z největších revolucí v moderním západním myšlení.“ (Thomas 1991, Kindle Locations 3556–3557)

V 17. století se s postupným nástupem osvícenství také otevírá diskuze o problému týrání zvířat, nicméně je motivována výlučně antropocentrickými a náboženskými zájmy. Maehle tyto autory označuje jako zastánce nepřímých závazků vůči zvířatům a uvádí tři hlavní argumenty, které v té době byly používány proti tolerování krutého jednání vůči zvířatům ve společnosti: (1) První argument vychází z pasáží v Bibli, které lze interpretovat jako příkaz zacházet se zvířaty ohleduplně – např. nechat vola odpočívat. (2) Druhý se týká Boží laskavosti a milosrdenství vůči veškerému stvoření. (3) Třetí důvod spočíval v nebezpečí, že kruté jednání vůči zvířatům povede k brutalizaci a necitlivosti vůči ostatním lidem (Maehle 2003, 83).

Anglický filosof John Locke (1632–1704) zastával oproti dříve jmenovaným karteziánům názor, že zvířata bolest cítí a že by děti měly být vychovávány tak, aby zvířatům neublížovaly, protože jinak hrozí, že by mohly být kruté i vůči ostatním lidem (Franco 2013, 241).

Tento názor se začal postupem času zohledňovat nejen ve výchově dětí, ale i v umravňování dospělých. Příkladem je série obrazů *Čtyři stadia krutosti* Williama Hogartha (1697–1764) z 18. století, který moralizujícím způsobem poukazuje na skutečnost, že kdo jedná krutě vůči zvířatům, bude pravděpodobně krutý i vůči lidem a nakonec neujde trestu. Hogarth sice nebyl obráncem zvířat, ale chápal souvislost mezi násilím na zvířatech a násilím vůči lidem.

Obrazovým ztvárněním fiktivního příběhu chlapce Toma Nera, který v dětství týral psa, v dospělosti bil koně a nakonec se dopustil vraždy, za kterou byl potrestán smrtí a veřejně pitván, chtěl odradit zejména nejchudší vrstvy tehdejší Anglie od krutého jednání vůči zvířatům (DeMello 2012, 245).

Výrazným představitelem nepřímých závazků vůči zvířatům, resp. udělení nepřímého morálního statusu, tedy konceptu ochrany zvířat motivovaného antropocentrickými zájmy, byl německý filosof Immanuel Kant (1724–1804). Zastával názor, že morální povinnosti lze mít jen vůči racionálním a morálním aktérům, mezi které zvířata nezařazuje. Využívání a zabíjení zvířat, které sleduje nějaký účel, je podle něj v pořádku.

„Vivisekcionisté, kteří pro své experimenty využívají živá zvířata, jistě jednají krutě, nicméně jejich cíl je chvályhodný a mohou ospravedlnit své kruté jednání, jelikož se zvířaty musí být zacházeno jako s lidskými nástroji; ale jakákoliv krutost z důvodu sportu ospravedlněná být nemůže.“ (Kant 1930, 241)

Týrání či zabíjení zvířat bez vyšších cílů však považuje za špatné, protože se tím člověk provinuje vůči principu humanity. „Když člověk zastřelí svého psa, protože již není schopen sloužit, tak tím neselhal ve své odpovědnosti vůči psovi, protože pes není schopen úsudku, ale jeho jednání je nehumánní a ničí v sobě humanitu, již je povinen prokazovat vůči lidstvu.“ (Kant 1930, 240)

Anglická filosofka Mary Midgley si v souvislosti s Kantem a dalšími osvícenskými autory všímá, že zatímco v křesťanské tradici byl zvířatům odpírán přímý morální status, protože postrádala duši, v osvícenství je to proto, že postrádají rozum, který je v této době vyzdvihován a oslavován. „Rozum zde hraje stejnou roli jako duše v křesťanském myšlení.“ (Midgley 1984, 11) Midgley však upozorňuje, že zdůrazňováním důležitosti rozumu zůstala opomenuta otázka emocí. Vyloučení zvířat z morálního okruhu tak bylo v racionalistické tradici provedeno na základě předpokladů, které už dnes nejsou akceptovány. Další důvod nezájmu o zvířata ze strany humanistů Midgley vysvětluje tím, že byli zavaleni lidskými problémy své doby a neměli kapacity svou pozornost rozšiřovat i na ostatní zvířata. Nešlo nezbytně o úplné popření morálního statusu, ale o jeho velmi nízkou prioritu (Midgley 1984, 13).

Proměna vnímání zvířat a zacházení s nimi však neprobíhala pouze na rovině filosofických a náboženských diskuzí. Německý sociolog Norbert Elias si všímá proměny citlivosti vůči utrpení a zabíjení zvířat, ke které v novověku dochází, a vysvětluje ji svou teorií civilizačního

procesu. V době, kdy stát začíná monopolizovat použití násilí, byl stále více kladen důraz na to, aby lidé vedli své spory v mírumilovném duchu. Násilí obecně tak začalo být dle Eliase postupem času vnímáno jako něco odpuzivého, což se týkalo nejen násilí páchaného na lidech, ale i na zvířatech. Zatímco ještě v 16. století patřilo ke svátečním radovánkám Francouzů veřejné upalování koček, později je taková podívaná vnímána jako neoprávněné násilí (Elias 2006, 278).

Civilizační proces se projevuje také neustálým zjemňováním mravů, které je doprovázeno pocitem trapnosti z jejich porušování. Elias si v této souvislosti všimá, že zatímco dříve bylo při stolování naprosto běžné servírovat celá zvířata, která se porcovala až na stole, postupně tyto podívané mizí nebo se odsouvají do pozadí a v lidech vyvolávají dříve neznámé pocity trapnosti a znechucení (Elias 2006, 193).

Tento posun byl znám i v další proměně reakcí diváků, ale i samotných experimentátorů na veřejné anatomické demonstrace a pokusy na zvířatech. Když Robert Hooke (1635–1703) a Richard Lower (1631–1691) předváděli experimenty, při kterých bez umrtvení otevřeli psí hrudník, odstranili bránici a vyvolávali dech pumpováním vzduchu, projevovali někteří diváci z řad členů nedávno založené *Royal Society* (akademie pro podporu věd) silné znepokojení. Nejvýraznějším kritikem byl anglický přírodovědec John Evelyn (1620–1706), který choval psy jako domácí maličky a kriticky se stavěl i vůči psím zápasům. Dokonce i sám Hooke měl problém s operací s otevřeným hrudníkem a Lowerovi „trvalo tři roky, než jej přesvědčil, aby pokus zopakovali“ (Guerrini 2003, 39).

Jak však poznamenává sociolog Adrian Franklin (1999), nelze říct, že by existoval čistě lineární nárůst odporu vůči násilí na zvířatech, protože spolu se zjemňováním mravů vyšších vrstev, které se šířily mezi ostatní vrstvy (někdy vynuceně formou zákonů), získává na popularitě lov a rybaření, které tomuto celkovému směřování odporují a které nebyly předmětem legislativních reforem (na rozdíl od forem násilí typických pro nižší vrstvy).

Na konci 17. a v 18. století dochází k citelnému nárůstu publikací ve formě filosofických esejí, ale i básní a jiných textů, které hájily zlepšení našeho vztahu se zvířaty nikoliv z čistě antropocentrických důvodů, ale kvůli zvířatům samotným (Thomas 1991). Oproti dříve jmenované skupině šlo o zastánce přímých závazků (Maehle 2003, 92). Anglický duchovní a přírodovědec John Ray (1627–1705) zpochybnil karteziánskou ideu „zvířete-stroje“ z teologické i vědecké pozice: „Bůh nestvořil svět jen pro lidi. Zvířata existují pro sebe sama, ne pouze pro naše využití.“ (Guerrini 2003, 47)

Francouzský preromantický filosof a spisovatel Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) ve své knize *Discourse on the Origin and Foundations of Inequality among Men* (1755) zastával názor, že by se na zvířata měl brát ohled kvůli jejich očividné vnímavosti (Rousseau 1949). Obdobný pohled měl i anglický kněz Humphrey Primatt (1735–1776/7), který jej popsal ve své disertační práci *The Duty of Mercy and Sin of Cruelty to Brute Animals* z roku 1776. Primatt dokonce tvrdil, že utrpení zvířat může být ještě horší než utrpení lidí, a to ze tří důvodů: (1) jelikož dle něj žijí pouze v přítomnosti, nepocítují v době utrpení naději na budoucnost, (2) nemohou obvinít své agresory, kteří jim utrpení způsobují, (3) a také nemohou utrpení vnímat jako trest, neboť coby iracionální bytosti nemohou jednat nemorálně. Zvířata dle Primatta vnímají přítomnou bolest jako jediné zlo a přítomné štěstí jako jediné dobro. Proto má zvíře „právo na štěstí“ (Primatt 1778, 39–40, cit. dle Maehle 2003, 93).

V této době se otázce bolesti u zvířat začali věnovat i lékaři a přírodovědci. Švýcarský lékař Albrecht von Haller (1708–1777) prováděl pokusy na zvířatech za účelem zkoumání dráždivosti jejich tkání a jejich reakcí na různé stimuly (Guerrini 2003, 63). Haller ve svých textech oproti svým předchůdcům otevřeně píše o utrpení zvířat a o tom, že své pocity odporu překonává tím, že se soustředí na užitek pro lidstvo, který z jeho pokusů vyplyne. Guerrini v tom, že Haller pocíťoval potřebu své pokusy na zvířatech ospravedlňovat, vidí „znak, že debata o etice pokusů na zvířatech pokračuje“ (Guerrini 2003, 65).

Textem, který měl zejména pro pozdější diskuze o oprávněnosti pokusů a dalších způsobů využívání zvířat velký význam, byla kniha britského filosofa a politického reformátora Jeremyho Benthama (1748–1832) *Introduction to the Principles of Morals and Legislation* vydaná roku 1789. Coby zakladatel utilitarismu byl Bentham přesvědčen, že správný čin a postup je ten, který má za následek vytvoření maximálního množství štěstí (dobra) pro co největší počet jedinců. A pakliže připustíme, že i jiní vnímaví tvorové mohou zakoušet bolest a radost, musíme je dle něj také zahrnout do svého morálního uvažování. Do poznámek pod čarou v souvislosti s nedávným osvobozením francouzských otroků napsal:

„Francouzi již zjistili, že černá barva kůže není důvodem, proč by měla být lidská bytost zanechána napospas rozmarům mučitele. Možná, že jednou přijde den, kdy uznáme, že počet nohou, ochlupenost kůže nebo zakončení křížové kosti nejsou dostatečným důvodem k tomu, abychom nechali cítící bytost na pospas stejnému osudu. Co jiného by mohlo vykreslit tuto nepřekonatelnou čáru? (...) Otázkou není, Mohou myslet? ani Mohou mluvit?, ale Jsou schopna trpět?“ (Bentham 1996, 283)

Dalším autorem, který argumentoval tím, že nedostatek racionality ani absence schopnosti mluvit není dostatečným důvodem k ignorování práv zvířat, byl německý filosof Wilhelm Dietler (1757–1830). Situaci zvířat ve svém spisu *Gerechtigkeit gegen Thiere* (Spravedlnost vůči zvířatům) z roku 1787 přirovnává k situaci malých dětí, které také nemohou mít povinnosti, ale přesto je chráníme (Maehle 2003, 94).

Na konci 18. století v Evropě tedy nalézáme dvě názorové pozice, z nichž jedna prosazuje nepřímé povinnosti a druhá přímé povinnosti vůči zvířatům. Maehle však upozorňuje na to, že praktické důsledky těchto teorií na zacházení se zvířaty se od sebe příliš nebo vůbec nelišily. Kant i Bentham se např. shodují v tom, že je možné porážet zvířata za účelem získání potravy nebo hubit škůdce, ale že je třeba to dělat rychle (Maehle 2003, 94).

Ve stejné době dochází k dalšímu rozmachu experimentování na zvířatech, a to zejména ve Francii. Francouzský anatom a fyziolog Xavier Bichat (1771–1802) představil základní kritéria platná i pro moderní pokusy, jako je používání kontrolních zvířat, opakování experimentů, eliminace skrytých proměnných apod. Na něj navázal významný francouzský fyziolog François Magendie (1783–1855), který je považován za průkopníka experimentální fyziologie. Středem jeho zájmu byl zejména nervový systém, který zkoumal např. podáváním jedů psům a kočkám, přičemž vše pečlivě testoval a málokdy se spokojil s očividným výsledkem. Kvůli neustálému opakování pokusů používal velké množství zvířat a „mnoho z těchto pokusů bylo pro zvířata bezpochyby bolestivých (...) a Magendie se proto některým současníkům zdál být vůči svým pokusným zvířatům velmi krutým a necitlivým“ (Guerrini 2003, 74). Občas sice použil opium, ale jeho pokusy většinou vyžadovaly, aby bylo zvíře při vědomí.

Jeho britský kolega Charles Bell (1774–1842) byl v tomto ohledu mnohem opatrnější a raději se zaměřoval na pitvy, občas doplněné pokusy na zvířatech, která však byla před zákrokem často omráčena.

Guerrini tvrdí, že tyto rozdíly v přístupu odrážely odlišnou společenskou atmosféru ve Francii a Británii, kdy anglické vzdělané střední vrstvy projevovaly mnohem větší zájem o ochranu zvířat. „Vivisekce poskytla prubířský kámen velkému množství myšlenek a emocí ve věku rapidních a bouřlivých změn v politice, kultuře a společnosti, zejména v Británii.“ (Guerrini 2003, 75)

Společně s tím, jak rostl zájem o ochranu zvířat, se zvyšoval i zájem o chov domácích mazlíčků, který se šířil nejpravděpodobněji směrem od aristokracie k expandující střední

třídě. Ve stejné době začal stoupat zájem o divoká zvířata, rostliny a přírodu jako celek, což souviselo jednak s romantismem, jednak s příchodem osvícenství a rozvojem přírodních věd (Serpell 1986, 163). Zatímco Francie zůstávala ještě ve 20. letech 19. století převážně rolnickou, Británie se industrializuje a urbanizuje. Dvacátá léta 19. století byla obdobím deziluzí osvíceneckých nadějí, což se začíná projevat také v literatuře. Romantické básně idealizovaly divokou přírodu a venkov a objevují se myšlenky, že rozvoj vědy a rozumu nemusí svět spasit.

Jak rychle se měnila společenská nálada v Anglii na počátku 19. století, je znát z posunu v reakcích na první návrhy zákonů na ochranu zvířat. Když byl v roce 1800 Dolní sněmovně předložen první takový návrh zákona, setkal se s prudkým odporem a výsměchem. Také probíhající boj za práva žen byl zesměšňován přirovnáváním právě ke snaze o přijetí tohoto zákona (Guerrini 2003, 77). Nicméně už v roce 1822 se členovi britského parlamentu Richardu Martinovi (1754–1834) podařilo prosadit přijetí historicky prvního zákona proti týrání hospodářských zvířat, pod který byla později zahrnuta i ochrana psů a koček (Maehle 2003).

V roce 1824 byla založena *Society for the Prevention of Cruelty to Animals* (SPCA), která později díky podpoře královny Viktorie získala svolení používat přívlastek Royal (Královská), tedy RSPCA. Jejím hlavním cílem bylo dohlížet na dodržování a vymáhání Martinova zákona, nicméně postupně se začala otevírat novým tématům a kriticky se vyjadřovat i k otázce pokusů na zvířatech. Tato otázka se brzy dostala do veřejného diskurzu a postupně došlo ke zformování antivivisekčního hnutí, které bylo úzce propojeno s hnutím za zrušení otroctví a práva žen (Guerrini 2003).

V této době patřil mezi nejvýznamnější britské experimentátory edinburský lékař Marshall Hall (1790–1857), který se zabýval zejména souvislostí mezi nervovým systémem a krevním oběhem, přičemž nejvíce využíval žáby a ryby. Jelikož si byl vědom antivivisekcionistické kritiky, sám navrhl velmi přísné směrnice pro provádění pokusů na zvířatech, mezi něž patřilo např. provádět jen opravdu nezbytné pokusy, pro které neexistuje alternativa, že by pokusy měly mít jasně daný cíl, neměly by se zbytečně opakovat, měly by způsobovat co možná nejméně bolesti a jejich výsledky by měli potvrdit svědkové, aby se nemusely opakovat (Guerrini 2003, 78).

Hlavní kritika britského hnutí ochrany zvířat se proto přesunula do zahraničí. Když se Richard Martin snažil v roce 1825 přesvědčit Dolní komoru o rozšíření již přijatého zákona na ochranu zvířat, pronesl řeč, ve které detailně popsal hrůzné experimenty s živými psy, kterých

se v rámci veřejných vystoupení dopouštěl již výše zmiňovaný francouzský vědec Magendie. Zákon samotný sice neprošel, ale Magendie v Británii získal pověst „francouzského řezníka“, a vznikající hnutí se proto zaměřilo jeho směrem (Guerrini 2003, 70).

Když byla v polovině 19. století představena anestezie, na první pohled se zdálo, že je problém etičnosti vivisekce vyřešen, protože jedním z hlavních argumentů kritiky byla bolest způsobovaná zvířatům. Používání anestezie u zvířat však bylo nekonzistentní a kritici rovněž poukazovali na to, že se tím „uvolnilo svědomí některých vědců se zabývat i takovými pokusy na zvířatech, proti kterým měli dříve námitky na základě krutosti, což vedlo k nárůstu invazivních pokusů“ (Guerrini 2003, 81).

Po Magendieho smrti na jeho místo nastoupil jeho student Claude Bernard (1813–1878), který pokračoval ve snaze svého předchůdce udělat z experimentální fyziologie skutečnou vědu a stal se novým cílem kritiky antivivisekčního hnutí. Zatímco výše zmiňovaný Brit Hall prováděl pokusy zejména na „nižších“ zvířatech, Bernard preferoval psy, protože věřil, že čím blíže je zvíře člověku, tím je pro vědu užitečnější. Anestezii občas používal, ale spíše ke zklidnění a snadnější manipulaci se zvířaty než k odstranění jejich bolesti (Guerrini 2003, 86).

V roce 1861 vyslala RSPCA k císaři Napoleonovi III. delegaci, která žádala ukončení pokusů na zvířatech na lékařských školách, nicméně dosáhla „pouze“ zvýšené kontroly pokusů a důslednějšího používání anestezie. Tato kampaň zaujala feministku Frances Power Cobbe (1822–1904), která se stala výraznou postavou britského antivivisekčního hnutí. Vedla kampaně proti Francouzi Bernardovi i proti italskému profesorovi Moritzi Schiffovi (1823–1896), který údajně prováděl pokusy zvláště krutým způsobem. Případ měl velké ohlasy v anglických médiích, která psala o tom že „týrání zvířat, zejména psů, koček a koní, je jednoduše ne-anglické“ (Guerrini 2003, 88).

Obrat pozornosti britských antivivisekcionistů na domácí scénu přichází v roce 1870, kdy začali britští fyziologové v čele s Johnem Burdonem Sandersonem (1828–1905) přebírat metody pokusů od svých zahraničních kolegů. Burdon Sanderson sepsal Manuál pro fyziologické laboratoře, které obsahovaly „hojné ilustrace, které představovaly nejhorší noční můru milovníků zvířat“ (Guerrini 2003, 89).

V reakci na tuto změnu se objevuje záplava kritických článků v tisku, ale i demonstrací. Otázka pokusů na zvířatech byla kritickým způsobem tematizována také v dílech soudobých spisovatelů, jako byli Anna Sewell (*Black Beauty*, 1877), Arthur Conan Doyle (*Sherlock Holmes*, 1887) či H. G. Wells (*The Island of Doctor Moreau*, 1863) (Guerrini 2003, 91).

Cobbe nejprve neúspěšně vyzývala k jednání RSPCA, ale poté vzala případ do vlastních rukou a její agitace vedla v roce 1875 k ustanovení *Royal Commission*, která měla vivisekční praxi kontrolovat. Kvůli nečinnosti RSPCA v oblasti pokusů založila *Victoria Street Society for the Protection of Animals from Vivisection* (Guerrini 2003, 89), která prosazovala velmi přísný zákon, jenž umožňoval provádět jen pokusy s prokazatelným užitkem pro lidské zdraví. Zákon byl v roce 1876 sice přijat v kompromisní podobě, ale v každém případě byl „první snahou národní vlády regulovat pokusy na zvířatech“ (Guerrini 2003, 90).

Zásadní přínos pro naše porozumění ostatním zvířatům a postavení člověka mezi nimi je přisuzován britskému přírodovědci Charlesi Darwinovi (1809–1882). Darwin prosazoval na svou dobu revoluční myšlenku, že se člověk vyvinul z jiných živočišných druhů, a je tedy blízkým příbuzným ostatních savců. Dalším jeho odvážným tvrzením bylo, že schopnosti lidí a ostatních zvířat se liší pouze měrou, ale nikoliv podstatou. Ve své publikaci *O původu člověka* z roku 1871 dokonce tvrdí, že „v mentálních schopnostech neexistuje žádný zásadní rozdíl mezi člověkem a vyššími savci“ (Darwin 1871, 35). Na základě svých vlastních pozorování, experimentů a zkušeností dalších badatelů došel k závěru, že i ostatní zvířata mají rozum. Dokonce i mnohem jednodušší organismy, jako jsou např. žížaly, kterým věnoval svou vůbec poslední knihu, dle něj nejednají pouze instinktivně, ale vykazují jasné znaky inteligentního jednání. Kromě rozumu zvířatům přisuzoval schopnost pociťovat úzkost, zármutek, radost, lásku a mnoho dalších emocionálních stavů (Rachels 1990, 133).

Darwin byl kvůli podobným tvrzením často obviňován z antropomorfismu, nicméně etologové 20. století mnohé z jeho – v té době kontroverzních – úvah potvrdili. Jak poznamenává Midgley, etologové začali u zvířat nacházet vzorce chování a prožívání podobné lidem ne proto, že by je do nich projektovali, ale proto, že mnohé se zvířaty opravdu sdílíme a že je mezi nimi a námi určitá kontinuita. A tyto poznatky pak nezbytně ovlivňují způsob, jakým lidé ostatní zvířata vnímají. „Čím jasněji chápeme rozdíl mezi zvířaty a kameny či stroji nebo plastikovými panenkami, tím méně se zdá, že bychom s nimi měli zacházet stejným způsobem. V posledních několika dekadách je zcela patrná změna v morálním vnímání, které si lidé z těchto otázek odvozují, jakmile jim začnou věnovat pozornost.“ (Midgley 1984, 14)

Darwinova práce, zejména ta, která se věnuje přirozenému výběru a přežití nejsilnějších, však měla na postoje lidí ke zvířatům dle Franklina (1999) vliv i v opačném směru a na konci 19. století vedla k rozvoji neo-darwinismu a s ním spojeného loveckého imperativu. Dominantní byla v rámci tohoto diskurzu myšlenka, že lov je potvrzením nadřazenosti nad ostatními

zvířaty a potravního řetězce, na jehož vrcholu stojí člověk. „V této době vzkvétal trofejní lov velkých zvířat, který pokračoval i ve 20. století.“ (Franklin 1999, 30–31) Rovněž šlo o potvrzení dominance evropských impérií nad zvířaty i lidmi v koloniích, přičemž dle Franklina docházelo k rozostření hranice mezi ne-Evropany a zvířaty.

2.5 Industrializace a modernita

S rozvojem industrializace a urbanizace v 19. století dochází k vývoji, který je v rozporu s rozvojem citlivosti, a to k expanzi industriální produkce živočišných produktů a intenzifikaci využívání zvířat ve vědeckém výzkumu. Výsledkem tohoto rozporuplného vývoje ve 20. století je to, že na jedné straně existují industrializované chovy zvířat, jejichž produkty jsou masivně propagovány vládou i reklamou, dochází k nadměrnému rybolovu a masivnímu vymírání druhů, ale na druhé straně vznikají národní parky, záchranné programy, organizace na ochranu zvířat a politické diskuze o právech zvířat. Také přibývá biocentrických postojů, mezidruhové empatie a chová se více domácích mazlíčků (Franklin 1999, 5–6).

Než ke změnám došlo, žili lidé v těsné blízkosti hospodářských zvířat, se kterými mnohdy sdíleli i příbytky, nicméně si dle Thomase udržovali odstup a podle dnešních měřítek s nimi zacházeli krutým způsobem. Thomas si tuto skutečnost vysvětluje snahou o udržení lidsko-zvířecí hranice a dominance nad zvířaty. Když tento čistě utilitární vztah začal mizet, již nebylo třeba tuto dominanci udržovat (Thomas 1991). Jak si všimají také Serpell a Paul (2003), migrace Evropanů do měst lidem pomohla distancovat se od osobního zapojení do procesu „porážky, podrobení nebo špatného zacházení se zvířaty, a odstranila tak potřebu vytvářet systém přesvědčení, který měl takovou praxi ospravedlnit a posílit“ (Serpell and Paul 2003, 134).

Dalším faktorem bylo, že díky technologickému pokroku (zejména s rozšířením parního stroje a později spalovacího motoru) a urbanizací lidé postupně přestali být závislí na fyzické síle zvířat. Stejně jako u zvířat hospodářských již nebylo třeba přísně hlídat lidsko-zvířecí hranici a bylo možné nechat volný průchod sentimentálním postojům např. vůči domácím mazlíčkům nebo divokým zvířatům, která se ocitla v ohrožení kvůli expanzi lidské činnosti (Thomas 1991).

Rostoucí zájem o chov domácích mazlíčků byl podnícen také urbanizací, která vedla k oddělení od zvířat a nové potřebě jejich blízkosti. Dle Thomase chov mazlíčků „umožnil střední třídě formulovat optimistické závěry o zvířecí inteligenci (...), podporoval názor, že by

mohla mít zvířata charakter a individuální osobnost; a vytvořil psychologický základ pro nový pohled, ve kterém si alespoň některá zvířata zasluhují morální uznání“ (Thomas 1991, *Kindle Locations* 2528–2531). Není, zdá se, náhodou, že mnoho evropských obránců zvířat jako Thomas More, Michel de Montaigne, Alexander Pope či Jeremy Bentham bylo také chovateli domácích mazlíčků (Serpell a Paul 2003, 134–135).

Zajímavé vysvětlení poskytuje sociolog Keith Tester (1992), který se ve své reflexi měnících se názorů na zacházení se zvířaty v období modernity nechal inspirovat Foucaultovou analýzou myšlenkových diskurzů. Nárůst soucitných pocitů vůči zvířatům identifikuje s moderní *epistémé* a v jejím rámci pro potřeby své analýzy identifikoval dva základní diskurzy, které se objevují v 19. století. *Požadavek odlišnosti* (*Demand for Difference*), jehož typickým reprezentantem jsou reformisté z aristokratické elity, a *požadavek podobnosti* (*Demand for Similitude*), který vychází z hnutí romantiků.

Požadavek odlišnosti zdůrazňuje jedinečnost člověka a jeho schopnost rozumět životu, přičemž termín „zvíře“ je vnímán spíše pejorativně. V rámci tohoto diskurzu se objevuje úsilí o zavádění zákonů proti týrání zvířat, které se však týkalo především zábav nejnižších vrstev, jako jsou např. kohoutí zápasy.

Požadavek podobnosti na druhé straně zdůrazňuje podobnost všech forem života a je spojen s představou, že „lidé by měli žít v souladu s příkazy přírodního organického bytí“ (Tester 1992, 89; cit. dle Franklin 1999, 26).

Tento romantický diskurs se pak dle Testera ještě dále dělí na dva směry. Jeden podporující lov coby terapeutickou aktivitu a způsob, jak se může urbanizovaný člověk navrátit k přírodě (blízký již zmiňovanému neo-darwinismu), a druhý, který naopak nabádá k vegetariánství a u kterého je sounáležitost s přírodou vyjádřena tím, že si člověk – stejně jako jiná zvířata – bere jen to, co potřebuje, a je citlivý ke svému prostředí. První jmenovaný v modernitě dominoval a projevoval se zálibou ve sportovním lovu, rybaření, ale též turismem a dalšími volnočasovými aktivitami spojenými s přírodou a zvířaty. Druhý směr zase poskytl základy pro radikální požadavek ukončení veškerého zneužívání zvířat, který začal být (na Západě) akcentován až v poslední čtvrtině 20. století.

Tester však poukazuje na to, že rozvoj rétoriky práv zvířat byl podmíněn kombinací jak tohoto směru požadavku stejnosti, tak i diskursu požadavku odlišnosti. „Musíme rozpoznat, že jsme stejní jako zvířata; zvířata jsou individuality jako my, a proto bychom neměli omezovat jejich svobodu nebo jim ubližovat. Na druhé straně jsou lidé odlišní, protože jsou

schopni měnit svět a společnost směrem k dokonalosti a je povinností osvěcených takto jednat.“ (Tester 1992, 171–9, cit. dle Franklin 1999, 29)

Užitečný analytický nástroj pro identifikování změn postojů a vztahu lidí k ostatním zvířatům v modernitě i postmoderně přináší Franklin v podobě analýzy vlivu fordismu a neo-fordismu. „Klíčovým rozdílem, který se z této analýzy vynořuje, je transformace soucitných, avšak instrumentálních, antropocentrických vztahů v rámci fordismu ke stále více empatickým, decentralizovaným vztahům v postmodernitě.“ (Franklin 1999, 35)

Jedním ze znaků fordismu byla motorizace dopravy, která zapříčinila rychlé mizení pracovních zvířat z urbanizované společnosti. Šlo dle Franklina o poslední zvířata, se kterými měl moderní městský člověk blízké, každodenní a instrumentální vztahy jako v předmoderním období. A byly to právě tyto vztahy, které lidem do té doby „sloužily jako spojnice s ostatními instrumentálními vztahy, zejména se zvířaty na maso. Pracovní kůň vybavený postrojem, udidlem, otěžemi a bičem byl mocným symbolem podrobení.“ (Franklin 1999, 37) S mizením pracovních zvířat se uvolnilo místo pro tzv. domácí mazlíčky, se kterými lidé nabývali vztahy zcela jiné kvality a intenzity.

Dalším znakem fordismu, který proměnil vztahy se zvířaty, byl stále mocnější korporátní kapitalismus, se kterým přichází masová produkce i spotřeba. Rodinné farmy se mění v obrovské průmyslové komplexy intenzivních chovů hospodářských zvířat a společně s rozvojem zootechnické vědy umožňují klást důraz na maximální efektivitu. Zvířata začala dostávat koncentrované krmivo obohacené o aditiva, jejich životní cykly bylo možné začít kontrolovat pomocí světla a teploty, jejich těla byla šlechtěním upravena na co nejvyšší možnou užitkovost a také bylo zabráněno zbytečnému (z pohledu průmyslu neekonomickému) pohybu zvířat.

Proměnil se též způsob, jakým s těmito zvířaty člověk přicházel do styku. Díky novým technologiím chovu „začalo být možné, aby se svými zvířaty farmář trávil méně a méně času“ (Franklin 1999, 131). S rozvojem moderních průmyslových jatek také odpadla nutnost, aby zvířata sám zabíjel. Díky dělbě práce na jatkách zase dochází k tomu, že byl úkon zabíjení zvířete „rozdělen mezi dva oddělené úkoly (omráčení a vykrvácení), takže za smrt nebyl nikdo plně odpovědný (Franklin 1999, 41).

Veřejnost – zejména ve městech – začala být před realitou chovu a zabíjení ochráněna zcela, takže ani nárůst celkového soucitu se zvířaty, ani nové informace o jejich citlivosti, nezabránilo v setrvalém nárůstu konzumace anonymních balíčků masa, které svým vzhledem

ani pojmenováním se zvířaty neměly zdánlivě nic společného. Díky tomuto potlačení obrazu živého zvířete a řadě dalších psychologických mechanismů je možné se s tímto *masovým paradoxem*⁶ vyrovnat a potlačit případnou kognitivní disonanci (Joy 2011, Loughnan et al. 2010).

Cena masa prudce poklesla a umožnila historicky nebývalý nárůst jeho spotřeby, což bylo považováno za znak sociálního pokroku (Franklin 1999, 42). Spotřeba masa byla ještě podporována tím, že jeho konzumaci doporučovaly lékařské autority i vlády ve všech západních zemích (Franklin 1999, 40).

Rozkvět sféry trávení volného času se zvířaty patří dle Franklina mezi další typický následek fordismu, ke kterému dochází spolu s růstem životní úrovně. Populární je sportovní lov a rybaření, ale zároveň dochází k expanzi chovu domácích mazlíčků i zájmu o pozorování divokých zvířat. Tento rostoucí zájem je čím dál více reflektován a dále podporován populárními médii, která nabízí knihy, později také filmové pohádky a dokumentární filmy vyprávějící „antropomorfní, misantropické a proti-lovecké příběhy“ (Franklin 1999, 43).

Co se týče vývoje kontroverze nad používáním zvířat v rámci vědy, na počátku 20. století aktivita antivivisekčního hnutí ustupuje do pozadí a věda přichází s novými průlomy, které používání zvířat v očích veřejnosti více méně ospravedlnily. Šlo zejména o objevy na poli mikrobiologie, mezi jejíž hlavní postavy patří francouzský chemik Louis Pasteur (1822–1895) a německý lékař Robert Koch (1843–1910), kteří k rozvíjení tzv. teorie mikrobů použili „tisíce zvířat a několik lidských subjektů“ (Guerrini 2003, 93).

Známým příkladem využití lidského subjektu byla Pasteurova vakcinace devítiletého chlapce, který byl pokousán psy se vzteklinou. Tento experiment byl na základě dnešních standardů zcela neetický, neboť nebyl založen na informovaném souhlasu a nepředcházely mu úspěšné pokusy na zvířatech. Guerrini v této souvislosti pokládá provokativní otázky: „Můžeme použít moderní etické standardy na aktivity v minulosti? Mohl by dnes Pasteur učinit své objevy se současnými omezeními výzkumu?“ (Guerrini 2003, 102) Nabízí se zde však také doplňující otázka, zda lze stejnou logikou – tedy na základě minulých úspěchů – automaticky ospravedlňovat pokračující pokusy na zvířatech.

Podobný průběh s lidskými experimenty s předem nejasnými výsledky, který byl nakonec úspěšný, byla vakcína proti tuberkulóze, již na konci století vyvinul Robert Koch (Guerrini

⁶ Autorem tohoto termínu je australský psycholog Steve Loughnan (et al. 2010), který na základě své experimentální studie došel k závěru, že lidé potlačují nepříjemné pocity z konzumace zvířat tím, že snižují jejich vnímanou hodnotu a mentální stav.

2003, 103). O další úspěch se zasadil Paul Ehrlich, když v roce 1907 patentoval substanci, která později dokázala vyléčit syfilis, a rovněž napomohl vývoji protijedu proti záškrtu (Guerrini 2003, 106). Hlavní roli v jeho výzkumech však kromě lidských subjektů sehrála mimolidská zvířata. „V Pasteurově institutu v Paříži, v Kochově a Ehrlichově institutech v Německu a na univerzitách a ve výzkumných centrech kolem světa byli potkani, myši, morčata, psi, kočky, koně a ostatní živočišné obětovány, aby poskytli další díl skládačky lidských a zvířecích nemocí.“ (Guerrini 2003, 109)

Další triumf experimentování na zvířatech přinesl vývoj vakcíny proti epidemii obrny, která Evropu zachvátila během první světové války. Vývoj vakcíny doprovázelo využití obrovského množství opic, protože u jiných zvířat se nemoc neprojevovala stejným způsobem (Guerrini 2003, 117).

Obrovské léčebné úspěchy učinily z kritiky výstřední záležitost, přesto však zcela nevymizela (Guerrini 2003, 112). Na počátku 20. století antivivisekcionisté zdůrazňovali propojení mezi pokusy na zvířatech a na lidech – např. G. B. Shaw tvrdil, že lékař, který je ochoten dělat pokusy na zvířatech, bude mnohem více ochotný je dělat i na lidech (Guerrini 2003, 142). Tím nevědomky předznamenal to, k čemu později docházelo za druhé světové války v nacistickém Německu.

Před první světovou válkou antivivisekční hnutí získalo určité sympatie díky knihám jako *The Shambles of Science* (1903), která odhalila kruté praktiky na lékařských školách, nicméně tyto dílčí úspěchy nebyly přeneseny do legislativy. Zároveň si vědci mezitím uvědomili důležitost podpory veřejnosti, a proto byl v roce 1907 při Americké lékařské asociaci založen *Council for the Defense of Medical Research*, který si kladl za cíl hájit zažitá experimentální postupy (Guerrini 2003, 112).

Ačkoliv již kritici neměli takový vliv, výzkumníci se přesto obávali negativní publicity. Walter Cannon např. doporučoval, aby výzkumníci ve svých vědeckých textech zdůrazňovali používání anestetik. Časopis *Journal of Experimental Medicine* zase sestavil směrnice pro používání neosobního jazyka (např. používat slovo „zvíře“ namísto „psa“) a eufemických lékařských termínů, které měly za úkol distancovat čtenáře od reality pokusu. Co se týká ilustrací, bylo doporučováno zobrazovat namísto celých zvířat jen jejich části. „Zatímco tato strategie mohla minimalizovat základy pro kritiku antivivisekcionistů, zároveň to podporovalo kulturu odcizení od experimentálního subjektu.“ Historička Lederer poznamenává, že tato lingvistická necitlivost je vlastně historickým produktem sporu s kritiky vivisekce (cit. dle Guerrini 2003, 113).

V literatuře se objevují díla opěvující vědu a její objevy jako např. *Arrowsmith* (1925) romanopisce Sinclaira Lewise o bakteriologovi nebo *Microbe Hunters* (1926) žurnalisty Paula de Kruifa, který popsal hledání mikrobů. Mezi úspěšné filmy patří *Arrowsmith* (1931), *The Story of Louis Pasteur* (1936), *Yellow Jack* (1938) apod. „Ve všech těchto filmech hrála pokusná zvířata, na kterých tyto objevy závisely, druhé housle.“ (Guerrini 2003, 109)

Legitimizaci pokusů na zvířatech podpořilo také to, že se ve větší míře začaly pro tyto zákroky používat hlodavci, kteří byli do té doby vnímáni téměř výhradně jako škůdci. „Na rozdíl od psů nebo koní byli hlodavci jako myši a potkani většinou veřejností vnímáni jako opovržením hodná stvoření, která si nezaslouží takové morální ohledy, takže jejich použití ve výzkumu bylo považováno za přijatelnější.“ (Franco 2003, 256) Používání člověku bližších zvířat jako primátů pak bylo třeba hájit nezbytností.

Kromě zkoumání fyzických nemocí začala být zvířata ve velké míře používána také v psychologickém výzkumu, který se později stal ohniskem kritiky právě i díky využívání oblíbených či člověku blízkých zvířat (psů a primátů). Zatímco např. vývoj vakcíny proti obrně, který probíhal na opicích, se kvůli naléhavosti dané epidemií a svých viditelných výsledků s přílišnými protesty nasetkal, psychologický výzkum prováděný na stejných druhích se ukázal být mnohem problematičtější (Guerrini 2003, 129). Jedním z nejznámějších příkladů využití primátů v psychologickém výzkumu je práce Harryho Harlowa (1905–1981) v období 30. – 70. let 20. století. Jeho výzkumy pouta mezi matkou a mládětem, během kterých způsoboval těmto opicím závažná psychická a mnohdy též fyzická poškození, byly později velmi ostře kritizovány, protože již svým designem a záměrem aplikovat jejich výsledky na lidi předpokládaly, že je jejich psychika velmi podobná té lidské. Výzkumy na primátech z druhé poloviny 20. století skutečně potvrzují, že jsou to „komplexní a vysoce inteligentní stvoření se složitou sociální organizací, používáním nástrojů a jazyka – všechny hlavní charakteristiky, které již od antiky údajně odlišovaly lidi od zvířat“ (Guerrini 2003, 134).

Když hovoříme o pokusech na živých subjektech prováděných v průběhu 20. století, neměli bychom opomenout ani pokusy prováděné na lidech bez jejich informovaného souhlasu. Během druhé světové války nacisté prováděli kruté experimenty na lidech, které považovali na méněcenné či defektní. Během těchto experimentů zemřelo přes 1000 lidí a mnoho dalších bylo permanentně poškozeno (Guerrini 2003, 138).

Podle Guerrini by bylo chybou vidět tyto experimenty jako práci šilenců. Také bioetik Arthur Caplan říká, že šlo o logický výraz hodnot německé lékařské vědy. Žádný z lékařů se nehájil

nepříčetností, naopak „své jednání obhajovali jako konzistentní s hodnotami vědy a svými povinnostmi coby vědců“ (Guerrini 2003, 138). Dělali dle svých slov pokusy na lidech, kterým bylo slíbeno propuštění, nebo na těch, kteří by tak jako tak zemřeli či byli popraveni za své zločiny. Následovali rozkazy a „jejich výcvik coby vědců jim nedal žádné základy etiky, které by odmítnutí těchto příkazů ospravedlnily“ (Guerrini 2003, 138).

Norimberský kodex, který byl v reakci na tyto hrůzné experimenty přijat po válce, ještě více podpořil pokusy na zvířatech, protože měl především zabránit dalšímu nebezpečnému a krutému experimentování na lidech. Vznikly nejrůznější deklaráce – např. Helsinská deklaráce z roku 1964. Později však vyšlo najevo, že ji mnoho výzkumníků v USA i Británii porušilo. Nacistické výzkumy se přitom od toho, co se dělo ve Spojených státech a jiných demokratických zemích, lišily pouze svým rozsahem. Příkladem může být americká Tuskegeeská studie syfilidy prováděná mezi lety 1932 a 1972, kdy „bylo 400 černých mužů nakažených syfilidou ponecháno bez léčby za účelem sledování přirozeného průběhu nemoci. Nebyli informováni o svém stavu ani svém statusu coby experimentálních subjektů a byli oklamáni tak, že věřili, že od lékařů veřejné služby dostávají lékařskou péči.“ (Guerrini 2003, 139) Nebyli léčeni, přestože již byl znám penicilin, který by jim mohl pomoci.

Dalším příkladem byla studie, při níž byl ve dvou zařízeních pro mentálně postižené děti v Massachusetts mezi lety 1950 a 1953 dětem podáván radioaktivní materiál. Výzkumníci projevíli snahu získat souhlas rodičů prostřednictvím informačního dopisu, který ale neobsahoval informace o radiaci, a naopak vytvářel dojem, že z toho budou mít výhody (Guerrini 2003, 140–141).

Podobné případy přispěly k určité ztrátě dosavadní téměř absolutní legitimacy vědy. Zároveň s tím „rostoucí zájem o vztah lidstva k přírodě a životnímu prostředí vytvořil klima pro názory ve prospěch (...) regulace pokusů na zvířatech“ (Guerrini 2003, 137).

2.6 Postmodernita

Velké pokroky vědy 20. století sice výrazně oslabily argumenty antivivisekcionistického hnutí, nicméně 60. léta přinesla nové sociální bouře a starou antivivisekční diskuzi rehabilitovaly. Střetu se nešlo vyhnout – jak rostl počet výzkumů na zvířatech, rostlo i povědomí o lidských a zvířecích právech. Jedním z prvních propagátorů změny přístupu ke zvířatům byla Jane Goodall, která svým revolučním výzkumem chování šimpanzů v 60. letech nabourala tradici vědecké objektivitě a odosobnění od subjektu (Guerrini 2003, 135).

Mary Midgley si všímá, že v tomto období dochází k „prvnímu rozsáhlému pokusu o rozšíření liberálních konceptů až na hranici vnímavosti“ (Midgley 1984, 65). Domnívá se, že k tomu došlo díky vlivu ostatních emancipačních hnutí 60. let v kombinaci s popularizací poznatků o (zejména divokých) zvířatech. „Knihy a filmy o divočině lidem předaly poselství o složitosti zvířecí existence a její podobnosti s lidskou existencí, ale i o rozšířené hrozbě vyhynutí, která je novým prvkem našeho věku a která v tradičním myšlení nikdy nebyla brána v úvahu.“ (Midgley 1984, 65) Zmiňuje však i množství knih a videí např. o velkochovech, které „ač mnohem obtížněji, šíří informace o tom, jak je se zvířaty v rámci naší civilizace ve skutečnosti zacházeno“ (Midgley 1984, 66).

Franklin si všímá, že televizní stanice jako BBC od 60. let začínají řešit otázky vymírání živočišných druhů, zvířat ohrožených lidskou činností a další ekologická témata, která „zpochybnila možnost oddělení lidských a zvířecích zájmů v širším globálním měřítku“ (Franklin 1999, 45). Lidé, jejichž životní styl byl spojen s trávením volného času v interakci s divokými zvířaty a domácími mazlíčky, začali čím dál více kriticky reflektovat necitlivé zásahy do přírody. Začali cítit morální odpovědnost za jejich osud.

Nové nálady ve smyslu zvýšené empatie vůči zvířatům se nevyhnuly ani samotné vědecké komunitě. Ačkoliv se druhá vlna antivivisekčního hnutí objevuje až na konci 70. let (viz níže), volání po humánnější vědě se mezi některými výzkumníky objevuje již na konci 50. let. Výzkumníci William Russell (1925–2006) a Rex Burch (1926–1996) vyvinuli a ve své knize *The Principles of Humane Experimental Technique* z roku 1959 představili koncept 3R. Tento koncept zahrnuje tři principy, které autoři doporučují dodržovat za účelem dosažení humánnější a dle nich i lepší vědy. Těmito principy jsou: *Replacement* (nahrazení pokusů na zvířatech jinými metodami), *Reduction* (co největší možné omezení počtu zvířat) a *Refinement* (snížení výskytu či závažnosti procedur, které jsou na zvířatech prováděny). Rovněž ve své knize zpochybnili všeobecně přijímané přesvědčení, že obratlovci jsou v biomedicínském výzkumu vždy tím nejlepším modelem (Russell a Burch 1959). Tento koncept však zůstal ještě dvě dekády téměř nepovšimnut a ke zvýšení zájmu ze strany vědecké komunity dochází až v 80. a 90. letech (Franco 2003, 260).

V 70. letech se dle Franklina na Západě otrásají pilíře fordismu, stabilní poválečná ekonomika kolabuje a projekt sociálního státu, který byl založen na ekonomickém růstu, začíná být napadán pravicovými politickými subjekty. „Ekonomické a politické vztahy modernity byly rigidní a neschopné se adaptovat na nové obtíže, kterým čelily.“ (Franklin 1999, 45) Na tyto obtíže zareagovala nejrůznější kontra-kulturní hnutí (včetně hnutí za práva zvířat) a začala

projekt modernity, který dával přednost lidskému pokroku před jakýmkoli zájmy zvířat, otevřeně kritizovat, prosazovat alternativní způsoby života a vnášet do společenského diskurzu nová etická dilemata reagující na pociťovanou morální krizi společnosti.

Objevuje se tzv. druhá vlna aktivismu za práva zvířat a teoretických prací, které s filosofickou precizností formulují požadavky hnutí za osvobození zvířat (Guerrini 2003, 142). Stejně jako antivivisekční hnutí v 19. století i tato nová vlna zasáhla především anglicky mluvící země – zejména Británii a Spojené státy. Australský filosof Peter Singer (*1946) ve své knize *Osvobození zvířat* z roku 1975 zasadil problematiku osvobození zvířat do konceptu lidských práv z utilitaristického hlediska. Americký filosof Tom Regan (1938–2017) na počátku 80. let artikuloval abolicionistický požadavek konceptu práv zvířat v knize *The Case for Animal Rights* (1983). Obě knihy zažehly zájem o problematiku pokusů na zvířatech a přímo či nepřímo zapříčinily nárůst nejrůznějších organizací. Hnutí za osvobození zvířat začalo lákat mladé lidi. Vznikaly radikální skupiny, z nichž některé začaly útočit na výzkumné instituce a brzy byly zařazeny do kategorie teroristických organizací (Franco 2013, 258). Rozšířily se ale i pokojné občanské protesty proti pokusům (Guerrini 2003, 143). Organizace jako PETA lobovaly za ukončení testování kosmetiky a prováděly také různá skrytá vyšetřování, která odhalila týrání v některých laboratořích. Kromě požadavků na úplné ukončení používání zvířat působili také welfarističtí reformisté jako např. Humane Society of the United States nebo FRAME ve Velké Británii, které usilovaly o vylepšení života používaných zvířat a pečlivější vyvážení zisků a ztrát (Franco 2013, 261).

Vzestup hnutí za práva zvířat společně se vzestupem environmentálního a ekofeministického hnutí a také popularizace vědy skrze nová média pomohly šířit nové vědění o environmentálním ohrožení i o mentálních schopnostech mimolidských zvířat, což se postupně propojuje se soucitnějšími postoji a hodnotami ochrany zvířat i životního prostředí v běžné populaci na Západě (Franklin 1999) a od 90. let také v zemích bývalého východního bloku (Novák 2015). Podle Van den Borna (et al. 2001), který se soustředí na vnímanou hodnotu přírody, se obecně zdá, že Evropané „vyvinuli silnou obecnou ‚biofilii‘ (přátelskost vůči přírodě)” a že „70 – 90 % populace uznává právo přírody na existenci, i když není nikterak užitečná lidem“ (Van den Born et al. 2001, 65).

Franklin identifikuje tři rysy postmodernity, které podle něj výrazně ovlivnily nové postoje vůči zvířatům: *misanthropie* (obecná antipatie vůči lidstvu jakožto druhu, který se vymkl kontrole), *ontologická nejistota* (absence směřování, ztráta smyslu apod.) a *reflexe rizik* (reflexe lidské schopnosti zničit životní prostředí) viz Beck (2004). V kontrastu

k instrumentálním a antropocentrickým vztahům fordismu „jsou postmoderní vztahy se zvířaty charakterizovány silnějším emocionálním a morálním obsahem, zahrnutím širší zoologické škály a požadavkem na silnější regulaci a řád“ (Franklin 1999, 35). Jako příklad může posloužit například *Great Ape Project*, se kterým přišla v polovině 90. let skupina aktivistů, právníků a filosofů a který si klade za cíl udělit primátům základní morální a zákonnou ochranu. Zástupci tohoto projektu by je rádi zařadili do kategorie osob a udělili jim základní lidská práva jako „právo na život, individuální svobodu a svobodu od mučení“ (Guerrini 2003, 135). To by znamenalo ukončení jejich pobytu v zoo i v laboratořích.

V rámci vědecké komunity je v souvislosti s pokusy na zvířatech i nadále deklarován důraz na úsilí o jejich omezení. Podle evropské Směrnice 2010/63/EU, která byla přijata v roce 2010, je třeba „se ujistit, že každé použití zvířete je pečlivě ohodnoceno co do vědecké či vzdělávací hodnoty, užitečnosti a relevance očekávaných výsledků jejich použití. Pravděpodobnost ublížení zvířeti by měla být vyvážena očekávanými užitky daného projektu.“ (EU 2010) Koncept 3R nedávno uznala a podpořila také Basilejská deklarace, kterou podepsali biomedicínští výzkumníci ze Švýcarska, Německa, Velké Británie, Francie a Švédska (Basel Declaration Society 2011). Kritici však tvrdí, že „jsou tyto předpoklady jen zřídka ověřovány nebo skutečně podrobeny důkladnému zkoumání“ (Knight 2011, 4).

2.7 Závěr

Naše společnost za posledních několik tisíc let prošla obdobím radikálních proměn, pokroků, ale i regresí v míře morálního zaujetí a ohleduplnosti v zacházení s ostatními zvířecími obyvateli této planety. Rozdílné chápání morálního statusu zvířat v minulosti vedlo a dodnes vede k řadě rozporů mezi různými sociálními skupinami, z nichž některé hájí stále ještě převážně antropocentrický status quo a jiné prosazují více biocentrické přístupy. V zájmu pochopení těchto konfliktů jsem se je pokusila zasadit do historického kontextu a alespoň ve velmi omezené míře nastínit, jaké jsou jejich kulturní zdroje.

Podle Manninga a Serpella (2003) lze současné hnutí za práva zvířat a udržitelné životní prostředí v jistém smyslu chápat jako návrat ke kořenům. Stanovisko hnutí, které si všímá úzké souvislosti mezi lidmi a ostatní přírodou, jíž přisuzuje inherentní hodnotu, a prosazuje udržitelný a ohleduplný způsob života, má podle nich něco společného s pohledem prvních lovců a sběračů. Obě tyto skupiny podle autorů „vnímaly kontinuitu mezi nimi a námi, obě považovaly zvířata za podstatná pro naši vlastní existenci, třebaže obě k tomuto závěru došly ve zcela odlišném kontextu“ (Manning a Serpell 2003, xi).

Otevřenou otázkou zůstává, zda bude vývoj lidských postojů k ostatním zvířatům pokračovat v duchu trendu posledních několika desítek až stovek let a bude též následován dalšími změnami v našem způsobu zacházení s nimi, nejen v oblasti jejich využívání coby vědeckých objektů.

3. Zvířata v sociologii⁷

Po historickém náčrtu proměny fenoménu „zvířete“ v lidské společnosti je nyní na řadě otázka, zda a jakým způsobem se tímto fenoménem a jeho společenskou relevancí zabývají společenské vědy. Cílem této kapitoly je zasadit zkoumané téma pokusů na zvířatech do teoretického rámce interdisciplinárního oboru Animal Studies a představit některé současné výzvy a problémy, se kterými se potýká.

3.1 Neviditelná zvířata

Ačkoliv zvířata vždy hrála podstatnou roli v historicky nejvzdálenějších i současných společnostech, sociologové se tradičně omezovali pouze na zkoumání a vysvětlování vztahů mezi příslušníky lidského druhu a otázka interakce lidí s mimolidskými zvířaty zůstávala okrajovou doménou jiných společenskovědních disciplín jako např. antropologie či etnologie (s omezením na přírodní národy). Tento nedostatek sociologického zájmu tkví mimo jiné v tom, že „sociální vědy mají tendenci prezentovat se především jako vědy o diskontinuitě mezi lidmi a zvířaty“ (Noske 1990, 66). Tradiční dichotomie přírodního a kulturního sehrála svůj význam v osamostatnění společenských věd a definici jejich předmětu v kontrastu k vědám přírodním.

Striktní oddělení světa přírody a lidí vedlo k omezení pozornosti věnované mezidruhovým vztahům od samotných počátků společenských věd v devatenáctém století a ke změně nedošlo ani po většinu století dvacátého. Např. George Herbert Mead sice o zvířatech mnohokrát pojednával, avšak používal je pouze jako model stojící proti smysluplnému lidskému jednání. Když pokládal intelektuální základy směru, který později vyústil v symbolický interakcionismus, neopomněl poznamenat, že interakce zvířat je na rozdíl od té lidské pouze instinktivní, založená na primitivních impulsech, a že zvířata disponují „kvalitativně odlišným stavem vědomí od toho, co bychom běžně nazvali vnímavostí v lidské zkušenosti“ (Mead 1907, 384). Jelikož postrádají vědomí smyslu, nemohou hrát ani roli interagujícího partnera a není možné konstituovat sociologickou analýzu mezidruhových interakcí. Původní Meadův předpoklad však ve své přehledové stati o téměř sto let později vyvrátil Myers (2003), který s odkazem na moderní studie mezidruhových vztahů v rámci symbolického interakcionismu poukazuje na skutečnost, že některá zvířata mají vědomí „self“ a jsou schopna vstupovat do

⁷ Část této kapitoly již byla publikována v časopisu *Naše společnost* (Vandrovcová 2015) a v knize *Zvíře jako pokusný objekt: sociologická reflexe* (Vandrovcová 2011b)

smysluplných interakcí. Podobně i teorie sítí aktérů dnes zohledňuje skutečnost, že zvířata hrají mnohem významnější a aktivnější roli v sociálních interakcích a sítích, než bylo doposud reflektováno (Cerulo 2009).

Překvapivým zjištěním však může být skutečnost, že již sociologický klasik Max Weber zahrnutí mimolidských zvířat do sociologické analýzy na rozdíl od Meada připouští.

„Ale pokud takové porozumění [chování zvířat] existuje, bylo by teoreticky možné formulovat sociologii vztahů mezi lidmi a zvířaty, jak domestikovanými, tak divokými. Mnoho zvířat ‚rozumí‘ příkazům, hněvu, lásce, nepřátelství a reaguje na ně způsoby, které často evidentně nejsou pouze instinktivní a mechanické a v jistém smyslu jsou jak vědomě smysluplné, tak ovlivněné zkušeností. Není žádný a priori důvod předpokládat, že by naše schopnost sdílet pocity s primitivními lidmi byla o mnoho větší.“ (Weber 1966, 104)

Přes tuto dílčí úvahu v sociologii dominovala meadovská antropocentrická orientace postrádající zájem o interakce lidských a mimolidských jedinců až do konce 70. let 20. století. Za zlomový je v tomto smyslu považován článek Cliftona D. Bryanta z roku 1979, ve kterém se kriticky ohradil vůči opomenutí role zvířat v lidské společnosti a vyzývá ostatní sociology, aby obrátili svou pozornost na to, co nazývá *zoologickým spojením* (*zoological connection*).

„Toto spojení dává příslib produktivního zkoumání v mnoha směrech studujících lidské chování vztahující se ke zvířatům. Výzkum by mohl být úspěšně zaměřen na následující témata: zvířata jako sociální problém, ideologické konflikty zahrnující zvířata, zvířata zastupující člověka nebo trestné činy páchané na zvířatech.“ (Bryant 1979, 399)

Od 80. let 20. století pak dochází k setrvalému nárůstu zájmu o tento druh interakcí a začíná se formovat obor Human-Animal Studies, resp. Animal Studies.

3.2 Interdisciplinarita oboru

Ačkoliv sociologie zařadila mezidruhové interakce do oblasti svého zájmu relativně nedávno, jiné společenské vědy rozvíjely tuto oblast již o něco dříve. Studie vzešlé z těchto oborů byly a stále jsou pro sociologické zkoumání významnou inspirací a užitečným zdrojem vědění, proto je vhodné je představit a zasadit sociologii zvířat do širšího rámce.

Sociální a kulturní antropologové jako Claude Lévi-Strauss (1969, 1971) nebo Mary Douglas ([1966] 1984) ve svých studiích zdůrazňují symbolickou důležitost zvířat u přírodních národů,

jež zvířata rozlišují podle různých náboženských kritérií např. na posvátná a nečistá (Douglas [1966] 1984, 10). Zvířata v těchto společnostech vystupují jako postavy mýtů, jako objekty rituálů i jako nejrůznější klasifikační jednotky. Clifford Geertz (1973) ukázal, že analýza kohoutích zápasů na Bali může pomoci odhalit, jakým způsobem je strukturována tamní společnost a vztahy. Antropologie rovněž přispěla k rozvoji zkoumání procesu domestikace, jenž podle některých autorů může být klíčem k porozumění vztahům mezi lidmi samotnými: „Tím, že se zvířata stala majetkem, který může být reprodukován a množen, lidstvo vytvořilo možnost nových druhů nerovnosti a diferenciací.“ (Mullin 2002, 389)

Zásadní roli v rozvoji zájmu o postavení zvířat v lidské společnosti sehrála filosofie. Kniha australského filosofa Petera Singera ([1975] 2001) *Osvobození zvířat* z roku 1975, následovaná publikací *The Case for Animal Rights* amerického filosofa Toma Regana ([1983] 2004) z roku 1983, podpořila v západním myšlení celospolečenskou vlnu zájmu o etický přístup ke zvířatům. Tyto dvě publikace se spolupodílely nejenom na rozmachu moderního hnutí za práva zvířat (proto je uvádím i v předchozí kapitole), ale podnítily též rozvoj zkoumání této otázky v rámci společenských věd.

Dalším oborem, který výrazně přispěl k rozvoji poznání mezidruhové dimenze, je psychologie. V dřívějším období šlo zejména o zkoumání zvířecího chování a prožívání, jež bylo motivováno snahou o porozumění lidské psychice. Sem patří např. nechvalně známé pokusy Harryho Harlowa z 50. let 20. století, během kterých vyvolával u opičích mláďat mateřskou deprivaci (Gluck 1997), nebo studie jeho následovníka Johna Bowlbyho o primárních emocionálních vazbách (Bowlby 1969). Oba autoři používali opice jako modely pro lidské chování, a uznávali tedy možnost generalizování výsledků těchto pokusů na člověka, např.: „Jak bude ještě zmíněno, všechny proměnné, které ovlivňují intenzitu vztahu u lidských kojenců, jsou stejné jako ty, které ovlivňují intenzitu vztahu u mláďat opic a primátů.“ (Bowlby 1969, 203) Tímto přístupem napomohli k všeobecnému uvědomění podobnosti mentálního světa člověka a ostatních zvířat a k rozpoznání možnosti mezidruhové emocionální výměny. Dominantou zájmu o zvířata v psychologii se brzy stala právě oblast vzájemných lidsko-zvířecích vztahů a jejich blahodárných účinků. Psycholog Boris Levinson (1965) se jako jeden z prvních začal zabývat možností využití zvířat v psychoterapii. Během let se léčba za přítomnosti zvířat stala uznávanou technikou při terapii dlouhodobě nemocných pacientů (Corson et al. 1975, Johnson et al. 2003), duševně nemocných pacientů (Parshall 2003), dětí (Fawcett a Gullone 2001) i v oblasti drogové prevence (Catanzaro 2003). Jak ve svém rozsáhlém a uceleném přehledu o dosavadním psychologickém výzkumu

mezidruhových vztahů uvádí Geoff Hosey a Vicky Melfi, „všeobecné přesvědčení je takové, že lidé mají emocionální potřebu navazovat kontakty se zvířaty“ (Hosey a Melfi 2014, 118). Tyto kontakty však nemusí mít pouze podobu silného citu, ale i utilitaristického využití. V rámci své analýzy dosavadní psychologické literatury si autoři mimo jiné všímají používání různé terminologie, která odráží charakter analyzovaného vztahu. Zatímco v oblasti domácích mazlíčků se nejčastěji používá slovo *pouto* (*bond*), v oblasti tzv. užitkových zvířat převažuje používání termínu *vztah* (*relationship*) (Hosey a Melfi 2014).

Další plodnou oblastí, ze které může sociologie čerpat, jsou historické studie, jež zkoumají vztahy lidí k mimolidským zvířatům a jejich proměny v různých obdobích. Mezi nejstarší patří práce historika Edwarda P. Evanse (1906), který pojednal o způsobu souzení a trestání zvířat v období středověku, kdy byla zvířatům přisuzována morální odpovědnost za jejich činy. K většímu rozvoji historického zkoumání role zvířat ve společnosti došlo podobně jako u ostatních oborů až v 80. letech 20. století. Jedním z klíčových textů této doby je kniha *Animal Estate*, ve které Harriet Ritvo (1987) analyzuje roli domácích zvířat ve viktoriánské Anglii a která se stala metodologickým modelem pro integraci zvířat do historické analýzy. Na Ritvo navazuje Kathleen Kete (1995) se svou analýzou rolí domácích mazlíčků v Paříži 19. století. Za zmínku stojí také kniha *Man and the Natural World*, v níž Keith Thomas (1991) zkoumá původ konceptu přírody a zvířat v myšlení západní společnosti. Zajímavý přehled o historii vnímání, zobrazování a pozorování zvířat poskytuje Linda Kalof (2007).

Ve výčtu důležitých oborů nelze opomenout ani kognitivní etologii a srovnávací psychologii, které přinesly důležité poznatky o schopnostech mimolidských tvorů vstupovat do smysluplných interakcí a účastnit se emocionální výměny. Významnou je v tomto ohledu práce manželů Allena a Beatrix Gardnerových, kteří naučili mladé šimpanze používat znakový jazyk (Gardner a Gardner 1969), a zproblematizovali tak dosavadní předpoklad o neschopnosti mimolidských zvířat osvojit si řeč. Sue Savage-Rumbaugh při práci s primáty dokonce zjistila, že „s trpělivým a systematickým tréninkem byly opice schopné naučit se číst i tištěné symboly“ (Savage-Rumbaugh et al. 1998, 11). K porozumění emocionálnímu životu zvířat výrazně přispěla primatoložka Jane Goodall, která svůj život zasvětila pozorování šimpanzů v jejich přirozeném životním prostředí (Goodall 1978). Poznatky moderní kognitivní etologie a jejich využití ve studiu lidsko-zvířecích vztahů sumarizuje Marc Bekoff (2003).

Tyto a mnohé další disciplíny vytvořily ideální prostředí pro vznik specifického sociologického pohledu na oblast lidsko-zvířecích interakcí, ale i nadále zůstávají relevantní

pro studium vztahů mezi lidmi a ostatními zvířaty. Je důležité mít na paměti, že Animal Studies je obor interdisciplinární, a sociologie by proto měla zůstat otevřená poznatkům ostatních oblastí a neuzavírat se do jednoho paradigmatu. Pro širší přehled poznatků odborné literatury, která se zabývá mezidruhovými vztahy v rámci různých společenských věd (včetně sociologie), doporučuji tyto kolektivní monografie a přehledové publikace: Kalof a Fitzgerald (2007), Arluke a Sanders (2008), Flynn (2008), DeMello (2010) a Segerdahl (2011).

3.3 Rozvoj a institucionalizace Animal Studies v rámci sociologie

Ke konci 20. století se lidsko-zvířecí vztahy stávají stále oblíbenějším předmětem sociologického zájmu. Důkazem nárůstu zájmu o oblast Animal Studies v sociologii je zvyšující se počet článků s touto tematikou v zavedených a uznávaných časopisech (*Sociological Forum*⁸, *Journal of Contemporary Ethnography*⁹, *Sociological Quarterly*¹⁰, *American Behavioral Scientist*¹¹) a množství periodik, která této oblasti věnovala celá speciální vydání (*Journal of Social Issues*¹², *Qualitative Sociology*¹³, *Social Research*¹⁴, *International Journal of Sociology and Social Policy*¹⁵, *Qualitative Sociology Review*¹⁶). Úspěšně se navíc etablovaly i společenskovední časopisy zaměřené výhradně na oblast Human-Animal Studies. Jsou jimi *Anthrozoöz: A Multidisciplinary Journal of The Interactions of People & Animals* (založeno r. 1987), *Society & Animals: Journal of Human-Animal Studies* (1993), *Journal for Critical Animal Studies* (2003), *Antennae: the Journal of Nature in Visual Culture* (2006) a *Humanimalia: A Journal of Human/Animal Interface Studies* (2009).

Zvýšený zájem o oblast lidsko-zvířecí dimenze podpořil i vznik výzkumných institucí a dalších organizačních struktur. V roce 1991 zahájila svou činnost organizace *The International Society for Anthrozoology* (ISAZ), která si dala za cíl podporovat vědecký a akademický výzkum lidsko-zvířecích interakcí. Jejím časopisem se stal již zmiňovaný *Anthrozoöz*, který začal vycházet již o čtyři roky dříve. Specifikem této organizace je zejména to, že se zaměřuje na mikrosociální úroveň mezidruhové interakce a snaží se být hodnotově

⁸ Sanders 1995, Jerolmack 2005.

⁹ Arluke a Hafferty 1996.

¹⁰ Einwohner 2002.

¹¹ Beck a Katcher 2003.

¹² The Role of Animals in Human Society. 1993. *Journal of Social Issues* 49 (1).

¹³ Animals in Social Relations. 1994. *Qualitative Sociology* 17 (2).

¹⁴ In the Company of Animals. 1995. *Social Research* 62 (3).

¹⁵ Animals in the Future of Sociology. 2003. *International Journal of Sociology and Social Policy* 23 (3).

¹⁶ Animals and People. 2007. *Qualitative Sociology Review* 3 (1).

neutrální. Další organizací je *Psychologists for the Ethical Treatment of Animals*, která v roce 1993 začala vydávat *Society & Animals Journal*. Tematicky se věnuje široké škále oblastí, ve kterých zvířata figurují v lidské společnosti, a kromě neutrálního popisu se soustředí i na kritickou reflexi a praktická doporučení. Tato výzkumná organizace si totiž kromě studia lidsko-zvířecích vztahů klade za cíl též zlepšení statusu zvířat ve veřejné sféře. V roce 2005 se tato organizace přejmenovala na *The Animals and Society Institute*.

Organizace *Institute for Critical Animal Studies* (ICAS) vznikla v roce 2001 a od ostatních se liší tím, že postavení zvířat ve společnosti reflektuje optikou kritické teorie. Jejím deklarovaným cílem je identifikovat zneužívání zvířat ve společnosti a iniciovat akademickou a společenskou změnu směrem k jeho ukončení (podrobněji viz oddíl 3.5 v této kapitole). Od roku 2003 publikuje časopis *Journal for Critical Animal Studies*. V roce 2015 se od ní odštěpila nová evropská organizace *European Association for Critical Animal Studies* (EACAS).

Za velice významný krok k akceptaci této výzkumné oblasti jako etablovaného oboru je považováno založení sekce *Animals and Society* v rámci *American Sociological Association* v roce 2002. Jak poznamenává Colin Jerolmack, uznání této sekce „dokládá, že si tento nově vznikající obor upevňuje pozici na akademické půdě“ (Jerolmack 2005, 651). Obdobně se v roce 2006 v rámci *British Sociological Association* zformovala *Animal/Human Studies Group*.

Institucionalizace oboru je patrná též na půdách univerzit, v jejichž rámci vznikají výzkumná centra zaměřená na oblast Human-Animal Studies. V USA to je např. *Animal Studies* při Michigan State University, *Center to Study Human Animal Relationships and Environments* v rámci University of Minnesota, v Austrálii *The Animals and Society (Australia) Study Group* při The University of Western Australia, na Novém Zélandu *New Zealand Centre for Human-Animal Studies* v rámci University of Canterbury, ve Finsku *Human-Animal Studies Research Network of Finland*, ve Švédsku *The HumAnimal Group* při Uppsala Universitet a další. Rychle roste i počet nabízených kurzů, postgraduálních specializací a konferencí. I v Česku se již konalo několik takto zaměřených konferencí, např. *Non-Human in Social Science* (2010–2012), *Reconfiguring the 'Human'/'Animal' Binary – Resisting Violence* (2011), *Práva zvířat z perspektivy filozofie, sociologie a práva* (2014) nebo *The Human-Animal Line Interdisciplinary Approaches* (2017).

3.4 Východiska, předpoklady a nové výzvy

Základním předpokladem a východiskem oboru je skutečnost, že zvířata zasahují do lidských životů na mnoha různých úrovních, od oblasti mytologické či náboženské až po oblast konkrétní mezidruhové interakce. Zvířata zastávají i roli nejrůznějších reprezentací, které nám mohou pomoci pochopit, co to znamená být člověkem. Jak uvádí Adrian Franklin (1999), zvířata mají ve světě nejrůznějších entit jedinečné postavení. Na rozdíl třeba od stromů či kamenů „jsou jako my, ale zároveň nejsou my“ (Franklin 1999, 9).

Dalším východiskem oboru je uznání zvířat jako svébytných autonomních aktérů, kteří mají své vlastní zájmy, vědomí a emocionální život. Jak již bylo nastíněno v předchozí kapitole, ve společnosti dochází k postupné transformaci od čistě instrumentálního a antropocentrického vztahu až ke stále empatičtějšímu a decentralizovanému vztahu v postmoderně. Zatímco dřívější klasifikace přírodního světa byly orientovány na člověka a jeho zájmy (jedlá zvířata, ochočená zvířata apod.), klasifikace Linného a dalších vytvořily decentralizovaný systém založený na vnitřních charakteristikách, což „podrylo teologický antropocentrismus“ (Franklin 1999, 12).

K těmto faktorům se ve 20. století přidaly již zmiňované etologické výzkumy, které rovněž podnítily posun od vnímání zvířat jako mechanických strojů až k jejich chápání jako jedinců schopných učení jazyka, používání nástrojů a vytváření primitivní formy kultury, což postupně rozpouští přísně vedenou hranici mezi lidským druhem a ostatními zvířaty. S tímto poznáním se samozřejmě mění i morální či legální status zvířat, který jim lidé přisuzují skrze své jednání a upravují skrze zákony.

Tento posun reflektují také společenské vědy, před nimiž se v této souvislosti otevírá řada nových ontologických a epistemologických otázek. Co je „zvíře“? Dokážeme pochopit jeho vnitřní svět? Jakým způsobem můžeme zkoumat jeho existenci v kontextu lidské společnosti? Helena Pedersen hovoří o *zvířecím obratu* (*Animal turn*) coby novém výzkumném paradigmatu, které vyžaduje nové teorie a metody (Pedersen 2014). Pedersen uvádí, že v našem dosavadním vědeckém bádání byla zvířata zatížena diskurzem, „který někdy odvádí naši pozornost od skutečnosti, že jsou to především žijící, cítící bytosti, kterým záleží na jejich životní situaci. Z tohoto důvodu nelze zvířata, která studujeme, redukovat na výzkumné objekty.“ (Pedersen 2014, 13) Pedersen poukazuje na mnohdy násilnou povahu našeho poznávání zvířat a jednou z epistemologických výzev Animal Studies – a zejména její kritické

odnože – je pak „porozumění tomu, jak zvířata samotná prožívají násilí, které je na nich pácháno“ (Pedersen 2014, 14).

Animal Studies též věnují pozornost sociálnímu konstruování zvířecích identit. Všímají si toho, že zvířata v lidské společnosti nevystupují jako homogenní skupina, ke které by bylo přístupováno stejným způsobem, ale jejich postavení ve společnosti a zacházení s nimi je silně ovlivněno významem, který jim tato společnost přisuzuje. Stejný druh (např. pes) je vnímán zcela odlišně a je s ním také odlišně zacházeno, má-li status domácího mazlíčka, nebo je-li laboratorním zvířetem, jehož život je plně determinován předem stanoveným účelem. Sociologii zajímá, které mechanismy umožňují existenci takových vzájemně protikladných jevů. „Tuto rozpolcenost vnímáme jako znamení toho, že sociální síly musí úspěšně pracovat. Tak úspěšně, že mnoho lidí v moderních společnostech nevnímá tyto kontradikce jako problém.“ (Arluke a Sanders 1996, 5)

Uznání těchto kontradikcí jako samozřejmých je stále častěji zpochybňováno, a proto se objevují nová sociální hnutí, ale též kritické přístupy v rámci společenských věd, které chápou využívání zvířat např. v laboratořích jako morální problém (viz následující oddíl v této kapitole).

3.5 Critical Animal Studies

Nyní bych ráda představila kritický přístup v rámci Animal Studies, do kterého tuto disertační práci zasazují. Jedná se o kritickou nebo též angažovanou disciplínu, která odmítá hodnotovou neutralitu a zaměřuje se na kritickou reflexi.

Stoupenci Critical Animal Studies (CAS) se vymezují vůči tzv. „mainstreamovým“ Animal Studies (MAS), která nemají kritický potenciál a často pouze konstatují či dokonce pomáhají obhajovat daný stav. Velká část kritiky proto směřuje dovnitř oboru a akademici MAS jsou obviňováni z toho, že jsou pro ně mezidruhové vztahy pouze zajímavým tématem a zvířata pouze abstraktními entitami, jimž nepřisuzují hodnotu cítících bytostí, které mají zájem vyhnout se utrpení. Kriticky zaměřeni badatelé svým kolegům vyčítají absenci sociálních, etických a politických kontextů (Schicktanz 2006, Weisberg 2009, Best 2009). Sociologové v rámci MAS podle nich považují zvířata za „objekt, znak, referent či historickou abstrakci, která slouží k produkci knih, článků nebo konferenčních příspěvků“ (Best 2009, 21).

Critical Animal Studies (CAS) se snaží překonat omezení MAS, kritizují zneužívání zvířat v oblasti zábavy, vědy i potravinářského průmyslu (Kemmerer 2004, Irvine 2006). CAS se snaží vyhnout teoretizování beze smyslu a zaměřují se na přímější zasazení teorie do praxe,

analýzy do politiky a akademické sféry do společenské komunity. Jejich cílem je zlepšit všeobecné porozumění společenskému útlaku. Ideologii *druhismu*¹⁷ dávají do souvislosti se sexismem, rasismem a dalšími hierarchizujícími ideologiemi, které jsou podle nich součástí širšího globálního systému dominance (Nibert 2002, Adams 2006).

Podobně jako MAS, ale s větším důrazem, se CAS staví proti dichotomizaci lidí a ostatních zvířat. Vytváření hranic mezi lidmi a zvířaty podle Pru Hobson-West „slouží k ospravedlnění ignorace jejich zájmů a potřeb“ (Hobson-West 2007, 25). Podobně jako Zygmunt Bauman (2003) vysvětluje mechanismy, jež usnadnily holocaust, jde i v případě zvířat o moderní tendence vyloučit určité skupiny bytostí z morálního univerza.

Critical Animal Studies navazují na tradici Frankfurtské školy sociálního kriticismu a její neomarxistické zaměření. Jejich autoři podporují „rozvoj decentralizované a demokratické společnosti bez vykořisťování, dominance, útlaku, týrání a zabíjení“ (Best 2009, 25).

Autoři CAS často upozorňují na to, že Adorno, Horkheimer, Marcuse i Fromm, kteří čelili situaci rostoucího totalitarismu, mimo jiné kritizovali dominanci nad přírodou a obhajovali revoluční hnutí namířená proti konzumerismu a konformismu. Např. Herbert Marcuse si všiml úzké souvislosti mezi panstvím lidí nad lidmi a panstvím lidí nad přírodou a mimolidskými bytostmi a tvrdil, že si nelze „představit svobodnou společnost, která (...) by nevytvářela snahu o neustálou redukci utrpení, které člověk způsobuje světu zvířat“ (Marcuse 1972, 68).

V návaznosti na Frankfurtskou školu a její podporu revolučního hnutí se akademici v rámci CAS chtějí ekvivalentně obracet k hnutí za práva zvířat, artikulovat jeho požadavky a poskytnout mu akademické zázemí.

¹⁷ Rovněž překládáno jako *speciesismus*. Jedná se o ideologii druhové nadřazenosti, která umožňuje diskriminaci či vykořisťování určitého živočišného druhu na základě morálně irelevantních fyzických odlišností (Singer 2001).

3.6 Oblasti zkoumání

V této části představím vybrané konkrétní studie, které spadají do oblasti Animal Studies a přímo se dotýkají zaměření této disertační práce. Ani zdaleka se tedy nejedná o shrnující, natožpak vyčerpávající výčet témat tohoto oboru. Pro detailní přehled existující odborné literatury v rámci Animal Studies doporučuji obsáhlý a pravidelně aktualizovaný seznam publikací *Animal Studies Bibliography* (Kalof et al. 2015).

3.6.1 Sociální konstrukce laboratorních zvířat

První z témat, která se přímo dotýkají otázky pokusů na zvířatech, jsou lidsko-zvířecí vztahy na vědeckých pracovištích, kde zvíře není vnímáno jako interagující partner a subjekt s vlastními zájmy, ale je sociálně konstruováno coby laboratorní objekt.

Michael E. Lynch (1988) na základě svého etnografického výzkumu v neurologických laboratořích představil koncept *naturalistického* a *analytického zvířete*, pomocí kterého rozlišil dva ideální typy sociálních konstrukcí. Zatímco *naturalistické zvíře* popisuje obraz zvířete, které je vnímáno jako bytost s vlastními zájmy a je s ním možné vstupovat do smysluplných interakcí, *analytické zvíře* je účelovou konstrukcí, kterou si lze představit jako redukovanou a abstraktní entitu, která je „noselem generalizovaných vědomostí“ (Lynch 1988, 269). Při pozorování konverzací mezi výzkumníky si autor všiml, že pokud vědci mluví o laboratorním zvířeti, užívají abstraktní technické termíny, např. „sada mozkových tkání“, nebo na něj odkazují skrze jeho číselný index. Zajímavé bylo též používání termínů „dobré“ a „špatné“ zvíře, kterými byla hodnocena vhodnost zvířete pro konkrétní výzkum. „Dobrota zvířete odkazovala na čitelnost, srozumitelnost, shodu s očekáváním, jak by data měla vypadat, a snadnost, se kterou s ním mohlo být zacházeno jako se standardizovaným členem kohorty.“ (Lynch 1988, 271) Skrze roli, kterou zvíře ve výzkumu hraje, je výrazně formován jeho status a způsob, jakým je vnímáno a jak je s ním zacházeno.

Na přijetí této konstrukce jsou přitom pracovníci laboratoří připravováni léta před tím, než se stanou plnohodnotnými členy vědecké komunity. Vše začíná první pitvou, se kterou se žáci a studenti setkávají na základních a středních školách a která plní důležitou latentní funkci v předání hodnot objektivitu a potlačení emocionalitu ve vztahu k používaným zvířatům (Solot a Arluke 1997, Barr a Herzog 2000).

Dalším stupněm jsou pak první pokusy na živých zvířatech, ke kterým dochází na vysokých školách a které jsou dalším iniciačním rituálem, během kterého musí studenti odložit své morální zábrany a vnímat pokusná zvířata jako anonymizované objekty (Arluke a Hafferty

1996, Arluke 2004). V podobném duchu pak pokračuje další vědecká socializace v samotných biomedicínských laboratořích.

Jak na základě svých četných zúčastněných pozorování laboratorních pracovníků tvrdí Arnold Arluke (1990), systematická objektifikace zvířat je nedílnou součástí kultury pokusů na zvířatech. Ta je usnadněna specifickým zacházením se zvířaty a jejich identifikováním coby anonymních bytostí. Během pozorování si všiml, že jsou zvířata pracovníky v běžných konverzacích definována jako objekty a jsou viděna jako výzkumné nástroje, biologický materiál, modely nebo jednoduše data (Arluke 1990). Tato konstrukce přitom začíná ještě před vstupem zvířete na konkrétní pracoviště, protože jsou zvířata tímto způsobem prezentována i v reklamních materiálech společností, které laboratorní zvířata za účelem pokusů chovají a prodávají. V těchto inzerátech jsou zvířata zobrazována jako „prvotřídní chemický materiál, spotřební zboží nebo týmoví hráči“ (Arluke 1994, 144).

Důležitou funkci má dle Arlukea také nepojmenovávání těchto zvířat. V laboratořích, které zkoumal, byla zvířata po vstupu do laboratoře opatřena identifikačním kódem a podobnými kódy byly označeny také jejich klece. Kódy, které odkazovaly na zvířata, měly spíše povahu označení („labelů“) než pojmenování. Tato distinkce je podle Arlukea důležitá, protože „labeled slouží k rozřídění neživých objektů jako protiklad ke slovům použitým k pojmenování živých věcí.“ Tento způsob označování byl používán i v konverzaci mezi výzkumníky. Jeden pracovník např. prováděl experiment na psovi a zeptal se: „Co je to za psa?“ na což mu kolega odpověděl: „9672 nebo tak něco“ (Arluke 1988, 101).

Otázce nepojmenovávání zvířat se věnovala též Mary T. Phillips (1994), která provedla etnografický výzkum ve 23 laboratořích. Všimla si obecné tendence nepoužívat u laboratorních zvířat vlastních jmen, což má podle ní nepochybné důsledky pro vnímání (ne)pojmenovaného. „Používáním vlastních jmen sociálně konstruuje individua a vytváříme narativní význam smyslu jejich životů.“ (Phillips 1994, 121) Výzkumníci poté odpovídali na důvody tohoto nepojmenovávání, přičemž na nejobecnější rovině byl důvodem odpor k sociálnímu konstruování individuality a biografie pokusného zvířete. Konkrétní důvody pak autorka rozdělila do pěti kategorií: množství (někteří výzkumníci pracují i s několika sty zvířaty), čas (zvířata v zařízeních zpravidla příliš dlouho nezůstanou, a výzkumníci tak nevidí smysl v jejich pojmenování), genetická homogenita (kvůli genetické modifikaci a výsledné podobnosti zvířat je pro pracovníky obtížné vnímat jejich individualitu), část versus celek (zvířata vnímají spíše jako orgány, tkáně či buňky, které jsou předmětem jejich výzkumu) a smrt (nutnost zabít zvíře na konci pokusu pracovníkům

znemožňuje se zvířaty navazovat emocionální vazby, a proto se konstruování individuality u zvířat raději vyhýbají) (Phillips 1994, 130-133).

Tendenci k objektifikaci zvířat podporuje také způsob, jakým se o zvířatech pojednává ve vědeckých textech. Arluke si např. všiml, že v rozpočtové části žádosti o granty jsou zvířata zahrnuta do kolonky „výdaje na vybavení“ (Arluke 1990, 192).

Joan Dunayer (2000) si ve své kritické analýze vědeckých textů povšimla, jakým způsobem se zmírňuje zakoušené subjektivní utrpení laboratorních zvířat odbornými výrazy jako „drobný diskomfort“ nebo „distress“ namísto „utrpení“, „stimulace“ namísto „způsobování bolesti“ nebo „obětování“ namísto „zabití“.

Podrobnou analýzu textů provedly Lynda Birke a Jane Smith (1995), které se zaměřily na způsob zobrazování zvířat v textech následujících vědeckých časopisů: *Life Science*, *Journal of Neuroscience*, *Journal of Immunology*, *Journal of Comparative Psychology*, *Journal of Experimental Biology*, *Journal of Surgical Research*, *Cardiovascular Surgery* a *Laboratory Animals*. Všimly si, že v těchto textech jsou téměř rutinně vynechávány detaily toho, co bylo zvířatům v rámci pokusů způsobováno, a také se v nich objevuje množství eufemismů zmírňujících emocionální dopad jejich usmrcování. Rovněž poznamenávají, že jsou zvířata popisována jako „preparáty“ nebo „zvířecí modely“ (Birke a Smith 1995, 33). V textech je často používáno trpného rodu, kdy je zvířatům „něco prováděno“, ale aktér tohoto činu zůstává skryt. Tím, že je vědec z textu odstraněn, se podle autorek snižuje emocionální dopad toho, co je zvířatům prováděno, na čtenáře. Tato technika je navíc někdy kombinována s jazykem, „který čtenářovu pozornost zaměřuje na konkrétní části těla, a odvádí ji tak od celého zvířete“ (Birke a Smith 1995, 34).

Tématem způsobu zobrazování laboratorních zvířat ve vědeckých textech se zabývala také Jacky Z. Turner (1998), která provedla obsahovou analýzu výzkumných zpráv publikovaných ve třech vědeckých časopisech (*Nature*, *Science* a *New Scientist*) a dvou popularizačních časopisech (*The Economist* a *The Times Higher Education Supplement*). Z analýzy vyplynulo, že je v textech těchto publikací jen velmi malé množství podrobných popisů procedur, které byly na zvířatech prováděny, nedostatek informací o jejich welfare a životních podmínkách, nedostatečné ospravedlnění použití zvířat a často též chyběla informace o počtu používaných zvířat. Celkově byla „viditelnost zvířat ve výzkumných článcích velmi malá“ (Turner 1998, 37).

Mnoho lékařských časopisů dokonce výzkumníkům neumožňuje, aby do svých článků vkládali fotografie laboratorních zvířat, a v případě nutnosti zobrazit experimentální proceduru musí používat pouze kresby (Arluke 1988). Neviditelnost zvířat je tedy dalším faktorem, který přispívá k sociální konstrukci laboratorních zvířat coby ontologicky odlišných od jiných kategorií.

Vytvoření konstrukce zvířete coby objektu může mít vliv na přehlížení či bagatelizaci etického rozměru pokusů na zvířatech (Rollin 1998, 10), ale také má prokazatelný vliv na způsob, jakým se se zvířaty přímo v laboratoři zachází. Jedním z projevů, kterým se tento fenomén projevuje, je tendence k přehlížení bolesti laboratorních zvířat.

Phillips (1993) se ve své další etnografické studii věnovala otázce, zda mají laboratorní pracovníci tendenci vnímání bolesti u svěřených zvířat přehlížet nebo jí věnovat menší pozornost než u jiných subjektů (lidských a zvířecích pacientů). Zatímco anestetika, jejichž použití je dáno zákonem, byla zvířatům před chirurgickým zákrokem podávána, analgetika, tedy léky na tišení bolesti po operaci, jejichž podání zákonem nařízeno není, byla podávána jen zřídka. Z 18 laboratoří zvířatům podávaly analgetika pouze tři. Phillips poté vedla rozhovory s výzkumníky, v jejichž rámci se jich ptala na důvody k nepodání analgetik. Ve většině případů byli touto otázkou zaskočení a uváděli, že je tato možnost vůbec nenapadla. Jiní vysvětlovali, že si této možnosti jsou sice vědomi, ale že by podání analgetik znamenalo další proměnnou v experimentu. Obecně se autorka setkala s téměř absolutním nezájmem o analgezii zvířat v laboratořích a poukazuje na obrovský rozdíl mezi zacházením s laboratorními a s domácími zvířaty. Uvádí, že výzkumníci sice v rozhovorech nepopírali, že zvířata bolest cítí, „ale to, co skutečně viděli, když se dívali na laboratorní zvířata, byla vědecky objektivní, nikoliv zvířecí subjektivní zkušenost“ (Phillips 1993, 77). Sociální konstruování zvířat jako laboratorních objektů tedy ovlivňuje způsob, jakým je bráno v úvahu subjektivní prožívání těchto mimolidských tvorů ve smyslu jeho snadnější ignorace.

3.6.2 Vzájemné porozumění opozice a konstruování identit

Dalším tématem, které se úzce týká této disertační práce, je způsob, jakým se účastníci kontroverze vnímají navzájem, a zda toto mnohdy výrazné zkreslení může bránit otevření diskuze.

John Gluck a Steven Kubacki (1991) se zabývali tím, jak biomedicínské výzkumníci snižují důvěryhodnost opozice tím, že znepokojení z používání zvířat na pokusy popisují jako triviální a že zpochybňují morální a intelektuální kompetence veřejnosti. Autoři se rovněž

kriticky vyjadřují k opozičním hlasům, které z této kontroverze někdy vytváří názorový válečný konflikt. Gluck a Kubacki přejímají Habermasovy termíny z teorie komunikativního jednání a tvrdí, že v rámci této kontroverze dominuje *instrumentální jednání (instrumental action)* zaměřené na ovládání a úspěch nad *komunikativním jednáním (communicative action)*, které cílí na porozumění, a vytváří tak *strategické jednání (strategic action)*. Přitom dodávají, že tento problém lpění na instrumentálním jednání namísto komunikativního se týká obou stran – jak výzkumníků, tak aktivistů. Navrhují, že by obě strany měly „přestat používat stereotypní, zkreslené a domyšlivé zobrazování sebe samých“ a pokusit se „poslouchat elementy pravdy, které se skrývají v útocích a tvrzeních jejich odpůrců“ (Gluck and Kubacki 1991, 160). Jinými slovy doporučují přechod ke komunikativnímu jednání. Poznávají, že je nejvyšší čas metaforu „argumentace je válka“ nahradit modelem „argumentace je konsensus“.

Elizabeth S. Paul (1995) se ve svém výzkumu zaměřila na obě strany kontroverze a prostřednictvím tištěných dotazníků se jich ptala na jejich vlastní přesvědčení týkající se používání zvířat ve výzkumu, ale také na to, jak vnímají svou názorovou protistranu. Obě strany měly tendenci vidět druhou stranu spíše v negativním světle, což znesnadňuje navázání společné řeči.

Mike Michael a Lynda Birke (1994a) se zaměřili na otázku, jak britští vědci v rámci diskurzu vytváří reprezentaci pochybných „druhých“, kterými jsou např. lidé z jiných zemí, z výzkumu kosmetiky nebo z oblastí, které využívají zvířata zcela jiným způsobem, a tím konstruují obrázek sebe sama coby „relativně neproblematických“ (Michael a Birke 1994a, 200). Zároveň konstruují reprezentaci svého publika, které dělí na vzdělanou laickou veřejnost, která se o vědu zajímá, čte např. *New Scientist* a názorově se staví na stranu pokusů na zvířatech, a na epistemologicky naivní a eticky předpojatou veřejnost, která si plete vědecké a komerční pokusy na zvířatech (Michael a Birke 1994a, 201). Nepřipouští tak možnost existence vzdělané veřejnosti, která by vůči nim byla v opozici.

Ve svém dalším článku Michael a Birke (1994b) zkoumali kritéria pro členství v tzv. *core setu*, tedy množině osob, která se v této diskuzi může legitimně vyjadřovat. Vědci, kteří obhajují pokusy na zvířatech, podle rozhovorů, které s nimi byly provedeny, problematizují racionalitu laické veřejnosti a její kvalifikaci pro členství v tomto *core setu*. Předpokládají totiž, že emocionalita laické reakce na pokusy na zvířatech veřejnosti znemožňuje zaujmout informované stanovisko. Vědci rovněž popisují, jak se domnívají, že je vidí veřejnost. „Veřejnost je reprezentována tak, že vědce vnímá velmi zjednodušeně jako zlo, které má za

cíl usilovat o užitek za každou cenu.“ (Michael a Birke 1994b, 88) Rovněž tito respondenti obviňovali aktivisty z pokrytectví, protože se domnívají, že aktivisté kritizují pokusy na zvířatech, zatímco „konzumují produkty lékařského výzkumu, zachází špatně s domácími mazlíčky nebo ignorují jiné případy zneužívání zvířat“ (Michael a Birke 1994b, 90). Je potom jediné pochopitelné, že s takto vykreslenou opozicí nemají zájem vstupovat do diskuzí nad etičností své práce.

Podobného efektu si všiml Kevin Burchell (2007), který se zabýval diskurzem vědců, kteří sice neprovádí pokusy na zvířatech, nicméně se podílí na výzkumu, který je též předmětem veřejné a politické kontroverze – genetickými modifikacemi. Všiml si, že i zde mají vědci tendenci rozlišovat mezi legitimní vlastní skupinou a nelegitimními „druhými“, které lze rozdělit do čtyř kategorií: „veřejnost, média, environmentální nevládní organizace a nespecifikovaní ostatní vědci“ (Burchell 2007, 151). Veřejnost byla dotazovanými výzkumníky často popisována jako náchylná k manipulacím ze strany médií a nevládních organizací. Burchell tvrdí, že „nápadnou performativní funkcí diskurzu je ohraničit a rozlišit mezi svými vlastními přesvědčeními a jednáním a mezi přesvědčeními a jednáními čtyř typů odlišných ‚druhých‘“ (Burchell 2007, 159).

Stereotyp, že jsou lidé, kteří protestují proti pokusům na zvířatech, iracionální a přehnaně emocionální, ve svém výzkumu aktivistů za práva zvířat vyvrací Harold Herzog (1993). Uvádí, že zájem o práva zvířat byl u některých jeho respondentů podnícen emocionální reakcí, u některých zase zcela chladnou racionalitou, přičemž u většiny nacházel holistickou a integrovanou vizi, která kombinovala jak rozum, tak emoce. Rovněž vyvrací tvrzení o pokrytectví aktivistů, která se vyskytují mezi některými zastánci pokusů. Všiml si, že většina aktivistů vychází z filosofického závazku žít tak, aby minimalizovali svůj podíl na utrpení zvířat. Jak uvádí, tak „téměř všichni účastníci se snažili dosáhnout konzistence mezi svými ideály a svým jednáním“ (Herzog 1993, 117). Herzog svůj výzkum zakončuje tvrzením, že vědci, kteří vyvinou úsilí se seznámit s argumentací hnutí za práva zvířat „mohou být schopni vytvořit komunikační spojnicí i tam, kde se zdá, že je nepřeklenutelná propast“ (Herzog 1993, 118). Obdobně Nik Taylor (2005), který se ve svém kvalitativním výzkumu věnoval charakteristikám a názorům aktivistů za práva zvířat, vyvrací rozšířený stereotyp, že jsou tito lidé v opozici proti vědě jako takové. Pomocí pečlivého prozkoumání jejich postojů odhalil, že se sice kriticky staví proti specifické formě biomedicínského výzkumu využívajícího zvířata, protože jej považují za neetický a často též nevědecký, ale že „podporují alternativní výzkumné přístupy, které zvířata nevyužívají“ (Taylor 2005, 13).

Herzog (2009) se ve své pozdější studii zaměřil na obě strany kontroverze a kritiku neoprávněných generalizací směřuje i k aktivistům, kteří ve vědcích neprávem vidí necitlivá monstra, která provádí pokusy jen za účelem získání finančního zisku, slávy nebo triviálních zjištění. Upozorňuje na to, že vědci, které zkoumal, vykazovali upřímnou snahu „zlepšit lidské životy“ (Herzog 2009, 167).

4. Argumenty pro a proti

Cílem této kapitoly je nastínit nejčastější, resp. nejtypičtější argumenty zastánců a odpůrců používání zvířat v rámci biomedicínských výzkumů, a poskytnout tak základní orientaci v argumentačním obsahu popisované kontroverze. Nejprve se budu věnovat etickým a filosofickým argumentům a poté přejdu k argumentům praktickým a vědeckým.

4.1 Práva lidí a ostatních zvířat

Někteří autoři zastávají názor, že poskytnutí práv a ochrany před pokusy neracionálním a amorálním zvířatům je v rozporu s ochranou lidských práv. Alex Epstein dokonce říká, že se koncept práv mění z „nástroje lidské ochrany na nástroj lidského vyhubení“ (Epstein 2007, 57). Je přesvědčen, že aplikace tohoto konceptu znamená, že lidé raději podlehnou smrtící epidemii, než aby obětovali laboratorní zvířata a našli účinnou léčbu.

Patrick Bateson argumentuje tím, že práva jsou konsensuálním kontraktem. Dát zvířatům právo je stejně nesmyslné jako jim dát právo volit (Bateson 2007, 126). Podobný názor sdílí i Carl Cohen, který tvrdí, že „Zvířata nemohou být nositeli práv, protože koncept práv je esenciálně lidský; má kořeny a platnost v lidském morálním světě“ (Cohen 1997, 95). Bylo by podle něj přece nesmyslné zasahovat do boje mezi lvem a zebrou, ale pokud by zebra měla práva, tak bychom to učinit měli.

Tom Regan tvrdí, že filosofie práv zvířat je zcela v souladu se současnou vědou a zejména pak s evoluční biologii. Připomíná Darwinův výrok, že se lidé od ostatních zvířat liší „ve stupni, nikoliv ve druhu“ (Regan 2007, 24). Rozdíly mezi lidmi a jinými druhy tedy nejsou kvalitativní, ale kvantitativní. Regan vyvozuje, že zvířata, která využíváme pro jídlo či vědecký výzkum, jsou naši blízcí příbuzní, což je dle něj fakt potvrzený vědou. Dle Regana jde v konceptu práv zvířat o závazek chránit slabé a bezbranné před lidskou chamtivostí. „Tato filosofie vyžaduje tento závazek ne kvůli svým vlastním zájmům, ale protože je to správná věc.“ (Regan 2007, 26)

Regan rovněž zpochybňuje oprávněnost rozdílného přístupu k lidem a ostatním zvířatům. „Lidská práva kladou ospravedlnitelné limity tomu, co mohou lidé dělat jeden druhému. Např. právo na tělesnou integritu neumožňuje fyzický útok na tělo druhé osoby na základě toho, že z toho budou mít ostatní ve výsledku nějaký užitek.“ (Regan 1997, 105) Pokud by zabítí jednoho člověka poskytlo orgány pro tři další nemocné, také bychom to neudělali. Pokud

uznáme, že mají zvířata také práva, pak by nemohlo být morálně akceptované „nic menšího než totální abolice výzkumu se zvířecími modely“ (Regan 1997, 105). Práva jsou podle něj karetním trumfem v morální hře a převáží veškeré potenciální užítky.

David Thomas (2007) obdobně argumentuje tím, že pakliže věda nepovažuje za etické provádět experimenty na lidech, kteří k tomu nedali souhlas, neměla by považovat za etické ani pokusy na zvířatech, protože ta nám souhlas dát také nemohou. „Pokusy na zvířatech a pokusy na lidech bez jejich souhlasu lze evidentně srovnávat, protože oba zahrnují fyzické a psychologické utrpení nedobrovolné, citící oběti. V obou případech není souhlas ani hledán ani předpokládán a oběť není zamýšleným beneficentem.“ (Thomas 2007, 98) Jestliže není správné dělat pokus proto, že způsobuje bolest, nemělo by podle něj být správné takový pokus provádět ani na zvířatech, která bolest cítí taktéž.

Etická filosofie by podle něj měla k podobným případům přistupovat podobně – jinak je oportunistická. Máme-li být konzistentní, pak Thomas trvá na tom, že „pakliže odsoudíme vysoce invazivní fyzické zneužívání, musíme odsoudit všechny jeho formy. V otázkách etiky by měla být identita oběti – černá či bílá, árijská či židovská, mužská či ženská, lidská či mimolidská – irelevantní.“ (Thomas 2007, 101)

Naše společnost se v případě etického posuzování pokusů na lidech a zvířatech dle Thomase dopouští etických úskoků, kdy se v případě pokusů na lidech bez jejich souhlasu uplatňuje deontologická etika, zatímco v případě provádění pokusů na zvířatech etika utilitaristická (resp. konsekvencialistická). „Převažující názor je, že takové pokusy [na lidech] jsou *inherentně* špatné, bez ohledu na potenciální prospěch ostatních.“ (Thomas 2007, 98)

A i když je souhlas poskytnut, stále je dle Helsinské deklarace kladen obrovský důraz na pohodu subjektu, která by neměla být převážena zájmem vědy a společnosti: „zájem jedince převáží zájem lidstva jako celku, *ačkoliv* to pravděpodobně zpomalí hledání léku na AIDS“ (Thomas 2007, 98). Utilitaristická etika se oproti tomu projevuje takto: „Zákon dovoluje vědcům způsobovat bolest zvířatům, pokud z toho mohou mít prospěch *ostatní*.“ (Thomas 2007, 100) Kromě toho dodává, že „pokud by vše, co je potřeba pro morální ospravedlnění, byl úspěšný výstup, pokusy na lidech by byly ospravedlnitelné také – ve skutečnosti by byly ospravedlnitelné mnohem více, protože lidé jsou pro zkoumání lidských nemocí bezporu daleko lepším vědeckým modelem než zvířata.“ (Thomas 2007, 100)

4.2 Otázka inteligence a členství v morální komunitě

Josie Appleton obhajuje pokusy na zvířatech tím, že se člověk od ostatních zvířat odlišuje sebeuvědoměním a inteligencí. „Lidé jsou jedinými bytostmi, které jsou objektem sami pro sebe: nejen že existují, ale vědí, že existují; nejen že jednají, ale také své jednání reflektují.“ (Appleton 2007, 49)

Ilana Mercer kriticky reaguje na argument, že velcí primáti jsou také vysoce inteligentní a že s lidmi sdílejí většinu genů, a proto by jim měla být udělena lidská práva. „Bez ohledu na to, kolik genů tyto muži [laureáti Nobelovy ceny] sdílejí s lidoopy a bez ohledu na to, jak jsou šimpanzi vnímaví, členové druhé jmenované skupiny nikdy nepřispějí k ‚teorii supravodičů a supratekutiny‘ ani nebudou autorem dokumentu jako je ‚Deklarace nezávislosti.‘“ (Mercer 2007, 32)

Thomas oproti tomu tvrdí, že inteligence je morálně neutrálním rysem. „Vždyť nedáváme větší práva vědci oceněnému Nobelovou cenou než nezaměstnanému dělníkovi.“ (Thomas 2007, 92) Také připomíná Benthamův výrok, že více než na rozumu záleží na tom, zda daný jedinec může trpět. Kromě toho uvádí, že mnoho zvířat je chytřejších než někteří lidé (např. se stařeckou demencí), a přesto toto kritérium nevyužíváme k tomu, abychom na nich prováděli experimenty (Thomas 2007).

Regan uznává, že si lidé a ostatní zvířata nejsou rovni ve všech ohledech, ale zároveň dodává, že to neznamená, že je kvůli jejich odlišnosti můžeme libovolně zneužívat. „Např. netvrdíme, že psi a kočky umí počítat nebo že si prasata a krávy užívají poezii. Říkáme to, že ostatní zvířata, stejně jako lidé, jsou psychologické bytosti se schopností zakoušet svou životní pohodu. V tomto smyslu jsme stejní jako oni. V tomto smyslu jsme si proto, i přes mnoho rozdílů, rovni.“ (Regan 2007, 28)

Mercer se domnívá, že zvířata nemají mít práva, protože na rozdíl od lidí zvířata vzhledem ke své povaze nejsou morálními aktéry. Nemají svobodnou vůli, nejsou schopna rozlišovat dobro a zlo ani nemohou přemýšlet o svém jednání. Oproti tomu člověk je schopen odlišit dobré od špatného, a proto jej také můžeme např. potrestat (Mercer 2007, 33).

Kritici na podobné argumenty, které připisují práva lidem a odpírají je zvířatům na základě morálních či kognitivních schopností, odpovídají, že existují lidé, kteří tyto charakteristiky nemají (např. malé děti nebo vážně postižení dospělí) a které zvířata předčí v inteligenci, kreativité, schopnosti používat nástroje i morálním jednáním. „Pokud by byla práva udělována na určité hranici inteligence, kreativity, morálního chování atd., některá zvířata by práva měla

a někteří lidé by je neměli.“ (Ball a Norris 2007, 37) Poukazují tedy na to, že ve skutečnosti nejde o tyto charakteristiky, na jejichž základě zvířata vyjímáme z morálního okruhu, ale že to co je zde rozhodující, je příslušnost k určitému živočišnému druhu.

Cohen proti tomu namítá, že děti sice nemají morálku, ale jsou součástí lidské morální komunity. Nelze podle něj proto říct, že buď práva odepráme dětem, nebo je musíme dát potkanům. Práva nejsou „svázána s nějakými identifikovatelnými individuálními schopnostmi a vnímáním“. To je podle něj jen zmatek a nepochopení zastánců práv. Práva jsou odvozena od členství v komunitě morálních bytostí (Cohen 1997, 97).

Mercer rovněž argumentuje tvrzením, že lidé mají práva, protože jsou součástí morální komunity, zatímco zvířata „naslouchají volání divočiny“ (Mercer 2007, 33). Když např. zabijí své mládě, nikdo je k soudu nepředvolá. Cohen k tomu explicitně dodává, že „práva znamenají i povinnosti“ (Cohen 1997, 94).

Odpůrci oproti tomu odmítají předpoklad, že každý, kdo má práva, musí mít také povinnosti. Dle Thomase k tomu není žádný logický důvod a dodává, že u dětí a hendikepovaných to také nepovažujeme za nutný předpoklad (Thomas, 2007).

Appleton problém přiřazení práv marginálním případům¹⁸ řeší tím, že bere v úvahu také sounáležitost, kterou cítíme a dáváme ji svým blízkým bez ohledu na jejich schopnosti. „Jde také o vnímání lidí jako společné rodiny, což znamená, že můžeme zacházet s láskou a respektem i s těmi, kteří postrádají aktérství a racionalitu – jako postižené lidi a děti. Tito lidé žijí v síti vztahů a jsou milováni a ceněni těmi, kdo jsou kolem nich.“ (Appleton 2007, 52)

Kritici tohoto argumentu poukazují na to, že hodnotu udělujeme i osiřelým dětem či postiženým lidem v ústavech, kteří např. nemají vlastní rodinu, která by je vnímala jako hodnotné a láskyhodné, a přesto jim (v ideálním případě) práva neupíráme. Matt Ball a Jack Norris dále namítají, že jsou lidmi oceňovány a milovány i jiné entity jako např. nové Porsche, ale přesto jim na tomto základě neudělujeme práva, čímž poukazují na určitou nekonzistenci předchozího stanoviska. Buď má vše, čemu lidé dávají hodnotu, svá práva, „nebo musí pro přidělování práv existovat odlišné kritérium“ (Ball a Norris 2007, 37). Podle aktivistů je pak ve skutečnosti tímto klíčovým kritériem *druhismus*¹⁹.

¹⁸ Malé děti nebo mentálně postižení dospělí

¹⁹ Viz oddíl 3.5 (str. 44).

4.3 Lidská výjimečnost

Zastánci pokusů někdy též argumentují lidskou výjimečností. Např. Appleton tvrdí, že lidé nejsou pouhým produktem evoluce (jak tvrdí protistrana), ale vylepšují sami sebe. Namísto přírodního kožichu, rychlých nohou či ostrých drápů vytváříme oblečení, dopravní prostředky a zbraně. „To není otázka stupně: je to otázka druhu.“ (Appleton 2007, 49) Darwin nám dle autorky jasně ukázal, že jsme se dokázali vymanit z procesu přírodní selekce, která svazuje všechny ostatní druhy. A za druhé nám ukázal, že jsme se vyvinuli a nebyli stvořeni Bohem, ale stali se tak fakticky sami sobě Bohem. „Koneckonců, který druh dokáže odhalit tajemství svého vlastního původu?“ (Appleton 2007, 51)

John Gray oproti tomu kriticky upozorňuje, že ten hlavní evoluční rozdíl „mezi lidmi a ostatními druhy je jednoduše v tom, že člověk dokázal získat ohromnou moc“ (Gray 2007, 116). Lidstvo si podle něj dokázalo zcela podmanit životní prostředí, zalidnit celou planetu a mít škodlivý vliv na ostatní druhy, z nichž mnohé vinou člověka vymírají.

Tom Beauchamp v souvislosti s Darwinem poukazuje na to, že máme stejného a velmi blízkého předka jako primáti, což nám dle něj poskytuje dobrý důvod si myslet, že jsme svým evolučním příbuzným bez ohledu na různé odlišnosti velmi podobní. Taktéž poukazuje na to, že „evoluční teorie prosazuje myšlenku progresivního vývoje a kontinuity, nikoliv ostrých zlomů. Pokud by to tak nebylo, většina výzkumu na zvířatech by byla nesmyslná.“ (Beauchamp 1997, 121)

Další autoři, kteří hájí pokusy na zvířatech, poukazují na možnost argumentace v jejich prospěch pomocí teologického ospravedlnění – tedy že lidé mají výjimečné schopnosti dané od Boha a nesmrtelnou duši. „Bůh nás stvořil (...) k obrazu svému, a proto na rozdíl od jiných stvoření musíme vybírat mezi dobrem a zlem, mezi správným a špatným.“ (Cohen 1997, 96)

Ball a Norris se proti tvrzení, že lidé mají na rozdíl od zvířat nesmrtelnou duši, ohrazují a poukazují na to, že neexistuje způsob, jak dokázat, že ji lidé mají nebo že ji zvířata nemají. Rovněž poukazují na jisté teologické dilema: „vyžadovalo by krutého Boha stvořit bytosti se schopností cítit bolest a touhou žít, pokud by účelem těchto zvířat bylo trpět v rukou člověka“ (Ball a Norris 2007, 39).

Singer oproti tomu přiznává, že křesťanský výklad, jak jej interpretoval např. sv. Tomáš Akvinský (viz kapitola 2), takové ospravedlnění opravdu nabízí. Uvádí, že pokud jsme kreacionisty, pak dává smysl využívat zvířata pro naše vlastní zájmy. Zároveň však podobně jako Ball a Norris varuje před lpěním na etice, která nemá vědecký základ, a dodává, že

„pokud si na druhou stranu myslíme, že měl Darwin pravdu a jsme tady díky neplánovanému procesu evoluce, pak není žádný důvod předpokládat, že by lidské zájmy měly mít vždycky přednost nad zájmy mimolidských zvířat“ (Singer 2007, 120).

Další argument se otevřeně přiklání k výše zmiňovanému *druhismu* a říká, že lidé mají na rozdíl od ostatních zvířat práva, protože náleží k druhu *Homo sapiens*. Proto nemá např. šimpanz stejná práva jako člověk s inteligencí na stejné úrovni (Appleton, 2007).

Dle Thomase sice může existovat nějaká přirozená inklinace či genetická predispozice chránit členy vlastního druhu, ale zároveň tvrdí, že Richard Dawkins ve své knize *Sobecký gen* uvádí, že *druhismus* nemá žádný pořádný základ v evoluční biologii. Podobným způsobem můžeme mít jistou inklinaci chránit členy vlastní rasy, nicméně Thomas dodává, že nedává smysl nechat tím určovat svoje etické volby (Thomas 2007, 93).

Další autoři zase poukazují na to, že pokud morální status definujeme takto geneticky na základě příslušnosti k jednomu živočišnému druhu, vynoří se řada otázek, které tento koncept mohou zpochybnit. „Proč by měla být práva zasloužena výhradně na základě určitého uspořádání genů? Mezi geny, které určují barvu očí apod., který z nich uděluje práva? Pokud by měla být práva založena na genech, proč by měla být hranice vedena na úrovni druhu? Proč tu linii nenakreslit na úrovni rasy, řádu, kmenu nebo říše?“ (Ball a Norris 2007, 38) Dle autorů to dává podobný smysl jako udělovat práva na základě pigmentace kůže, což je také určeno geneticky.

4.4 Vyvážení nákladů a přínosů

Zastánci pokusů argumentují tím, že potenciální lidské utrpení převáží mírné utrpení laboratorních zvířat a že v rámci pokusů dochází k pečlivé cost-benefit analýze. Bateson k otázce predikce těchto benefitů dodává, že se sice těžko přesně odhadují dopředu, nicméně je podle něj třeba důvěřovat kvalitní vědě (Bateson 2007, 131).

Protistrana oproti tomu tvrdí, že málo pravděpodobné a potenciální benefity mohou jen těžko vyvážit konkrétní skutečnou bolest a smrt mnoha zvířat. Cost-benefit analýza je hodně komplikovaná, protože by měla zohlednit utrpení zvířat. Autoři poukazují na otázky typu, kolik utrpení je ještě přípustné? Jak se liší u jednotlivých druhů? Obtížné je také kvantifikovat potenciální benefity. To je podle Thomase téměř nemožné např. u základního výzkumu, jehož potenciál může ležet daleko v budoucnosti a těžko může vyrovnat aktuálně zakoušené strádání. Na etické otázky podle něj neexistuje jednoduchý vzorec, podle kterého by bylo možno postupovat (Thomas 2007, 88).

Andrew Knight navíc zpochybňuje, že k nějaké cost-benefit analýze v běžném vědeckém provozu vůbec dochází (Knight 2011). Podobně John Gluck a Steven Kubacki tvrdí, že dochází k realizaci obrovského množství studií, které nepřináší žádný jiný užitek než splnění grantů a profesní vzestup jejich autorů. Podle autorů tím vědci reagují na kvantitativní požadavek „publikuj, nebo zemři“, což se projevuje např. tím, že je v biomedicínských časopisech ročně publikován přibližně 1 milion nových článků. Zároveň kriticky dodávají, že „jedna věc je plýtvat svým vlastním časem a časem ostatních vědců, ale jiná věc je plýtvat životy ostatních zvířat“ (Gluck a Kubacki 1991, 166).

4.5 Závažnost prováděných zákroků a legislativní ochrana

Zastánci pokusů někdy též argumentují tvrzením, že většina zvířat při zákrocích bolest nepocítuje, že je dodržován vysoký standard welfare zvířat a že jsou chráněna zákonem. „Důležitou součástí výzkumu se zvířaty je ujištění, že je s laboratorními zvířaty zacházeno humánně.“ (APS 2007, 143) Raymond Frey k tomu dodává, že existuje „spousta nemocničních a institucionálních směrnic pro provádění výzkumu na zvířatech a výzkumné protokoly se rutinně zabývají tím, jak může být bolest a utrpení výzkumných zvířat během experimentu kontrolována, omezována, pokud možno zmírněna a ospravedlněna“ (Frey 1997, 128).

Oproti tomu Mary T. Phillips poukazuje na to, že jsou zvířata v očích výzkumníků vnímána spíše jako objekty k použití než jako vnímaví jedinci (Phillips 1994), což pak podle jejího etnografického výzkumu často vede až k rutinnímu přehlížení diskomfortu i bolesti těchto zvířat (Phillips 1993).

Ball a Norris poukazují na to, že ačkoli je v legislativě formulována řada tvrzení o welfare a vyvážení zájmů lidí i zvířat, ve skutečnosti tento systém umožňuje i velmi trýznivé pokusy a že „jakékoli zneužívání zvířat je dovoleno, pokud je považováno za ‚nezbytné‘“ (Ball a Norris 2007, 41). Autoři jsou proto skeptičtí k legislativnímu řešení skrze welfaristické reformy (typu 3R) a tvrdí, že „zneužívání zvířat bude pokračovat, dokud současný systém nerozpozná, že mnohá zvířata jsou vědomé, cítící bytosti, jejichž práva nejsou závislá na zájmech lidí“ (Ball a Norris 2007, 42).

Mezi zastánci dále zaznívá argument, že některá ze zvířat by s pokusy možná sama souhlasila výměnou za teplý pelíšek, stravu a bezpečí od neustálého stresu ve volné přírodě. Thomas připouští, že by se snad dalo teoreticky předpokládat, že by v případě mírných procedur jako třeba odebrání vzorku krve zvíře souhlasilo výměnou ze péči, nicméně upozorňuje na

skutečnost, že reálné procedury obvykle takto mírné nejsou (jako např. v případě záměrného vzniku rakoviny), nemluvě o stresu z uvěznění v nepřírodných podmínkách. Zároveň dodává, že ač bychom mohli teoreticky usuzovat, že by za určitých podmínek zvíře souhlasilo, ve skutečnosti se tato úvaha – na rozdíl od lidských subjektů – v reálné vědecké praxi vůbec nebere v potaz. „Zákon jednoduše nezajímá, zda by se dalo předpokládat, že zvíře dá svůj souhlas k provedení pokusu.“ (Thomas 2007, 97)

4.6 Úspěchy pokusů na zvířatech a jejich validita

Cohen zastává názor, že pokud bychom přijali Reganovu tezi o právech zvířat, „většina úspěšných lékařských terapií, které byly nedávno vynalezeny – antibiotika, vakcíny, protězy a další sloučeniny a nástroje, na kterých nyní závisí záchrana a vylepšování lidských životů a ochrana našich dětí – by nebyla vyvinuta“ (Cohen 1997, 101). Tvrdí, že pokud tuto tezi nyní přijmeme, bude to mít pro budoucí medicínu katastrofální následky. Jennifer Hurley tuto argumentaci obrací přímo proti odpůrcům pokusů, když říká, že „bez lékařských průlomů získaných skrze pokusy na zvířatech by tu mnoho z těch aktivistů, co tak vehementně protestují, nebylo, aby mohlo vyjádřit své názory“ (Hurley 2007, 154). Poukazuje tím na paradox, že tyto názory vyjadřují jen díky těmto pokusům. Epstein obdobně tvrdí, že by „zbytečně trpěly a umíraly miliony lidí, pokud by bylo testování na zvířatech zakázáno“ (Epstein 2007, 56).

Někteří odpůrci používání zvířat proti legitimizaci současné praxe minulými úspěchy argumentují tím, že pokroky v medicíně přineslo i mnoho pokusů prováděných na lidech, nejčastěji na sirotcích či duševně nemocných či mentálně postižených pacientech, ale přesto tím tuto praxi automaticky nelegitimizujeme (Newkirk 2004).

Zastánci dále tvrdí, že díky experimentování na zvířatech bylo objeveno mnoho léků a terapií na závažné nemoci. „Kromě toho výzkum využívající zvířata vedl k některým z nejdůležitějších lékařských objevů v historii. Výzkum na zvířatech nadále pomáhá lidem i zvířatům žít delší a zdravější životy.“ (APS 2007, 139) Konkrétně pokusy na zvířatech pomáhají ve výzkumu léků nemocí srdce, cukrovky a obezity, neurologických nemocí jako Alzheimerova či Parkinsonova choroba, rakoviny, infekčních nemocí včetně AIDS a tuberkulózy, zánětlivých střevních nemocí jako Crohnova choroba apod. Zvířata jsou podle *American Physiological Society* dobrým modelem, pouze je třeba najít ten nejvhodnější. Např. tyto tři konkrétní zvířecí biologické systémy jsou podobné lidským: „imunitní systém myši, kardiovaskulární systém psa a reprodukční systém morčat“ (APS 2007, 140). Hurley je

zase přesvědčena, „že díky výzkumu se zvířaty bude onemocnění AIDS časem tak vzácné, jako je dnes obrna“ (Hurley 2007, 154).

Ray a Jean Greekovi na základě své historické analýzy vývoje vakcíny proti vzteklině, inzulinu a penicilinu tvrdí, že u mnoha průlomů nehrály zvířecí modely klíčovou úlohu a vyvozování takových závěrů považují za argumentační klam. Přítomnost zvířecích modelů v některé z vývojových fází v uvedených, ale i mnoha dalších příkladech, podle nich nejen že neznamená, že by k vývoji léčebných postupů nedošlo bez jejich přičinění, ale že tyto modely naopak vedly k zavádějícím závěrům, které výzkum zpomalily. Setrvačnost používání zvířecích modelů při testování léků si vysvětlují finanční motivací a legislativním krytím: „Jelikož jsou studie se zvířaty levnější a stále poskytují právní ochranu v USA i v Evropě, velké farmaceutické společnosti nejsou ochotné rozšířit nákladné klinické testy na takové počty, které by byly potřeba pro zajištění bezpečnosti látek před jejich uvedením na trh“ (Greek a Greek 2004, 746).

Andrew Knight na základě svého výzkumu rovněž zpochybňuje validitu zvířecích modelů: „Většina systematických posudků publikovaných v recenzovaných vědeckých časopisech odhaluje, že zvířata nejsou dostatečně prediktivní pro lidské výstupy za účelem poskytnutí značných užitků při vývoji lidských klinických zásahů nebo posouzení toxicity u člověka.“ (Knight 2011, 183) Tvrdí, že používání zvířat zůstává součástí vědy jen z historických a kulturních důvodů.

Asociace *Lékaři proti pokusům na zvířatech Německo* dokonce prohlašuje, že v některých oblastech poskytuje lepší výsledky hod mincí (Doctors Against Animal Experiments Germany 2015).

Hlavní vědecká kritika se soustředí na nepředvídatelné vlivy laboratorního prostředí a procedur na výsledky pokusů, neshody mezi lidskými nemocemi a zvířecími modely těchto nemocí a mezidruhové rozdíly ve fyziologii a genetice (Linzey a Linzey (eds.) 2015, 19–20).

Tým autorů v čele s Christopherem Andereggem rovněž zpochybňuje validitu výsledků, které byly zjištěny s pomocí zvířecích modelů. Jedním z důvodů, které vyjmenovává, je, že už samotné „laboratorní prostředí nevyhnutelně stresuje zvířata a stres ovlivňuje celý organismus změnou pulsu, krevního tlaku, hladiny hormonů, imunologických aktivit a myriádu dalších funkcí“ (Anderegg et al. 2006, 9). Také poukazuje na to, že se experimentování na zvířatech „soustředí na uměle vytvořenou patologii, zahrnuje matoucí proměnné a zpochybňují její i rozdíly mezi lidskou a mimolidskou anatomií, fyziologií a patologií, protože se jedná

o inherentně nespolehlivou metodu zkoumání procesů lidských chorob“ (Anderegg et al. 2006, 22).

Jinými slovy jde podle autorů o uměle vyvolané nemoci, které mají pouze jména lidských nemocí, ale způsob jejich léčby pak nelze aplikovat na lidské pacienty. Uvádí, že „podle FDA²⁰ šokujících 92 % léků, které jsou shledány bezpečnými a terapeuticky efektivními v rámci testů se zvířaty, selže během lidských klinických zkoušek kvůli toxicitě nebo neúčinnosti, a nejsou proto schváleny“ (Anderegg et al. 2006, 12). U zvířete např. rakovina z cigaretového kouře jen tak nevznikne a azbest je podle těchto testů také zcela bezpečný. Zvířata podle nich nejsou dobrým modelem pro vznik rakoviny kvůli genetickým, molekulárním, imunologickým a buněčným rozdílům mezi lidmi a ostatními druhy (Anderegg et al. 2006, 3). Další příklad využití zvířecích modelů, který nepovažují za šťastný, je ve výzkumu HIV/AIDS. „U primátů bylo úspěšných přes 30 terapeutických vakcín proti HIV/AIDS, ale selhaly při klinických testech na lidech“ (Anderegg et al. 2006, 5).

Kathy Archibald zase poukazuje na to, že „dokonce i příručka Handbook of Laboratory Animal Science přiznává, že ‚nekritické spoléhání se na výsledky testů na zvířatech může být nebezpečně zavádějící a může stát zdraví a životy desítky tisíc lidí.‘“ (Archibald 2005, 15).

Hurley se proti takovým názorům kriticky vyhrazuje a klade si otázku, že pakliže by pokusy na zvířatech nezachraňovaly lidské životy a nebyly důležité pro lékařský pokrok, proč by je někdo dělal? „Žádný vědec, výzkumník nebo lékař si neužívá pokusy na zvířatech, zvláště pokud tyto pokusy zahrnují utrpení. Nicméně výzkum se zvířaty je jediným bezpečným a efektivním způsobem, jak vyvíjet léky a lékařské procedury, které zachraňují nespočet lidských životů“ (Hurley 2007, 153). Rovněž reaguje na námitky některých aktivistů, že většině zkoumaných nemocí, lze předejít zdravým životním stylem. To podle Hurley není pravda, protože „prevence hraje v boji s nemocemi jen malou roli, protože mnoho chorob je způsobeno buď genetickými faktory, nebo jejich příčiny zůstávají neznámé“ (Hurley 2007, 154).

4.7 Shrnutí

Jedna z otázek, která se v rámci diskuze nad používáním zvířat na pokusy vyskytuje, se týká problematiky přiznání práv, která by dotčeným jedincům zaručila ochranu před bolestí i ztrátou života. Zatímco zastánci pokusů koncept práv zvířat zcela odmítají z důvodu nižší inteligence nebo morálních vlastností zvířat či účasti v morální komunitě, někteří kritici

²⁰ U.S. Food & Drug Administration

pokusů tento koncept naopak považují za eticky konzistentní vzhledem k existenci marginálních případů²¹. Pokusy na zvířatech pak někteří z nich přirovnávají k nedobrovolným pokusům na lidech a vyjmutí zvířat z morální komunity považují za neobhajitelné.

V diskuzích se rovněž vyskytuje otázka lidské výjimečnosti, která má zvířata z morálních ohledů vyloučit ostrou demarkační linií. Kritici, kteří tento přístup označují jako druhismus, však tvrdí, že je v rozporu s Darwinovou evoluční teorií, která předpokládá mezidruhovou kontinuitu. Další otázkou je problém vyvážení nákladů a přínosů, kdy jedna strana tvrdí, že jsou ztráty na zvířecích životech vyváženy lidským užitekem, zatímco druhá strana namítá, že v reálné praxi k pečlivé cost-benefit analýze nedochází. Diskuze se rovněž dotýká otázek, jak závažné jsou zákroky během pokusů a jak jsou zvířata legislativně chráněna. Poslední zmiňovanou oblastí kontroverze je otázka minulých úspěchů pokusů na zvířatech a jejich vědecká validita. Zatímco zastánci používání zvířat věří, že bez zvířat by nedocházelo k takovému pokroku a že jsou tyto metody vhodné, odpůrci naopak vyjadřují názor, že minulé úspěchy nemohou ospravedlnit současnou praxi, že ke stejným úspěchům mohlo dojít i bez využití zvířat a že existují spolehlivější metody, neboť zvířecí organismus podle nich může reagovat zcela jinak než lidský.

²¹ Tedy existence malých dětí nebo mentálně postižených dospělých, kteří mohou mít úroveň inteligence a schopnost morálního uvažování na nižší úrovni než jiné živočišné druhy.

5. Cíle výzkumu

Cílem této disertační práce je analýza mocenských korelátů expertního vědění a dalších společenských mechanismů, které brání otevřené a nepředpojaté diskuzi nad etikou využívání zvířat v biomedicíně výzkumu a aktivnějšímu hledání a zavádění alternativních postupů, které zvířata buď nevyužívají vůbec, nebo v minimální míře. Odhalení těchto mnohdy neuvědomovaných faktorů považuji za první a zásadní krok k odstranění nebo alespoň oslabení těchto bariér.

Tímto tématem navazuji na svou diplomovou práci, která byla později vydána knižně pod názvem *Zvíře jako pokusný objekt: sociologická reflexe* (Vandrovcová 2011b). V této publikaci jsem se soustředila na faktory, které mohou způsobit, že je zvíře v rámci experimentů sociálně konstruováno jako téměř neživý objekt, vůči kterému není nutné uplatňovat etické ohledy. Rozebírala jsem vliv vědecké socializace, která u studentů latentně, leč systematicky potlačuje etické zábrany a soucit se svěřenými zvířaty a někdy dokonce odrazuje od vědecké kariéry ty, kteří si své zábrany ponechali. Zároveň jsem představila výzkumy týkající se alternativních metod výuky na středních i vysokých školách, které poukazují na jejich srovnatelnou či dokonce vyšší efektivitu v předávání schopností a dovedností pro další odbornou kariéru ve srovnání s využitím pokusných zvířat. Dále jsem se věnovala tomu, jak tato socializace a sociální konstrukce zvířete pokračuje v experimentální praxi např. způsobem označování zvířat pomocí kódů nebo způsobem, jak se o nich mluví na pracovišti a píše v odborných textech. Nastínila jsem též vliv byrokratizace a štěpení zodpovědnosti mezi velký počet jedinců a problém využívání zvířat propojila s Baumanovou kritikou absolutního racionálního smýšlení v modernitě (Bauman 2003). Nakonec jsem na dvou příkladech konkrétních laboratoří poukazovala na zásadní rozdíl v přístupu ke zvířatům podle toho, jak silně byla udržována sociální konstrukce zvířete coby neživého objektu.

V disertační práci tyto poznatky rozvíjím a obohacuji o kvalitativní empirický výzkum realizovaný v českém prostředí.

Pro dokreslení toho, jakým způsobem je v diskurzu vědy zobrazováno resp. nezobrazováno (upořádáno) laboratorní zvíře, jsem na samotném začátku svého výzkumu analyzovala několik namátkově vybraných odborných článků o pokusech na zvířatech a grantových aplikacích od českých autorů. Cílem tohoto kroku bylo zjistit, jakým způsobem je identita zvířat

konstruována v jazyce vědy. Případné potlačení jejich subjektivity totiž může mít negativní vliv na chápání zvířete coby vnímajícího tvora, jehož zájmy je nutno brát v úvahu při cost-benefit analýze.

Těžiště práce však leží v polo-strukturovaných rozhovorech s českými aktéry této „kontroverze“²², mezi něž patří jednak lidé, kteří pokusy na zvířatech provádí v rámci své práce v laboratoři, a jednak aktivisté, kteří se vůči této praxi staví odmítavě. Skrze rozhovory s laboratorními pracovníky jsem chtěla zjistit, jaké mají tito lidé názory na etické otázky využívání zvířat ve výzkumu, jak vnímají samotná zvířata, zda a jaký vědecký význam podle nich má výzkum se zvířaty, jakou spatřují perspektivu pokusů na zvířatech a jakým způsobem si představují argumenty jejich odpůrců i odpůrce samotné. Také mě zajímalo, jaké jsou podle nich postoje široké veřejnosti a jakou roli v utváření veřejného mínění hrají média. Rovněž mě zajímalo, zda využívají nějaké legitimizační či distanční strategie pro vyrovnání se s potenciálně emocionálně citlivou situací. Předpokládám, že budou tento typ využívání zvířat s větší či menší razancí obhajovat a že budou mít ve shodě s předchozími výzkumy o objektivitaci morálního statusu laboratorních zvířat k těmto zvířatům specifický, spíše odtažitý vztah (Lynch 1988, Arluke 1990, Phillips 1993).

Vzhledem ke svému zaměření na expertní vědění budu o něco více prostoru věnovat lidem, kteří pokusy provádí, než odpůrcům, kteří s nimi nesouhlasí nebo proti nim protestují. Aktivisté jsou do výzkumu zahrnuti zejména pro ucelenější obrázek o diskuzi nad etikou využívání zvířat v biomedicíně, aby byly známy jejich postoje i konkrétní argumenty, ochota k diskuzi a odborné znalosti, což budu konfrontovat s představou, jakou o této protistraně mají zastánci pokusů. Rovněž mě bude zajímat, jakým způsobem vnímají pracovníky, kteří se pokusům na zvířatech věnují.

²² Termín kontroverze dávám do uvozovek, protože v českém prostředí až na pár výjimek nedochází k veřejné a mediálně zajímavé diskuzi nad tímto tématem tak jako na západ od nás. Vytvoření platformy pro otevřenou výměnu informací a názorů je jedním z mých cílů po dokončení této disertační práce.

6. Metody výzkumu

Za účelem dosažení cílů představených v předchozí kapitole jsem realizovala kvalitativní výzkum, který jsem započala stručnou diskurzivní analýzou odborných biomedicínských článků, které pojednávají o průběhu a výsledcích biomedicínských studií zahrnujících použití zvířecích modelů. Cílem této analýzy je demonstrace objektivizovaného statusu laboratorních zvířat, který může v očích producentů i konzumentů těchto textů zakrývat potenciální etická dilemata. Těžištěm vlastního výzkumu pak byla realizace a následná analýza rozhovorů s respondenty, kteří pro účely tohoto výzkumu reprezentují dvě protilehlé strany diskuze ohledně etické legitimacy využití zvířat pro účely biomedicínských pokusů.

6.1 Kritická diskurzivní analýza

Vzhledem k mému zaměření na mocenské koreláty expertního vědění, které je produktem specifického historického a kulturního kontextu, ale i vzhledem ke kritickému zaměření práce se nabízí jako ideální použití kritické diskurzivní analýzy (Fairclough 1995).

Diskurzivní analýza se obecně řadí mezi sociálně-konstruktivistické přístupy, pro které platí následující premisy: 1) Naše znalost o okolním světě není možné brát jako objektivní realitu a jedinou pravdu. Realitu vnímáme skrze reprezentace, které jsou produktem naší vlastní kategorizace světa, resp. diskurzu. 2) Naše chápání a reprezentace světa jsou produktem specifických historických a kulturních podmínek, ve kterých žijeme – jinými slovy jsou historicky a kulturně determinované. Diskurz je chápán jako „druh sociálního jednání, který hraje roli ve vytváření sociálního světa – včetně vědění, identit a sociálních vztahů – a tedy i v udržování určitých sociálních vzorců“ (Phillips a Jorgensen 2002, 5). 3) Existuje vztah mezi věděním a sociálními procesy. „Vědění je vytvářeno skrze sociální interakce, ve kterých konstruujeme společné pravdy a soupeříme o to, co je pravda a lež.“ (ibid.) 4) Odlišné chápání světa vede k odlišným formám sociálního jednání.

Velký důraz je kladen na jazyk, protože skrze něj „vytváříme reprezentace reality, které nejsou jen pouhým odrazem již existující reality, ale přispívají ke konstruování reality“ (Phillips a Jorgensen 2002, 9). To neznamena, že by realita neexistovala, ale její význam je vytvářen skrze diskurz. V kontextu tohoto výzkumu je např. laboratorní zvíře entitou s určitými vnitřními charakteristikami, které reprezentují realitu. Způsobem, jakým o zvířatech mluvíme či píšeme, konstruujeme určitou reprezentaci, která pak ovlivňuje

i způsob, jakým s nimi zacházíme (např. podání či nepodání analgetik) a ve výsledku je ovlivňována i jejich podstata (např. cíleným šlechtěním, které umožní vznik určitých nemocí). Tím, že různé skupiny skrze své diskurzy konstruují odlišné reprezentace, pak dochází ke konfliktu mezi různým chápáním např. morálního statusu těchto tvorů. Jazyk tedy není odrazem reality, ale je tím, co spoluvytváří sociální svět, sociální identity a vztahy.

Kritická diskurzivní analýza (CDA) dle Marianne Phillips a Louise Jorgensen „poskytuje teorie a metody pro empirické zkoumání vztahů mezi diskurzem a sociálním a kulturním vývojem v různých společenských oblastech“ (Phillips a Jorgensen 2002, 60) a je pro ni charakteristických následujících pět znaků:

1) Charakter sociálních a kulturních procesů a struktur je částečně lingvisticko-diskurzivní, a proto je jedním z cílů CDA „vysvětlit lingvisticko-diskurzivní dimenzi sociálních a kulturních fenoménů a procesů změn v pozdní modernitě“ (Phillips a Jorgensen 2002, 61).

Norman Fairclough (1995) zdůrazňuje, že pro jakoukoli kritickou analýzu je třeba se zabývat textem, protože text je nositelem významů i změn – bez textu nelze změny tak dobře pochopit. Jazyk je dle Fairclougha důležitou formou sociálního jednání, která zprostředkovává vztah mezi makro- a mikrorealitou. Považuje za chybu, že je jazyk často považován za něco transparentního a že nejsou dostatečně rozpoznány jeho sociální a ideologické funkce. To, jakou má jazyk úlohu v rámci „produkce, reprodukce a transformace sociálních struktur, vztahů a identit je rutinně ‚přehlíženo‘“ (Fairclough 1995, 208–209). Texty jsou podle něj rovněž citlivým barometrem „sociálních procesů, hnutí a diverzity, a analýza textů tak může poskytnout dobrý indikátor sociální změny“ (ibid. 209). Fairclough dokonce tvrdí, že Foucault, ze kterého vychází, nedokázal ve svých historických analýzách detailně pochopit mechanismus změn právě kvůli absenci textové analýzy. Nakonec přidává ještě politické důvody pro analýzu textů, protože „skrze texty (především, ale ne výhradně skrze média) je s rostoucí měrou praktikována (ale též vyjednáována a odvracena) sociální kontrola a sociální dominance“ (ibid.). Analýza textů je dle Fairclougha v této souvislosti důležitá i kvůli snaze o zavádění tzv. *kritického jazykového povědomí* (*critical language awareness*) do jazykového vzdělávání.

2) Diskurz je konstitutivní i konstituovaný, což znamená, že jednak přispívá k tvarování sociálních struktur a vytváří určitou reprezentaci světa, ale je také jejich odrazem, neboť je tímto světem částečně determinován. Jinými slovy, „coby sociální praxe je diskurz v *dialektickém* vztahu s ostatními sociálními dimenzemi“ (Phillips a Jorgensen 2002, 61).

V této souvislosti Fairclough zmiňuje tři funkce diskurzu: I) *identitní*, II) *relační* a III) *ideační*, z čehož vyplývá, že má diskurz vliv na „sociální struktury, protože tvaruje: I) subjekty a jejich identity, II) vztahy mezi těmito subjekty a III) vědění, názory apod.“ (Vašát 2008, 104). Poukazuje na to, že CDA se neobejde bez analýzy všech těchto tří funkcí. Proto se v analýze rozhovorů nebudu soustředit pouze na argumenty vyřčené oběma stranami, ale také na to, jak konstruují své vlastní identity, jak konstruují identity svých názorových oponentů a jak vnímají své vzájemné vztahy např. z hlediska možnosti budoucí spolupráce.

3) Používání jazyka by mělo být empiricky analyzováno v sociálním kontextu. Kritická diskurzivní analýza se tedy neomezuje na zkoumání samotného jazyka, ale zkoumá jej v sociální interakci (Phillips a Jorgensen 2002, 62).

Kritická diskurzivní analýza, jak ji představuje Fairclough, propojuje lingvisticky orientovanou diskurzivní analýzu, Foucaultovu makrosociologickou analýzu sociální praxe a mikrosociologickou interpretativní tradici (Fairclough 1992, 72).

Diskurz totiž chápe trojdimenzionálně. I) Jednak jako (psaný či mluvený) *text*, který popisuje jako produkt (sféra lingvistické analýzy, v jejímž rámci se zkoumá např. tranzitivita²³ a modalita²⁴), II) dále jako *diskurzivní praxi*, čímž označuje proces produkce, distribuce a interpretace, resp. konzumace textu (sféra interakce a vytváření významů), III) a taktéž jako součást širší *sociální praxe*, která je ovlivňována jak diskurzivními, tak nediskurzivními vlivy (makrosociologická sféra) (Fairclough 1989, 24–25, Fairclough 1995, 2). Cílem je proto mapovat částečně nediskurzivní, sociální a kulturní vztahy a struktury, které tvoří širší kontext diskurzivní praxe, tzv. „sociální matrix diskurzu“ (Fairclough 1992, 237). V rámci výzkumu proto budu brát v úvahu již existující sociální teorie týkající se současné kulturní a historické situace, která se týká jak stále rostoucího zájmu o ochranu zvířat, tak i všeobecně akceptovaného druhismu, vysoké legitimacy vědy a poptávky po řešení zdravotních problémů.

4) Kritická diskurzivní analýza předpokládá, že diskurz funguje ideologicky, což znamená, že „diskurzivní praxe přispívají k vytvoření a reprodukci nerovných mocenských vztahů mezi sociálními skupinami – např. mezi sociálními třídami, ženami a muži, etnickými minoritami

²³ Při zkoumání tranzitivity se soustředíme na to, zda jsou události a procesy spojeny s podmětem a předmětem, což může mít ideologické důsledky. Např. použijeme-li trpný rod, zbavujeme tím aktéra děje zodpovědnosti, protože se zdůrazňuje výsledek činu, nikoliv samotný proces (Phillips a Jorgensen 2002, 83).

²⁴ Při analýze modalit se soustředíme na míru ztotožnění mluvčího se svým výrokem, a jakým způsobem jsou výroky prezentovány jako pravda či nepravda. Volba modalit má následky pro „diskurzivní konstrukci jak sociálních vztahů, tak i vědění a významových systémů“ (Phillips a Jorgensen 2002, 84).

a majoritou. Tyto efekty jsou chápány jako *ideologické* efekty.“ (Phillips a Jorgensen 2002, 63)

Fairclough kritickou diskurzivní analýzu v této souvislosti definuje jako „diskurzivní analýzu, jejímž cílem je systematicky zkoumat často neviditelné vztahy kauzality a determinace mezi (a) diskurzivními praxemi, událostmi a texty a (b) širšími sociálními a kulturními strukturami, vztahy a procesy, zkoumat, jak takové praxe, události a texty vyplývají z mocenských vztahů a bojů o moc a jsou jimi ideologicky tvarovány, a zkoumat, jak neprůhlednost těchto vztahů mezi diskurzem a společností je sama o sobě faktorem zajišťujícím moc a hegemonii“ (Fairclough 1995, 132–133).

Co se týká ideologické funkce diskurzu, Fairclough navazuje na práce marxistů Louise Althussera a Antonia Gramsciho, nicméně oproti nim dává větší prostor aktérovi a jeho schopnosti měnit svět. Subjekty jsou podle něj „ideologicky umístěny, ale jsou také schopny kreativního jednání za účelem vytvoření svých vlastních propojení mezi rozličnými praxemi a ideologiemi, kterým jsou vystaveny, a za účelem restrukturování umístěných praxí a struktur“ (Fairclough 1992, 91). K diskurzivní změně podle něj dochází, když jsou diskurzivní elementy artikulovány novým způsobem. V rámci výzkumu se proto budu zaměřovat na to, zda a jakým způsobem dochází k marginalizaci kritické opozice, budu si všimnout, jaké má tato marginalizace praktické důsledky a jaké má tato opozice možnosti změnit stávající praxi.

Důležitým úkolem kritické diskurzivní analýzy je též odhalit „porozumění selského rozumu, která jsou považována za samozřejmost, transformovat je do potenciálních objektů k diskuzi a kritice, a tak otevřít možnost změny“ (Phillips a Jorgensen 2002, 178). Příkladem takové všeobecně sdílené ideologie ve vztahu ke zvířatům je v naší společnosti ideologie druhové nadřazenosti, která je sice brána za samozřejmou, ale je čím dál častěji zpochybňována zvířeckoprávním diskurzem.

5) Posledním rysem, kterým se kritická diskurzivní analýza vyznačuje, je její kritická dimenze, kdy výzkumník neusiluje o to být politicky neutrální, ale naopak se aktivně zasazuje o změnu. Výzkumník dává „explicitně najevo svou sociální a politickou pozici, staví se na určitou stranu a svou diskurzivní analýzou se aktivně účastní odhalení, demystifikace či jiného zpochybnění dominance“ (van Dijk 1997, 22). Kritické diskurzivní přístupy se snaží postavit na stranu utlačovaných skupin a svou kritikou „cílí na odhalení role diskurzivní praxe v udržování nerovných mocenských vztahů, s celkovým cílem využití výsledků kritické diskurzivní analýzy k boji za radikální sociální změnu“ (Phillips a Jorgensen 2002, 64).

Prostřednictvím kritické analýzy se výzkumníci CDA snaží propagovat „více rovnostářské a liberální diskurzy, a tím podporovat demokratizaci. Za tímto účelem je třeba pomoci lidem si uvědomit, že diskurz funguje jako forma sociální praxe, která reflektuje a účastní se posilování nerovných mocenských vztahů.“ (Phillips a Jorgensen 2002, 88) V mém případě nejsou utlačovanou skupinou v pravém slova smyslu dotazovaní aktivisté za práva zvířat, nicméně hovoří jménem a v zájmu utlačovaných – laboratorních zvířat. Laboratorní zvířata jsou zde v souladu s celkovým zaměřením Critical Animal Studies (v sociálních vědách doposud poněkud nestandardně) chápána jako subjektivní aktéři, nad jejichž životy i smrtí je vykonávána absolutní moc. Svou vůli a zájmy sice mohou dát najevo např. projevy bolesti či stereotypním chováním, nicméně vzhledem k jejich objektivaci je pravděpodobné, že tyto projevy zůstanou ze strany vykonavatelů moci nevyslyšeny. Jedním z cílů práce je upozornit na zkreslený pohled na potenciální etické problémy laboratorních pracovníků, kteří si tohoto „biasu“ pravděpodobně nejsou vědomi.

Nakonec je třeba připomenout, že i sám výzkumník se podílí na konstruování reality. Je tedy dobré k diskurzům přistupovat jako objektům, které výzkumník konstruuje, nikoli jako k objektům, které objektivně existují v realitě. Diskurz je tedy „entita, kterou výzkumník projektuje do reality za účelem vytvoření výzkumného rámce“ (Phillips a Jorgensen 2002, 143). V rámci svého výzkumu např. konstruuji různé diskurzy obhájců a odpůrců používání zvířat, které mi pomáhají zorientovat se ve způsobu, jakým vnímají a artikulují realitu související s touto kontroverzí.

6.2 Stručná analýza vědeckých textů

Pro prvotní zhodnocení toho, jak jsou ve vědeckých textech, které jsou nedílnou součástí biomedicínské praxe, reprezentována (či naopak nereprezentována) laboratorní zvířata, jsem se rozhodla pro stručnou analýzu vybraných textů z českého prostředí. Zajímalo mě, zda dojdou k podobným závěrům jako již zmiňovaní Birke a Smith (1995) nebo Turner (1998), kteří si v rámci svých analýz vědeckých textů všimli potlačování subjektivity zvířat a aktérství výzkumníků během zákroků. Taková sociální konstrukce zvířat coby objektů a upozadování role aktéra totiž může vést např. k přehlížení bolesti u zvířat a bagatelizaci etických otázek ze strany vědeckých pracovníků (Rollin 1998, Phillips 1993).

Data pro tuto analýzu jsem shromáždila ze dvou zdrojů. Prvním typem byly publikace výzkumných studií, které jsem získala díky přístupu do databází Fyziologického ústavu AV ČR, v. v. i., a druhým typem byly grantové žádosti, které jsem získala od zaměstnance

Akademie věd s příslibem zachování jeho anonymity. Pro analýzu těchto textů jsem použila analytické nástroje z knihy Thea van Leeuwena *Discourse and practice: New tools for critical discourse analysis* (2008), s jejichž pomocí lze dobře odhalit a pojmenovat konkrétní transformace elementů v diskurzivní praxi.

6.3 Rozhovory

Klíčovou částí výzkumu byly semi-strukturované rozhovory s oběma stranami myšlené kontroverze. Laboratorní pracovníci jsou zařazeni, aby reprezentovali diskurz obhajující pokusy na zvířatech a marginalizující kritickou opozici. Opozice je do výzkumu zařazena zejména coby kontrola výroků o své údajné nekompetentnosti ze strany laboratorních pracovníků.

6.3.1 Výběr a charakteristika vzorku

V případě první skupiny bylo cílem realizovat rozhovory s osobami, které se v rámci svého zaměstnání přímo či nepřímo²⁵ účastní realizace pokusů na zvířatech.

Nejprve jsem se snažila získat respondenty oficiální cestou přes přímé kontaktování vedoucích pracovníků a pracovníků, kteří někdy vystoupili v médiích v roli obhájců experimentů, z Institutu klinické a experimentální medicíny (IKEM), Ústavu experimentální medicíny AV ČR, v. v. i., a Ústavu živočišné fyziologie a genetiky AV ČR, v. v. i., ale bohužel se mi nedostalo žádné odpovědi. To lze vysvětlit obecnou zaneprázdněností těchto pracovníků nebo obecnou nechutí účastnit se společensko-vědních výzkumů, ale nabízí se i hypotéza odporu k otevírání diskuze nad kontroverzním tématem. Vzhledem k absenci jakékoliv odpovědi jsou však tyto úvahy na úrovni pouhých spekulací.

Díky metodě „sněhové koule“ (Hendl 2005, 152), konkrétně díky osobní známosti s pracovníkem Fyzologického ústavu AV ČR, v. v. i., se mi nakonec podařilo získat několik respondentů, kteří mi posléze doporučili další kolegy. Nakonec jsem získala vzorek 9 účastníků (7 žen a 2 muže ve věkovém rozmezí 23 – 45 let), kteří reprezentovali pracovníky biomedicínských laboratoří využívajících pro své výzkumy živá zvířata. Tito respondenti byli pracovníky dvou oddělení²⁶ Fyzologického ústavu AV ČR, v. v. i., a Vysoké školy chemicko-technologické. Do vzorku jsem zařadila také jednu bývalou laboratorní výzkumnici Ústavu experimentální medicíny AV ČR, v. v. i., která pokusy na zvířatech již neprovádí,

²⁵ Zajímali mě lidé, kteří se zvířaty přímo manipulují, ale též lidé, kteří tyto pokusy plánují a navrhnou způsob jejich provedení.

²⁶ Kvůli potřebě anonymizace záměrně nejmenuji konkrétní pracoviště.

neboť vědeckou kariéru zcela opustila a nyní se věnuje administrativní práci. Vzorek dále zahrnoval jak vedoucí vědecké pracovníky, tak doktorské studenty, jednu magisterskou studentku a jednu laboratorní techničku, která sice není vědeckou pracovnící, nicméně má na starost péči o zvířata, provádění některých zákroků a usmrcování zvířat. Respondenti se věnovali základnímu, aplikovanému, ale též kombinovanému výzkumu.

Druhou skupinu respondentů tvořili lidé, kteří jsou aktivní v organizacích zabývajících se ochranou či právy zvířat a u kterých lze předpokládat, že budou mít k pokusům na zvířatech zamítavé stanovisko a že budou vyzdvihoval morální status zvířat. Jelikož se na poli aktivismu za práva zvířat sama pohybuji, získat respondenty z těchto řad pro mě nebyl problém. Vzhledem k brzké saturaci vzorku mi pro účely studie stačilo 6 respondentů (3 ženy a 3 muži ve věkovém rozmezí 23 – 42 let). Tito lidé byli členy následujících neziskových organizací: Svoboda zvířat, Česká vegetariánská společnost a Otevři oči. Dvě respondentky se specializovaly přímo na téma nahrazování pokusů na zvířatech, zbytek vzorku tvořili aktivisté s jinými specializacemi. Tři z účastníků měli ukončené vysokoškolské vzdělání (dva v oboru biologie a jeden v oboru právo), dva byli vysokoškolskými studenty (právo a antropologie) a jeden měl středoškolské vzdělání.

6.3.2 Průběh rozhovorů

Rozhovory trvaly mezi 30 a 60 minutami, byly s písemným souhlasem respondentů zaznamenány na diktafon a poté přepsány. V případě laboratorních pracovníků se odehrávaly na pracovišti či v jeho bezprostřední blízkosti (např. v místní kantýně) a v případě aktivistů probíhaly nejčastěji v domácím prostředí či kavárnách. Rozhovory s laboratorními pracovníky jsem prováděla osobně, zatímco rozhovory s aktivisty prováděl kolega z našeho společného grantového projektu Jakub Mareš.

Během rozhovorů jsme se oba snažili držet metody *chápacího rozhovoru* (Kaufmann 2010), která vychází z *grounded theory* a je charakteristická vyjevováním nových témat a otázek přímo během rozhovoru. Také se vyznačuje snahou vytvořit konverzační linii aktivním zapojením výzkumníka formou viditelného souhlasu a doplňujících otázek, kterými projevuje skutečný zájem o pohled dotazovaného a podněcuje k větší otevřenosti. To se mi zejména v případě potenciálně citlivého tématu jeví jako nezbytné.

6.3.3 Jak výběr vzorku mohl ovlivnit výsledky

Vzorek zahrnuje jak vedoucí pracovníky, tak i studenty a laboratorní techničku, takže se podařilo získat celkem pestrou skupinu respondentů, nicméně jde o pracovníky pouze dvou

institucí, což jistě nepokrývá celou šíři výzkumných pracovišť. Rovněž už jen jejich souhlas s účastí na tomto výzkumu může být zkreslující skrytou proměnnou. Výsledky je proto třeba interpretovat s vědomím tohoto omezení. U druhé skupiny – tedy u odpůrců – mám o něco lepší představu o jejich zastoupení, neboť aktivistická scéna v Česku je relativně malá a coby její členka jsem lépe obeznámena s jejím personálním obsazením. Při výběru jsem proto cíleně oslovovala respondenty, kteří budou reprezentovat celé spektrum aktivistů od „radikálů“ až po „umírněné“. Rovněž byli mnohem ochotnější se výzkumu zúčastnit i bez nutnosti osobní známosti.

6.3.4 Etika

Všichni respondenti byli písemně i slovně ujištěni, že jejich výpověď bude anonymizována a že v textu nebudou figurovat jejich jména ani názvy konkrétních oddělení či kateder, na kterých pracují. Všichni dotazovaní byli označeni kódem, který indikuje jejich zařazení do jedné ze skupin (L = laboratorní pracovník, A = aktivista), pohlaví (F = žena, M = muž) a číselné pořadí rozhovoru.

7. Analýza

7.1 Analýza vědeckých textů²⁷

První částí výzkumu je stručná analýza vědeckých textů, v jejímž rámci chci nastínit, jakým způsobem jsou v těchto textech konstruována laboratorní zvířata. V těchto textech jsem se pokoušela nalézt nejvýznamnější transformace prvků sociální praxe operacionalizované pomocí teorie kritické diskurzivní analýzy podle van Leeuwena (2008) a zdůraznit performativní funkci badatelského diskurzu. Transformacemi prvků se zde rozumí přeměna významu zvířete z objektivního *naturalistického zvířete* na abstraktní pokusné *analytické zvíře* ve smyslu Lynchovy dichotomie (Lynch 1988).

Prvním z použitých textových materiálů byla žádost o grant z Fyziologického ústavu Akademie věd. U rozpisu finančních nákladů byla zvířata uvedena v sekci „Další provozní náklady“, například „tato položka zahrnuje materiál jako buňky, laboratorní potkany, skleněné a umělohmotné laboratorní nádoby, nástroje,“ atd. V teorii kritické diskurzivní analýzy je tento fenomén nazýván jako *instrumentalizace*.

Dalším zdrojem dat byly fyziologické výzkumné zprávy publikované v odborném časopisu *Physiological Research*, který s dvouměsíční periodicitou vydává Fyziologický ústav AV ČR. V těchto publikacích jsou zvířata stejně jako v předchozím příkladu instrumentalizována a zařazena do kapitoly „Materiál a metodika“ (Nečas et al. 606, Broulík et al. 2010, 600).

Dalším zajímavým zjištěním bylo, že pokusná zvířata jsou obvykle označována jen jako orgány nebo tkáně. Po popisu materiálu (kde se zvířata ještě vyskytovala) autoři hovoří převážně jen o jejich částech nebo o naměřených hodnotách. Např.: „svalová tkáň byla homogenizována a zpracována, aby byly získány systolické a membránové frakce,“ (Broulík et al. 2010, 600) nebo „výstup moči (...) a tělesná teplota (...) byly zaznamenávány pomocí permanentního močového katetru“ (Kobr et al. 2010, 546). Tento typ transformace se v kritické diskurzivní analýze označuje jako *upozadování*. Zvířata jsou poměrně často upozadována, což čtenáři usnadňuje zaujmout a udržet si od nich odstup.

Dalšími fenomény vyskytujícími se ve zkoumaných textech jsou *determinace* a *kategorizace*. Sociální aktéři mohou být reprezentováni pomocí identit a funkcí sdílených s ostatními, a jak

²⁷ Část tohoto oddílu již byla publikována v kolektivní monografii *Non-humans in Social Science: Animals, Spaces, Things* (Vandrovcová 2011a).

uvádí teoretik kritické diskurzivní analýzy van Leeuwen, „je vždy zajímavé zjistit, kteří sociální aktéři jsou v daném diskurzu kategorizováni a kteří nominováni“ (van Leeuwen 2008, 40). Zvířata jsou v těchto textech zastoupena jako členové zvláštní kategorie (*kategorizace*), která předurčuje jejich využití (*determinace*). Například: „spontánně hypertenzní potkan“, „potkani ošetření pioglitazonem“, „kontrolní potkani“, „C57BL/6J myši byly získány z Jackson Laboratory (...) a po několik generací chovány ve Fyziologickém ústavu“ (Macek Jílková et al. 2010, 562).

Posledním relevantním zjištěním byl fakt, že vědec (aktér) obvykle není v textu přítomen jako osoba provádějící experiment, takže jeho aktérství je skryto. O zvířatech se hovoří tak, že danou činnost „podstupují“ nebo jsou jejím předmětem. Například: „Zvířata (...) byla tracheálně intubována a byla jim zajištěna mechanická ventilace v pozici na znak,“ (Kobr et al. 2010, 546) nebo „Na konci studie byli potkani usmrceni dekapitací,“ (Markova et al. 2010, 510). Tento fenomén je v kritické diskurzivní analýze nazýván *pasivizace aktéra*. Ačkoli je tento gramatický styl ve vědeckých textech obvyklý a má své opodstatnění, je dobré mít na paměti, že jde o další způsob zakrývání potenciálně eticky problematického jednání.

Pozornost a analýzu nepochybně zasluhuje i otázka etiky sama o sobě. V textu je patrné, že diskurz výzkumníků je navázán na specifickou etiku danou platným právním rámcem. Zákony na ochranu zvířat jsou ve vztahu k laboratorním zvířatům značně specifické. Je kladen velký důraz na jejich welfare (zařízení, přístup k vodě a potravě), ale v průběhu experimentu je možno welfare porušit, pokud je to třeba k jeho provedení. V tom spočívá hlavní rozdíl mezi morálním statusem pokusných a ostatních druhů zvířat. Texty se odvolávají na vyhlášku o chovu a využití pokusných zvířat nebo na schválení etickou komisí daného ústavu, čímž jsou experimenty legitimizovány. Například: „Všechny experimenty byly provedeny v souladu s Vyhláškou Ministerstva zemědělství o chovu a využití pokusných zvířat a schváleny Etickou komisí Fyziologického ústavu AV ČR a Etickou komisí AV ČR v Praze.“ (Markova et al. 2010, 510) Tato část výzkumné zprávy může vzbuzovat dojem, že výzkum prováděný na zvířatech je nepochybně etický. Ve skutečnosti je etický pouze ve vztahu ke specifické etice dané současnou legislativní úpravou pokusů na zvířatech, ale nemusí být etický z pohledu jiných diskurzů, například některých filosofů (Kohák 2000), části laické veřejnosti (Škodová 2006) a skupin za práva zvířat (Svoboda zvířat 2009).

Nakonec bych ráda upozornila na to, že se situace mění, když je předmětem zkoumání lidská bytost. Zatímco zvířata jsou obvykle uváděna v kapitole „Materiál a metodika“, lidští pacienti byli zařazeni do kapitoly „Subjekty a metodika“. Autor o nich hovoří jako o *jedincích*, nikoli

jako o příslušnících daného živočišného druhu (člověka). Zatímco zvířata „byla použita k pokusům“, lidé „byli získáni ke studii“ nebo „byli zahrnuti“ (Jíra et al. 2010, 518). Běžně též bylo užíváno označení „dobrovolníci“.²⁸

7.2 Rozhovory s laboratorními pracovníky

Nyní přikročím k diskurzivní analýze semi-strukturovaných rozhovorů provedených s první skupinou, tedy s laboratorními pracovníky, kteří se v rámci svého zaměstnání nějakým způsobem účastní pokusů na zvířatech. Ve shodě s přístupem kritické diskurzivní analýzy budu analyzovat jak samotný text, tak i diskurzivní praxi, v jejímž rámci si budu všimnout, jakým způsobem informanti artikulují jednotlivé diskurzy coby konstrukty porozumění zkoumané realitě a jak se tyto diskurzy vztahují k širší sociální praxi.

7.2.1 Vědecký význam, perspektiva a legitimita pokusů na zvířatech

Nejprve jsem se rozhodla sledovat ideační funkci diskurzu, konkrétně jak laboratorní pracovníci vnímají a konstruuji vědecký význam, budoucí perspektivu a legitimitu pokusů na zvířatech. Respondenti byli dotazováni, jakému typu výzkumu či laboratorní praxe se věnují (či věnovali²⁹), jaký je jeho smysl, s jakými zvířaty pracují, jak vnímají vědecké opodstatnění použití těchto konkrétních druhů zvířat a zda existují nějaké alternativy, které by zvířata nevyžadovaly.

Informanti se v rámci své práce věnovali v rámci základnímu či aplikovanému výzkumu v následujících oblastech: léčba a prevence cukrovky, obezity a metabolického syndromu, zkoumání biorytmů a zkoumání vlivu světelných režimů na organismus, zkoumání mutací, působení a podmínek růstu bakterie černého kašle, neurofyzologie sluchové kůry a výzkum funkce rodopsinu. Laboratorní technička přitom asistovala u různých typů výzkumů. Všichni respondenti, kteří se aktuálně věnovali práci se zvířaty, pracovali s hlodavci, konkrétně s potkany nebo myšmi. Bývalá vědecká pracovnice pracovala jak s potkany, tak se žábami. Všechny pokusy zahrnovaly usmrcení používaných zvířat.

Co se týká důvodu volby konkrétních živočišných druhů coby modelů lidského organismu, respondenti nejčastěji uváděli, že jde obecně o zavedené, finančně dostupné a osvědčené modely: „*No laboratorní potkan je takovej široce standardní model, jako že na něm pracuje já nevím 90 procent populace těch fyziologů prostě je to široce používaný model a pro nás*

²⁸ Zvířata takto označit nelze, přinejmenším ne ve fyziologickém výzkumu.

²⁹ Jak bylo uvedeno v části 6.3.1, do vzorku byla zahrnuta také jedna respondentka, která se pokusům na zvířatech již nevěnuje.

není nevhodný, proto ho používáme taky. (...) jsou snadný na práci jakože prostě, rychle se množí, jsou nenáročný, jsou skladný a tak dál a pořizovat si jakýkoliv jiný model by bylo náročnější i třeba finančně a na know-how a tak dál.“ (LM05)

Jedna výzkumnice poznamenala, že myši používají z finančních důvodů a že by jiný (potkaní) model byl vhodnější: *„Třeba nám by se hodili víc potkani, protože prostě no, ten potkan je už složitější, je to jakoby blíž k člověku, jestli se to tak dá říct. Navíc jsou potkani, kteří kašlou prej teda, já jsem ho ještě neviděla a zrovna u černýho kašle je potřeba, aby ten organismus se projevoval tím, že kašle a zrovna myš teda nekašle, takže jakoby to není úplně ideální model, ale je nejlevnější.“ (LF07)*

Co se týče alternativ používání laboratorních zvířat, byli dotazovaní pracovníci ve většině případů přesvědčeni, že alternativy neexistují, a ani nevidí jako účelné je hledat, protože pravděpodobně nebudou nalezeny ani v budoucnosti. *„Já si nedokážu představit jakoby ty jiný alternativy, nevim, neznam jiný alternativy.“ (LF01) „Já si myslím, že to možné není, protože prostě zkoumáme ten stav, který vznikl v přírodě a dokud ho nepoznáme skrz na skrz, tak ho nemůžeme nějak teoreticky modelovat, to prostě si člověk nenaťuká do počítače. (...) myslím jako, že je beznadějný, že by se to nenašlo, ani si nemyslím, že jako experimentovat na těch zvířatech je takovej zločin.“ (LM05) „Já si prostě myslím, že budou vždycky potřeba. Bohužel pro ně tedy. [smích]“ (LF07)* Tímto způsobem respondenti konstruují *diskurz nezbytnosti*, který se v rozhovorech opakovaně objevuje jako vysvětlení nejen existence, ale také legitimacy používání zvířat (viz níže).

Nemožností použití jiných postupů konstruuje *diskurz nezbytnosti* také tato doktorandka: *„Prostě to nejde. Jo tam na těch, vy to na těch tkáňovejch kulturách vyzkoušíte jenom jakoby hrozně malej systém jako těch danejch buňkách, ale vy to potřebujete zkusit na celej organismus, jak to bude působit na srdci, jak to bude působit na játra, jak to bude působit prostě kde jinde ta látka. Protože ne to nikde to nevyzkoušíte jinak.“ (LF02)* Z hlediska kritické diskurzivní analýzy je však zajímavé i to, co v textu vyřčeno není. V tomto případě mi přišlo zajímavé, že žádný z respondentů této skupiny nezmínil další možné alternativní metody, jako jsou např. mikrodávky zkoumaných látek, které se týkají jejich působení v celém organismu a které v rozhovorech zmiňují aktivisté.

Odchylku od převažujícího skeptického postoje vůči možnosti budoucího využití alternativních metod tvořily dvě informantky. První byla PhD. studentka, která uvedla, *„že by se jejich hledání mělo věnovat maximální úsilí a myslím, že se věnuje maximální úsilí. Jsou celé vědecké skupiny, které se tím zabývají, aby vyvinuly ty modely, aby se nemusela používat*

zvířata.“ (LF08) Druhou výjimkou byla bývalá pracovnice, která uvedla, že v aplikovaném výzkumu by zvířata šla pravděpodobně časem nahradit, zatímco v základním to bude obtížnější. Zároveň se zamýšlí nad legitimitou tohoto druhu výzkumu: „*Člověk si říká, co je opravdu důležité a co je jenom proto, aby toho člověk věděl třeba trošku víc.*“ (LF09) *Diskurz nezbytnosti* tudíž tyto dvě respondentky v tomto tematickém okruhu neakceptují v takovém rozsahu jako ostatní dotazovaní.

Otázky legitimacy základního výzkumu se dotkla také další dotazovaná magisterská studentka. Při analýze modality textu její promluvy však není jasné, zda se s tímto výrokem sama ztotožňuje, nebo zda pouze popisuje možnost, že někomu může základní výzkum připadat jako dostatečně oprávněný, a někomu jinému zase ne. „*Ne vše je jenom o léčivech, že jestli jako i pro to samotné poznání, že jakoby jestli to někomu stačí, někdo by to za tu cenu nechtěl, že to prostě, že by věda tímhle způsobem nemusela fungovat.*“ (LF06)

V otázce oprávněnosti používání zvířat jsem ve výpovědích většiny respondentů identifikovala již zmíněný *diskurz nezbytnosti*, kdy mluvčí odkazovali nejčastěji k vývoji léků, ačkoliv se sami v některých případech věnovali základnímu výzkumu. U vývoje léčiv je legitimita a nutnost testování dána zákonem, což v rozhovorech též zaznělo: „*protože v tom zákoně je přímo řečeno, že se k tomu musí přistoupit, když není jiná možnost*“ (LF08). U této PhD. studentky stojí za povšimnutí, že výzkum, na kterém se podílí, popisuje jako aplikovaný výzkum hledání vakcín proti černému kašli: „*cílem celkovým nás asi všech, je najít kmen bakterie, který by pak mohl sloužit pro výrobu vakcín, což jsou pak ještě roky práce nějaké farmaceutické společnosti, ale ten prvotní průzkum děláme my a směřuje to k vývoji nové vakcíny*“ (LF08). Její školitelka a vedoucí tohoto výzkumu, která zvířecí model na pracovišti zavedla, však v rozhovoru na otázku, zda je cílem vývoj vakcíny, odpovídá: „*no spíš je to jakoby základní výzkum, protože antibiotika na černý kašel zabírají, vakcína je také hotová, takže to jakoby není, spíš jde o základní výzkum, v tomhle případě tedy. Jak se to projevuje.*“ (LF07) Nabízí se otázka, zda je tento rozpor dán neinformovaností studentky, její vědomou či podvědomou potřebou aplikací *diskurzu nezbytnosti* legitimizovat používání zvířat, k nimž má dle rozhovoru pozitivnější vztah než zmiňovaná školitelka, nebo nějakým jiným faktorem.

Diskurzu nezbytnosti se vymyká výpověď jednoho vedoucího výzkumníka, podle kterého mohou být někdy důvodem pro využívání zvířat při pokusech taktéž sociální faktory jako konzervativismus, setrvačnost pracovních postupů nebo prestiž vědeckého pracoviště: „*Jak kdy. Já si myslím, že některé pokusy jsou dělané prostě na těch zvířatech, protože ty lidi vědí, jak s těmi zvířaty dělat, a než aby zaváděli něco nového, tak prostě dělaj dál na tom zvířeti.*“

Na druhou stranu věřím tomu, že ve chvíli, kdy má laborka zavedený pokusy na zvířatech, tak si toho váží, že ty pokusy na těch zvířatech může dělat, protože to nemůže dělat úplně každéj (...), takže ona vymejší takové pokusy, jsem naprosto přesvědčenej, že naprostá většina vědců ty pokusy vymýšlí tak, aby bylo smysluplné to dělat na těch zvířatech. Když už se to dělá na těch zvířatech, tak aby ty pokusy, který jsou na těch zvířatech, byly co nejvíc smysluplný a byl důvod to udělat na tom zvířeti. Protože jsou věci, které jinak udělat nejdou, jo?“ (LM03) Je přitom zajímavé, že zde používá synekdochické označení „laborka“, ač je sám vedoucím pracovníkem, a vlastně tak hovoří o svých kolezích působících na obdobné pracovní pozici. Synekdochické přenesení odpovědnosti na institucionálního činitele může být znamením toho, že toto jednání považuje za problematické.

U dvou respondentek (za pozornost stojí, že právě těch, které v současné době nemají žádné rozhodovací pravomoci při plánování pokusů³⁰) se také objevila kritika nesmyslných výzkumů, kterou bychom mohli zahrnout do *diskurzu zbytečnosti*. Tato kritika se týkala zejména toho, že se podle nich někdy výzkumy zbytečně realizují na více místech.

Laboratorní technička uvedla: *„Leccos mi připadá, že je jako úplně bludný [smích] nějaký úvahy a výmysly“* a na dotaz, které výzkumy ji připadají nesmyslné, odpověděla: *„Děláme stresy třeba na zvířatech a přitom vím, že to dělají i na jiných odděleních, tak nevím, proč to...“* (LF04) Bývalá výzkumnice zase vzpomínala: *„ke konci toho postgraduálu už jsem byla dost vyhořelá, že mi to fakt přišlo, jako že děláme něco, co udělali někde jinde, trošku jinak na něčem jiném. A že jako, co to má za účel?“* (LF09) Obě tak kritizují duplicitu a zpochybňují smysl některých studií.

Pracovníci při legitimizaci stávající praxe často využívali konstrukci takové dichotomie, v níž byla alternativou experimentů na zvířatech absence léčebných postupů, např. *„kdyby se to nedělalo na zvířatech, že by nebyla spousta léků a léčebných postupů, to jsou i třeba celé operace.“* (LF08) a *„Moje sestra chová bigly – ta se mohla zbláznit, když jsme je dřív používali. Nedochází jí, že se na nich zkoušely kloubní náhrady, a že kdyby její pes měl problémy, tak tady to bude už otestované, že to funguje a toho psa to zachrání.“* (LF04) Přitom neumožňují variantu, že by se v případě absence používání laboratorních zvířat investoval čas a finance do realizace jiných metod. V jednom rozhovoru bylo jako alternativa zmiňováno provádění experimentů na lidech, kteří je kritizují, v čemž je možno vidět i náznak výhrůžky: *„moje reakce na to je vždycky, jestli chceš, můžu tě vzít do pokusu.“* (LF01)

³⁰ Jednou z nich je laboratorní technička, která asistuje u různých výzkumů, a druhou je bývalá výzkumnice, která se této práci již nevěnuje.

Tato argumentace je pak někdy podpořena příklady lidí v zoufalé situaci: „*když se zeptáte někoho, kdo má třeba nemocný dítě, řeknete mu, že ten výzkum může to dítě zachránit, no tak bude pro všema deseti,*“ (LM03) nebo „*Když je potká třeba v rodině nějaký zdravotní problém blízkých lidí, tak jakoby by za to byli rádi, kdyby ten vývoj těch léčiv probíhal.*“ (LF06) Je přitom podle mě dost problematické odvozovat obecné etické zásady od příkladů řešení situace zoufalých lidí. Je totiž možné, že kdyby rodiči někdo nabídl, že jeho smrtelně nemocné dítě vyléčí experiment na anonymizovaných sirotcích, bude souhlasit úplně stejně, ačkoliv by z takového rozhodnutí stěžil někdo vytvářel obecnou legitimizaci pro neinformované a nedobrovolné pokusy na lidech.

Ve výpovědích se rovněž objevuje *diskurz boje o přežití*, kam patří výroky týkající se soupeření s přírodou jako celkem, např. „*myslím, že příroda je mocná a že nad ní nikdy nevyhrajem*“ (LF01), ale i boje s ostatními druhy a konstruování identity laboratorních zvířat coby škůdců. Sem spadá např. výrok výzkumníka, který reagoval na dotaz, zda v něm pokusy na zvířatech nevyvolávají nějaké negativní pocity: „*Ne, jsem kluk z Krkonoš a my víme, jak to vypadá, když to zvíře, ten potkan vlez do skleníku a sežere papriky, který si tam člověk piplá půl roku, takže mě nějak nedělalo problémy zabíjet nebo... zabíjet [smích], pracovat na těch laboratorních, já tyhle zvířata považuju, teď to bude znít trošku hnusně, protože právě vím, že někdo to má jako hrozné miláčky jo ale prostě podle mě potkan je škůdce, jo? Každý máme svoje stádo potkanů v pražském kanále, takže...*“ (LM03) Z hlediska textové analýzy bylo zajímavé, že nejprve hovoří o zabíjení zvířat a pak se se smíchem opraví a hovoří o práci na zvířatech, čímž odvádí pozornost od tématu zabíjení k tématu laboratorního výzkumu, který toto zabíjení legitimizuje.

Důležitým zdrojem legitimacy používání zvířat byl též *diskurz druhové nadřazenosti*, který je vázaný na širší společenskou praxi. V té je i přes znatelný posun morálního statusu zvířat v nedávné historii (viz kapitola 2) stále dominantní ideologií druhismus, který představuje porozumění selského rozumu považované za samozřejmé do té míry, že většinou informantů není druhismus tematizován ani necítí potřebu jej jakkoli hájit.

Tato ideologie se projevuje kupříkladu zdůrazňováním nepřijatelnosti používání lidských subjektů ke stejným účelům, k jakým se používají laboratorní zvířata. Např. laboratorní technička uvedla, že „*na lidech se to rovnou zkoušet nedá, že jo, že se to musí vyzkoušet někde jinde no a nejbližší sou ty zvířátka*“ (LF04). A při navazující otázce na alternativy sama od sebe nesouhlasně zmiňuje používání lidských dobrovolníků: „*No třeba tento týden jsem zaznamenala ve zprávách, že v severních Čechách lidi, protože maj nedostatek práce, tak na*

sobě nechávaj testovat léky v nemocnicích za úplatu, což mi přijde úplný zoufalství teda, když neví, jaké to bude mít na ně následky.“ (LF04) Pokusy na informovaných a zaplacených dobrovolnících jí v souladu se zmiňovanou ideologií připadají mnohem horší než pokusy na zvířatech prováděné bez jejich souhlasu a s následkem jisté smrti. Zároveň se kriticky dotýká problému zneužívání situace sociálně slabších obyvatel.

Další respondent tuto ideologii reflektuje s odkazem na *diskurz veřejnosti* a její etické zásady týkající se lidské nedotknutelnosti: *„šlo by to na embryích, to by neprošlo. Lidský embryonální zatím nejsou moc eticky přijatelný, to by lidi moc neradi... neskousli, že by nějaký vědec...“* (LM03)

Diskurz druhové nadřazenosti v jednom momentu opouští v návaznosti na *aktivistický diskurz* PhD. studentka, která při dotazu na motivace aktivistů uvedla: *„Já myslím, že motivace to je přímo to, že zvíře je jakoby rovný člověka, že to tak berou, což je asi pravda žejo, v tom zákoně je také, že o zvíře se má pečovat jako o člověka, že zvíře nám je rovné a cítí bolest jako my...“* (LF08) Dává tak aktivistům opatrně za pravdu, ale vzápětí artikuluje *diskurz nezbytnosti* a dodává, že *„ta motivace je asi čistě láska k těm zvířatům a částečná neinformovanost, protože netuší, že my to nemáme jak zkusit a nějak se to musí zkusit“* (LF08). Legitimitu použití zvířat k experimentálním účelům přitom odvozuje od přesvědčení, že pracuje na vývoji (nezbytné) vakcíny, třebaže tomu tak dle vyjádření její školitelky není (viz výše).

Kromě ní *diskurz druhové nadřazenosti* zpochybňuje bývalá výzkumnice, která uvedla: *„když to tak člověk vezme, tak všechno, co je pro člověka dobré, tak komu na tom záleží z hlediska – já nevím – existence planety a vesmíru? Prostě jenom máme nějaké neopodstatněné štěstí, že jsme tak nějak... i když jsou inteligentní zvířata, tak asi k tomu nemají fyzické uskupení, aby dominovali tak, jak dominuje člověk.“* (LF09) Tímto výrokiem se tak blíží spíše *biocentrickému diskurzu*, který v rozhovorech artikuluje aktivisté. Stojí za povšimnutí, že se jedná o stejné dvě respondentky, které se od ostatních lišily u otázky na budoucí perspektivu a hledání alternativ pokusů na zvířatech, do kterých vkládaly určité naděje.

7.2.2 Identita laboratorních zvířat a interakce s nimi

Diskurz druhové nadřazenosti úzce souvisí i s další zkoumanou otázkou, která se týkala identitní a relační funkce diskurzu ve vztahu k používaným zvířatům a která si klade za cíl zjistit, jakým způsobem laboratorní pracovníci konstruují jejich identitu a jak popisují své interakce s těmito zvířaty.

Při otázce na vztah ke zvířatům informanti často deklarovali, že mají ke zvířatům dobré vztahy a že nechtějí, aby umírala zbytečně. Např. *„já mám zvířata rád, tak jako já to беру fakt jako práci. Tam já to беру tak, že ten potkan, nikdy nechci, aby umřel zbytečně. Myslím si, že každý zvíře, který umře zbytečně, že je to špatně, to jako za tím si stojím, to tak je, ale jakoby ve chvíli, když je ten pokus smysluplný a je to dobrá věc a potřebujeme to k tomu, abysme se v té vědě nějakým způsobem posunuli dál, tak ten potkan prostě položil svůj život za to, aby my jsme něco věděli.“* (LM03) Zde akcentuje *diskurz 3R*³¹, který se v textech často objevuje a který se projevuje odporem k plýtvání zvířecími životy. Dalším příkladem je studentka, která uvádí: *„Musí se v té práci postupovat tak, že jakoby eliminovat tu ztrátu na životech těch zvířat, pokud je to možné.“* (LF06) Tento postoj odráží širší sociální praxi, která i prostřednictvím legislativy³² apeluje, aby se používalo pouze tolik zvířat, kolik je pro daný výzkum zapotřebí. Zároveň se v rozhovorech objevuje konstruování *identity zvířat coby hrdinů či kolegů*, kteří *„položí svůj život.“*

Skrze odpovědi týkající se jejich vztahu k laboratorním zvířatům respondenti mnohdy konstruovali také svou *vlastní identitu*, kterou dávali do kontrastu se svou představou o tom, jak jejich identitu vnímají aktivisté či laická veřejnost. V rozhovorech měli potřebu zdůrazňovat, že to nedělají rádi, že nejsou žádné necitlivé zrůdy, přičemž k tomuto ujištění často připojovali *diskurz nezbytnosti*: *„Samozřejmě nedělá mi to úplně potěšení ty myši zabít, ale někdo to holt dělat musí.“* (LF07) *„Vážím si toho, že to zvířátko bylo použito vlastně na mou magisterskou práci, takže snažím se k tomu přistupovat tak jako ne chladnokrevně.“* (LF06) *„Já si myslím, že hlavní je pro mě, abyste to formul... pochopila tak, že nikdo nechce ty zvířata mučit, nechce je zabít, na druhou stranu, tu svoji práci každej má rád a hlavně v ni věří, věří, že se tím dá nějak pomoci, pomoci celému, všem lidem, nějak rozvoji toho poznání, a bez toho to asi nejde.“* (LF01) Z poslední citace vyplývá, že má výzkumnice zájem o to, aby byla tato identita řádně demonstrována i v mém výzkumu.

Podobného ujištění jsem se dočkala také od doktoranda, který uvedl: *„Jako často lidi předpokládají, že už je ze mě nějaký studený cynik, kterému je to všechno jedno, tak bych prostě jenom chtěl říct, že mi to jedno není, že někdy je to fakt náročný prostě psychicky nebo emocionálně nebo jak to mám říct, jako většinou vo tom s lidma nemluvim nebo to nedávám najevo a, protože už ty ruce to všechno umí, tak nad tím nemusím ani přemýšlet a prostě du*

³¹ Princip 3R obsahuje doporučení snižovat počet zvířat (reduction), zmírňovat invazivnost procedur (refinement) a nahrazovat zvířecí modely alternativními metodami (replacement) (Russell a Burch 1959).

³² např. prostřednictvím evropské Směrnice 2010/63/EU (European Union 2010)

a udělám to, ale někdy je mi to skutečně nepříjemný jako že...“ (LM05) Kromě ujištění, že ke zvířatům nepřistupuje chladnokrevně a že to není snadné, naznačuje i to, že se o emocionální stránce práce na pracovišti příliš nemluví.

Vzápětí ještě přidává reflexi některých kolegů, kteří si podle jeho názoru vybudovali až moc velký odstup a že on sám by takto dopadnout nechtěl: *„spousta lidí v mém okolí, co je tak pozoruju, jestli z toho můžu soudit, jak je pozoruju, tak už nad tím vůbec nepřemýšlej, je jim to celkem jedno, ale pro mě osobně je důležitý, abych si jako zachoval představu o tom, co vlastně dělám, čeho se skutečně dopouštím, a abych si furt jako říkal, jestli to ještě má smysl nebo nemá jako, nechtěl bych si nikdy zvyknout úplně, do nějaký míry je to potřeba, ale zas jako nechci.“* (LM05) V jiné části rozhovoru si dokonce postěžoval na konkrétní kolegyni, která se zvířaty podle něj manipuluje neohleduplně: *„má (...) k nim takovej kupodivu... přehlížívej postoj trochu, jako že s nima zachází tak, jako mnohem rutinněji řekl bych. Já se s tím zvířetem vždycky zacházím poněkud v rukavičkách a ona tak nějak jako rutinně prostě šup s nim sem, šup s nim tam, ne že by to tomu zvířeti vadilo, ale prostě vadí mně, když se na to mám koukat, jak s těma zvířatama zachází.“* (LM05)

Další informant kromě ujištění o vlastní morální bezúhonnosti akcentuje další téma, které se v rozhovorech objevuje, a to je horší životní perspektiva, kterou by používaná zvířata pravděpodobně měla v jiném kontextu: *„My jako nejsme zrůdy, jakože ‚jo hurá, budem moct vraždit, bude zabijačka‘ [smích] tak my se k tomu taky vždycky chováme jako k živému tvorů, kterej má svůj život, no ale ten život holt měl tu smůlu, že ho neprožije v kanále, ale že bude krmenej a bude mu dobře a pak za to, že jsme ho krmili a že mu bylo nějakou dobu dobře, tak on nám pak zase poslouží tím, že odpoví na nějaké otázky [smích].“* (LM03) Zde se k ujištění o dobrém vztahu ke zvířatům objevuje legitimizace tím, že si laboratorní zvířata žijí jako v bavlnce a že je to pro ně i pro společnost mnohem lepší životní perspektiva, než kdyby byla na svobodě a vedla život neužitečných škůdců. Stejně jako na jiném místě jeho rozhovoru i zde akcentuje *identitu zvířete coby hrdiny či kolegy*, který „poslouží a odpoví“. Sarkasmus užitý k popisu přirozeného údělu potkana v kanále zde vykresluje zároveň laboratorní životní podmínky jako lepší než přirozené a zároveň odpůrce pokusů na zvířatech jako odtržené od reality.

Identita laboratorních zvířat je často popisována s přihlédnutím k tomu, že je již předem dán smysl jejich života. To někdy respondentům zároveň slouží jako další legitimizace.

Laboratorní technička např. uvedla: *„Ze začátku mi to připadalo šílené, používat zvířata na pokusy, ale oni se s tím v podstatě narodí – oni by se ani nenarodili. Nějak jsem si to v té*

hlavě srovnala...“ (LF04) Jedna z doktorandek obdobně zmínila: „Myslím, že jako obecně je to spíš tak jako prostě, že to tak jako je, že to tak má bejt, protože to sou vlastně naše vodchovy, tak prostě ty zvířata jsou na to prostě, jako na tenhle ten výzkum.“ (LF02) Další doktorand ve svém výroku kombinuje výše zmiňovaná ospravedlnění: „Samozřejmě, že když zvíře žije v zajetí, tak nemá zdaleka tolik podnětů, jako tak pestřej život, jako když žije někde venku, zase nemá k tomu ani ten stres, a nebýt těch pokusů, tak to zvíře by se ani nenarodilo...“ (LM05) Zmiňuje tedy jak potenciálně horší životní podmínky zvířete mimo laboratoř (stres), tak i skutečnost, že by bez využití ve výzkumu vůbec neexistovalo.

Někteří informanti uváděli, že jim v práci pomáhá fakt, že k hlodavcům moc sympatií nemají. *„Já jsem hlodavce neměla nikdy moc ráda, takže... kdybych měla dostat do ruky králíka a měla dělat pokusy na králíkovi, tak by to bylo horší, ale na té myši mi to nedělá problémy.“ (LF07) V podobném duchu byl i již výše citovaný výrok výzkumníka: „prostě podle mě potkan je škůdce, jo? Každý máme svoje stádo potkanů v pražském kanále, takže...“ (LM03)*

Při analýze textů jsem si všimla, jakým způsobem informanti popisují samotný kontakt se zvířaty ve formě zákroků či usmrcování. *„my ho uspíme (...) otevře se mu peritoneum a odkrejou se játra. (...) Když je zavedena ta kanyla, v tu chvíli už je tam moc velká díra a v tu chvíli už nám ten potkan většinou vykrvácí, to už nám nevádí, my už stejně tu dutou žílu přestříháme, ona nám vykrvácí, a tím vlastně zemře a my propláchnem ty játra.“ (LM03)*

Z analýzy tranzitivity textu je patrné, že aktér („my“) se v promluvě účastní činností jako „uspání“ (tedy pozitivního aktu, který slouží k tomu, aby zvíře netrpělo) nebo úkonů, které se soustředí na jednotlivé orgány jako „přestřížení“. U aktu operativního otevírání, které je přechodovým momentem mezi zvířetem coby celistvým subjektem a mezi soustředěním se na jeho orgány, je aktér potlačen („otevře se“, „odkrejou se játra“). Stejně tak není aktér činný při momentu usmrcení zvířete – hovoří o tom, že „vykrvácí“ a „zemře“. Aktér se vrací na scénu v činném rodě až při „proplachování“ jater již zemřelého subjektu.

PhD. studentka popisuje provádění pokusu následujícím způsobem: *„zkoumáme LD50, což je dávka, při které umře 50 % těch zvířat, takže to spočívá v tom, že se vypěstuje ta příslušná bakterie a pak se uspí myši a nechá se jim vdechnout tu bakterii v médiu, takže v tekutém roztoku jakoby se vdechne. Takže první se ta myš uspí a pomalu se jí to dává do nosu, ona to vdechuje, sledujeme, jestli dechá, jak se jí to vdechuje, a když vidím, že v klidu dechá, že jí to nic neudělalo, tak ji v klidu položím, takhle k ní pokladu zbytek myši a přikreju je, aby jim nebyla zima, než se probuděj [smích] a tak, a zase je uložím do toho akvária.“ (LF08)*

Z analýzy tranzitivity je patrné, že respondentka používá trpný rod v momentech, kdy jde

o usmrcování zvířat, ale přechází do první osoby tam, kde jde o péči a pozitivní vztah ke zkoumaným zvířatům, nebo tam, kde jde o obecnou úroveň „zkoumání“ či „sledování“. Jakým způsobem je v pokusu nakládáno s druhou polovinou zvířat, která jej nepřežije, v rozhovoru vůbec neuvádí. V obou případech může jít o podvědomou potřebu odstupu od obtížnějších částí experimentu.

Během rozhovorů mě zajímala i otázka, zda se pracovníci nepotýkají při práci s laboratorními zvířaty s nepříjemnými pocity. Jedna z výzkumnic odpověděla: *„Tak... Dobře mi to nedělá, ale nemám s tím problém s těma zvířatama pracovat nebo je usmrcovat. Furt si říkám, že je to jenom myš, že by mohlo být hůř, takže ne. Je to v pohodě. Člověk si zvykne na to. Usmrcujeme je zlomením vazů.“* (LF07) Zde tedy výzkumnice aktéra v procesu zabíjení nezakrývá pasivem („usmrcujeme je“), ale i tak lze použité vyjádření označit za eufemické ve srovnání se stylově neutrálnějším „zabijeme je“. Zároveň si pomáhá identifikací zvířat jako méněcenných entit („jenom myš“). Její doktorandka k tomuto tématu uvedla: *„Mně to nebylo [pauza] příjemné, zejména když to provedete sám.“* (LF08) V textu je zajímavé, že o pocitech hovoří v první osobě, zatímco u jednání hned přechází do druhé osoby, což může být dalším projevem snahy o distanci od aktu zabítí zvířete.

Laboratorní technička vypověděla: *„Ze začátku mi dělalo problém zabít a rozpitvat zvíře – tak půl roku. Pak jsem se s tím vyrovnala. Ale jsou tu lidi, kterým to dělá problémy dodnes. Jsou citlivější, neumí si to zdůvodnit. Člověk otupí, když něco dělá dlouhodobě. Šéf viděl, jak na tom jsem, a snažil se mi to vysvětlit, abych se s tím dokázala srovnat.“* (LF04) PhD. studentka uvedla: *„Dělám to nerada, naštěstí většinou jsem na tkáňových kulturách. Je potřeba to udělat. Nepříjemné pocity mám – nejenom při studiích, stále to přetrvává. Jako rutinu to zatím neberu. Není mi to milé a příjemné, je to tak, jak to je. Člověk nad tím nesmí moc přemýšlet.“* (LF02) V obou případech je zdůrazňováno, že je třeba otupit, brát to jako nutnost a příliš nad tím nepřemýšlet.

Vývoj od počáteční citlivosti k větší odolnosti popisuje i tato studentka: *„tak jako ze začátku jsem si říkala, ježiš tu myš to bolí, a hned jsem ucukla s tou jehlou a radši jsem ji pustila a už jsem ji nechala být a už jsem nezkoušela ji třeba uspat. A teď si říkám, že prostě musím jí to píchnout, a i když sebou cukne, tak jí tu injekci dát musím...“* (LF08)

Někteří informanti též zdůrazňovali i přes obecně pozitivní vztah jistou potřebu odstupu a kvalitativně jiného přístupu než např. k domácím mazlíčkům. Jedna studentka uvedla: *„Snažím se mu být příjemná, aby se nebál, ale není to vztah jako k domácímu mazlíčku, protože to zvířátko tam nemusí být za nějaký čas, ale ten vztah je hezkej.“* (LF06) Zdůrazňuje

tedy, že má ke zvířatům vztah pozitivní, ale že si je vědoma nutnosti jejich zabít, a proto si raději udržuje určitý odstup. Další studentka vypráví, jakým způsobem je její snaha o odstup někdy nabourávána kolegy z jiných oddělení: *„Držíme si odstup i tím, že když někdo přijde a ‚Jé, to jsou hezké myšičky a jak maj tohleto tamhleto‘, tak jim zakazujeme tenhle přístup, aby se nad nima rozplývali, protože pak je to člověku ještě víc, jako ne víc líto, ale jako nějaký osobní vztah se k nim snažíme netvořit. Na chodbě když procházíme a ‚jé myšičky, myšičky‘, tak projdeme a moc to nekomentujeme nebo vysloveně říkáme, ‚nerozplývejte se nad nimi, nemá to cenu.‘ Nějak takhle.“* (LF08) Na tomto příkladu je znát, že konstrukci laboratorního zvířete ontologicky odlišného od zvířete coby objektu emocionální náklonnosti vnímá jako velice křehkou, a je proto třeba ji pečlivě udržovat a ochraňovat.

PhD. student zase uvedl, že se z důvodu své profese cíleně rozhodl, že zvířata, se kterými pracuje, nikdy nebude chovat jako domácí mazlíčky: *„řekl sem si předem, že nechci jako chovat žádnou krysou doma, jako potkana domácího nějakýho. Mně se to líbí, když to maj kamarádi a tak aj bych si to možná pořídil, ale právě proto že s nima tady pracuju, tak to nechcu, protože by se mi to křížilo jako ty emoce v sobě, a to by nebylo dobrý.“* (LM05)

7.2.3 Identita veřejnosti, aktivistů a vliv médií

Nyní se zaměřím na způsob, jakým laboratorní pracovníci konstruují identitu laické veřejnosti, identitu aktivistů, kteří představují kritickou opozici, a také na to, jakou roli v popisované kontroverzi přisuzují médiím. Tato část je přitom úzce svázána s prvním zkoumaným okruhem, neboť odkazem např. na přání veřejnosti dochází zároveň k ospravedlnování používání zvířat pro výzkumné účely.

Jedna z legitimizací, která se v rozhovorech v souvislosti s konstruováním *identity veřejnosti* často objevuje, je odkazování na *diskurz uspokojování poptávky*, který se projevuje jako přání jednotlivců nebo farmaceutických společností získat léčebné postupy. Identita veřejnosti je některými informanty vykreslována tak, že se jí na jedné straně nelíbí, že se dělají pokusy na zvířatech, ale na druhé straně poptává léčebné postupy. PhD. studentka z výzkumu o metabolických poruchách uvádí, že *„třebas babičkám nebo tak se jim to hrozně nelíbí, že se dělá na tom, ale v podstatě myslím, že potom stejně jako chápou, že prostě oni taky jako vědí, že potřebujou – ne teda všichni, nevím jak všichni, nevím jestli většina nebo to – ale vlastně se jim většinou jo takhle snažím lidem vysvětlovat, říkám no jo jako ale ty léky potřebujete, chcete mít ten lék prostě na diabetes, chcete mít prostě lék jako na bolení hlavy, chcete mít*

prášek prostě na to a bez toho to prostě nejde.“ (LF02) Zároveň zmiňuje, že léky nepoptává veřejnost jako celek, ale její výrazná část.

Na diskurz uspokojování poptávky narazil též výzkumník v odpovědi na otázku, zda ze strany svých známých někdy čelí kritice kvůli své práci: „(...) vědí, že (...) tam jako něco dělám, ale jakoby nevědí, že kvůli mě umírají nějaký zvířátka... Teda kvůli mně, to není kvůli mně, já nemám cukrovku ani nejsem nějak extra obézní...“ (LM03) Na jedné straně tedy hovoří o umírajících „zvířátkách“, ale hned se opravuje a zodpovědnost za své jednání přenáší na veřejnost, která je nemocná a poptává léčebné postupy.

Stejný informant se v rozhovoru dotkl též poptávky ze strany farmaceutických společností. Na otázku po smyslu výzkumu, kterému se věnuje, zareagoval: „*Terapie na to je známá, že jo, nejíst a jít si zaběhat, ale... [smích] to farmaceutické firmy nerady slyší.*“ (LM03) Bývalá výzkumnice se k praxi farmaceutických firem vyjadřuje velmi kriticky a domnívá se, že jim jde více o zisk než o zdraví pacientů: „*Bohužel si myslím, že cílem farmakologických společností není ani tak člověka vyléčit, protože jakmile je člověk vyléčený, tak už neutrácí za léky. Ale jenom tak ho trochu ošolichat, aby byl spokojený, že se to trochu zlepšilo, ale je vůle je ho pořád léčit.*“ (LF09)

Respondenti ve většině případů konstruují *diskurz neinformované kritiky*, kdy je veřejnost popisována buď jako neinformovaná a kritická, nebo jako informovaná a souhlasná. Jedna z výzkumnic vypověděla: „*Myslím si, že ty myši obecně jsou přijímaný relativně tak jako, že holt na něčem se to zkusit musí. Větší zvířata už je to... problém. Že už se to lidem nelíbí, na druhou stranu si myslím, že spousta lidí si uvědomuje v dnešní době, kdy je těch chorob opravdu hodně včetně rakovin, že asi něk se ty léky a to poznání vyvíjet musí, (...) takže myslím si, že lidi jsou schopný to tolerovat... a pak si myslím, že spousta lidí to nezajímá.*“ (LF01) Zde je veřejnost popisována spíše jako informovaná a souhlasná, přičemž jejímu souhlasu napomáhá fakt, že se výzkum provádí na nepříliš oblíbených zvířatech (myších), a u větších zvířat je zase souhlas dán pochopením nutnosti jejich použití. Studentka situaci popisuje obdobně: „*Asi se to liší. Jsou některý lidi, kterým se nelíbí, že se zvířata zabíjejí, že zvířata jsou použita ve výzkumu a na druhou stranu jsou některý, který se na to dívají z toho pohledu, že spousta třeba léků, které tady jako jsou, byly někdy testovány na zvířatech a (...) vývoj proběhl díky těm zvířatům, takže...*“ (LF06)

V rozhovorech se také objevovalo vytváření takové identity veřejnosti, která má spíše estetický než etický odpor k pokusům na zvířatech. Jeden z výzkumníků popsal interakci s dětmi na táboře: „*já jim to vyprávěl na nějakém výletě, tak to bylo ‚fuj, ty pitváš krysy‘*

[smích], ale to nebyl vysloveně negativní postoj, že se to nemá dělat, ale že je to nechutné a tak.“ (LM03) Další informantka vypověděla: „*Tak jako plno lidí řekne, že je to hrozný, že by to dělat nemohli, ale není to nic, jako že by mě nějak odsuzovali za to, to rozhodně ne.*“ (LF07)

Další příklad spíše estetického odporu jeden z respondentů spojuje s širší sociální praxí, kterou vnímá jako určitou dobovou přecitlivělost: „*(...) prostě ti lidi jako si představí, ježiš von se hrabal v mrtvým zvířeti nebo v živým zvířeti, všechno hnus jako. Lidi sou odříznutí úplně od týhle reality. (...) kdyby to byli lidi před dvěma sty lety, který každý půl rok pořádali zabíječku, tak by si říkali jako proč se s těma krysama zahazuje, dyť se na nich nedá nic jíst [smích].*“ (LM05) V další části rozhovoru pak svou myšlenku o historické situaci dokresluje (v souvislosti s motivací aktivistů) následovně: „*je to i tou dobou, kde se začíná uvažovat o právech zvířat, já nevím přesně, co se tím myslí, ale zní to trochu zvláštně, jako nevím přesně co to zahrnuje, nebo o vegetariánství, prostě takovejch zvláštních názorech, který sou daný jenom tím, že civilizace už má úplně všechno a že jako žijeme v takovym pohodlí a v tak dokonalejch podmínkách, že už nevíme co bychom.*“ (LM05) Kriticky tak vlastně v těchto dvou citacích reflektuje fenomén, který se velmi podobá tomu, co Norbert Elias (2006) popisuje jako civilizační proces (viz kapitola 2).

S otázkou na identitu veřejnosti úzce souvisí také konstrukce *mediálního diskurzu*, který dle respondentů hraje důležitou roli v informování veřejnosti o důležitosti pokusů na zvířatech, ale někdy též v šíření dezinformací. Např. tento respondent se při popisování již výše popsané dichotomie (tedy rozdělení veřejnosti na informovanou souhlasnou a neinformovanou kritickou) dotkne role médií v této kontroverzi, která rozlišuje dle obdobného principu: „*Já si myslím, jak kdo. Myslím si, že lidi, který o tom chtějí byt informovaní a najdou si o tom něco, nebo mají určitý zájem o něco, o cokoliv, přírodu i politiku v tomhle směru, tak se podívaj na ČT2 na dokument, najdou si o tom něco na internetu a věděj o tom spoustu. Lidi, který o tom moc vědět nechtějí, v podstatě je to vůbec nezajímá, jenom jsou vnitřně přesvědčeni o tom, že ty zvířata se ve vědě trápěj, tak se podívaj na zprávy na Nově, kde slyšej... Ja nevím, co mám dát za příklad [smích] ale, podívají se do bulváru, kde uvidí, že v Číně jak vypadají ty králíci slepí, namalovaní těma šminkama, a budou proti tomu protestovat...*“ (LM03) Vytváří tak konstrukci veřejnosti, která se buď vzdělává skrze důvěryhodná média, nebo je zmanipulována bulvárem, a v takovém případě se pouští do protestování.

Obdobnou roli médií naznačuje také tento PhD. student: „*jsou lidi, který to zajímá, ale informovaní nejsou, to jsou potom ti, kteří plodí ty extrémní názory, potom jsou lidi, který to*

zajímá a informovaní jsou, jako lidi, co se prostě zajímají o přírodní vědy a čtou Osla nebo poslouchají Meteor, a ty bych řekl, že jsou informovaný dostatečně.“ (LM05) I zde je informovaná a (jak vyplývá z dalších částí rozhovoru) souhlasná veřejnost definována tím, že sleduje seriózní média.

Podrobněji se k tématu zobrazování pokusů na zvířatech v médiích vyjádřila tato výzkumnice: *„Záleží, jak je ten pořad udělaný, já jsem viděla pořady, když bylo... myslím, že to byl Popularis a ještě nějaký, který byly nakloněný vědě, takže samozřejmě tam to bylo prezentováno ... skoro jak to je, v podstatě, že ty zvířata mají tak přísná pravidla, že se mají jak v pokojíčku, (...) ale pak byl pořad, kterej si nepamatuju, jak se jmenoval, ale ten byl na popud ochránců... zvířata a tam byl teda nastavený přímo proti tomu používání zvířat a vim, že tam byli vystříhaný, protože vim že tam vystupovali určitý známý osobnosti, že to bylo sestříhaný tak, aby to šlo proti. No takže záleží.“ (LF01) Situaci tedy popisuje tak, že pořad nakloněný pokusům na zvířatech realitu vykresluje (téměř) pravdivě, zatímco pořad nakloněný na aktivistickou stranu je tak, aby vyzníval proti, zkreslený a sestříhaný.*

V další části jsem se zaměřila na specifickou část veřejnosti, kterou tvoří aktivisté za práva zvířat či obecně angažovaná kritická opozice proti pokusům na zvířatech.

Při otázce po motivacích aktivistů nejčastěji zaznívalo přesvědčení, že jsou nedostatečně informovaní. Výzkumník např. uvedl: *„Motivace těchhle lidí já moc nechápu, protože většinou to bejvají lidi, který, nebo bejvají, teda já teda nikoho z nich neznám, kdo by jako protestoval proti tomu... Já si myslím, že o tom vůbec nevědí, jak se s těma zvířatama zachází a nějakým způsobem jim to někdo řekl, třeba organizace Greenpeace nebo odkudkoliv, že ty zvířata jsou tepraný.“ (LM03) Nemá sice osobní zkušenost, ale identitu aktivistů vykresluje coby nekompetentní osoby, které jsou zmanipulované nedůvěryhodnou organizací.*

Podobně situaci popisuje doktorand, který motivace aktivistů popisuje následovně: *„nevím no doba je taková přecitlivělá. Tak určitě na počátku stojí nějaká takováto emoce jako chudák zvířátko, oni ho tam trápěj. Když ty lidi jako nemají všech pět pohromadě, tak se s tímhle spokojí a další informace už nepřijímají a pak už si jdou jen tvrdě za svým.“ (LM05)*

Naznačuje tak, že jsou aktivisté vedeni emocemi a přehlížejí jakékoli relevantní informace. Rovněž se kriticky vyjadřuje k roli internetu, který napomáhá šíření jejich názorů: *„Internet dává vyniknout takovejším těm různě hysterickějím a extrémním názorům, který člověk absolutně nemůže brát vážně, protože jsou extrémní a neinformovaný a nepocházejí ze zdravýho rozumu.“ (LM05) Tímto způsobem zároveň dokresluje svou představu o kritické opozici coby zcela nekompetentní.*

V obdobném duchu vykresluje identitu aktivistů i tato výzkumnice: „*možná to, že ukazují takové ty špatné případy, že ukážou slepýho králíka a lidi za nima jdou, přidaj se k nim, protože se jim to zdá hrozný, přitom... jako je to sice smutný, mně to taky nedělá dobře, ale na někom se to dělat musí a pokud ty lidi budou ochotný to nechat zkoumat na sobě, tak... [smích]. Takže tak no. Neznám jejich argumenty, nikdy jsem to neřešila.*“ (LF07) Popisuje je jako lidi, kteří získávají příznivce tím, že ukazují obrázky vytržené z kontextu, ale nechápou nutnost používání zvířat. Jediná další vykreslená alternativa je pokus provést na nich, přičemž nepředpokládá jejich souhlas s takovou praxí.

Laboratorní technička na otázku po motivaci aktivistů odpovídá: „*protože jsou podle mě málo informovaní o tom, k čemu je to vlastně dobrý, to co se tady dělá. Kdyby se jim to, kdyby si to nechali vysvětlit, tak by. To je přesně jak s tím psem jako, kdyby se těm lidem narodilo dítě, který by mělo problém, který by byl vyzkoumaný, vyřešený tady na zvířatech, tak by najednou s tím souhlasili si myslím jako že, spousta lidí má občas klapky na očích a nevidí nalevo napravo a jdou prostě za něčím.*“ (LF04) I tato respondentka využívá již dříve diskutovaných příkladů lidí v zoufalé situaci a aktivisty popisuje coby zaslepené fanatiky.

Obdobný rozpor mezi „odporem k pokusům“ a „poptávkou po léčích v zoufalé situaci“, který je dle některých informátorů typický i pro veřejnost jako celek, vykresluje u aktivistů tento výzkumník: „*Já úplně věřím tomu, že půlka těch aktivistů by kouřila ve chvíli, kdyby protestovali proti vyvíjení toho léku, jo? A to přesně ukazuje na to, jako na tu neinformovanost, jo? Kdyby se jim řeklo, hele tak přestaňte kouřit a my přestanem dělat pokusy na zvířatech, tak nevěřím tomu, že někdo z nich přestane. To ať se ty pokusy dělaj, vymyslete lék na tu naši rakovinu plic. Ty lidi... nebo alespoň tak si to myslím.*“ (LM03) V jiné části rozhovoru popisuje další podobný příklad: „*Když vidím paní, který je okolo 50 let a na sobě půl cm vrstvu make-upu a řasy namalovaný tak, že jí ani ty oči nejsou vidět a mluví o tom, jak je špatný testování na zvířatech kosmetiky, tak si ji vždycky představuju, jak použije nový stíny, bude mít na to těžkou alergickou reakci, oslepne a řekne no ale hlavně že neumřel chudák králíček.*“ (LM03) Zde však sám projevuje neinformovanost, neboť v roce 2009 byl v EU přijat zákaz testování kosmetických výrobků a složek, který bylo možné prosadit díky existenci ověřených a funkčních alternativních postupů³³.

PhD. studentka na otázku po motivacích aktivistů uvedla: „*Mají rádi zvířata, ale ty máme rádi i my, ale... Možná hrajou roli peníze – někdo je platí. Nejsou informovaní.*“ (LF02) Na

³³ Nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 1223/2009, online: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=celex:32009R1223>

začátku odpovědi uvádí emocionální motivaci, se kterou vlastně sama souhlasí, ale pak se zarazí a pocítuje nutnost vysvětlit, proč se tedy jejich postoje k pokusům liší, a přichází s domněnkou o nečestných motivacích („někdo je platí“) a špatné informovanosti. Velmi podobně odpověděla i další doktorandka, která si motivaci aktivistů vysvětluje následovně: „*ta motivace je asi čistě láska k těm zvířatům a částečná neinformovanost, protože netuší, že my to nemáme jak zkusit a nějak se to musí zkusit*“ (LF08). I zde jde o kombinaci iracionální, emocionální motivace a špatné informovanosti.

Tři respondenti však v souvislosti s aktivisty zmínili také etickou motivaci kritiky pokusů, a artikulují tak *diskurz spravedlnosti*. Jednou z nich byla výzkumnice, která říká, že aktivistům jde o to, „*aby se poukázalo, že i zvířata mají právo na život a že my nejsme všemocný, abychom je zneužívali a využívali.*“ (LF01) Obdobně etickou motivaci aktivistům přisuzuje bývalá výzkumnice: „*Mně to přijde, že je tady nějak odpor proti neopodstatněnému násilí nebo děláni něčeho špatného nepřijemného někomu jako spoluobyvateli zeměkoule. Prostě on za to nemůže, že se narodil jako morče, a ne jako člověk...*“ (LF09)

Doktorandka obdobně odpovídá, že aktivistům vadí „*asi vůbec představa toho zabíjení, že se zvířata zabíjejí prostě pro lidi, že spousta lidí k nim přistupuje jako k samozřejmosti, že člověk má na to právo a necení si toho, neváží si, že to zvíře za něco zemřelo, že je to takové automatické nebo proto, že se zvířata používají na testování kosmetiky, co se netýká života a smrti lidí a je to nějaký nadstandard, který by podle mého názoru měl se když tak už být testován na lidech, kteří jsou dobrovolníci a to, že to skutečně není o život ani o nějaký poznání, porozumět tomu životu, ale je to čistě takové, takový lidský výstřelek řekněme.*“ (LF06) Ve své odpovědi plynule přechází k oblasti testování, která i jí samotné rovněž připadá neopodstatněná, protože na rozdíl od výzkumů v rámci biomedicíny není legitimizována záchranou života ani jeho poznáním.

7.2.4 Možnost otevření diskuze

Součástí rozhovorů byla též otázka, zda je spor mezi odpůrci a obhájci pokusů na zvířatech vůbec řešitelný, zda respondenti připouští možnost otevření diskuze s laickou veřejností a kritickými odpůrci, případně zda vidí nějakou možnost vzájemné spolupráce a zda by byli ochotni se i sami účastnit konference, kde by měli příležitost vyměnit si názory a informace.

V souladu s představou o neinformovanosti aktivistů i veřejnosti se objevovaly názory, že řešení tkví zejména ve zvyšování informovanosti o tom, k čemu jsou pokusy na zvířatech dobré. Laboratorní technička tvrdí, že „*kdyby se nechali víc informovat a snažili se vysvětlit,*

co jim vadí a vyslechli si protistranu – někoho fundovaného z výzkumu, tak by mohlo dojít k nějakému kompromisu.“ (LF04) Sama si na účast na konferenci netroufá, protože není odborníkem, ale připouští, že by to odpůrcům vysvětlila „*z té lidské stránky.*“ (LF04) Výzkumnice uvedla: „*Nevím, možná kdyby se to nějak líp vysvětlilo, jakým způsobem se ty pokusy dělají, že to opravdu nijak nejde, nevím... Spíš asi informovanost by přispěla...*“ (LF07) Na otázku, zda by byla ochotná se sama zúčastnit nastíněné konference, odpověděla: „*Já asi konkrétně ne, nejsem v tom tak zběhlá. Já zase na těch zvířatech nedělám tak dlouho a nedělám jim tak strašný věci, abych se jako musela nějak extra hájit, si myslím, takže já asi ne.*“ (LF07) Zde jednak zpochybňuje své schopnosti a zároveň vysvětluje svou neochotu k účasti tím, že se ona sama nedopouští ničeho zlého. Podobný názor měla i PhD. studentka, která na otázku možností řešení sporu odpověděla: „*no asi i ta osvěta, proč se ta zvířata používají, k čemu konkrétně...*“ (LF06) Na osobní účast v diskuzi si však také netroufá, protože do toho „*moc nevidí*“. (LF06)

Další respondent zdůraznil, že je dobré veřejnosti ozřejmit vývoj, ke kterému ve vědě ve vztahu k zacházení zvířat došlo: „*Před lety bylo vědcům jedno, jestli jsou zvířata týraný. Dnes mají podmínky, jaké mají mít – daleko lepší než mají v domácích chovech – to je dobrý směr a to je potřeba ukazovat. Ukazovat vědce při práci, na co vše může odpovědět jedna myšička – toho bych se držel.*“ (LM03) Na otázku, zda by byl ochoten se konference účastnit, odpověděl: „*Jako asi jo no. Asi tam jakoby není nic, bych jim prostě řekl svoje názory, oni by mi řekli svoje a ty bysme si pravděpodobně nechali a zase bysme se rozešli, protože některý lidi o ničem nepřesvědčíte, a nebo třeba jo, těžko říct.*“ (LM03) Předem tak vyjadřuje pochyby o smysluplnosti takového setkání.

PhD. student na otázku řešitelnosti kontroverze kolem provádění pokusů na zvířatech zareagoval: „*No to nevím teda, jestli se tohle dá nějak řešit... Určitě by bylo obecně dobře, kdyby se ve společnosti víc šířila ochota se na věcech domlouvat a ne překřikovat jeden druhého, ale to by pomohlo ve spoustu jiných věcí.*“ K možnosti své účasti na konferenci uvedl, že nerad vystupuje na veřejnosti, ale že by byl ochoten „*vysvětlit to okruhu nějakých známějších, tak to by jako problém nebyl, ale prostě kdykoliv otevřete něco veřejnosti, tak vám tam přijde nějaký ten zradikalizovaný blbec a co potom s ním, to sou lidi, se kterými se domluvit nedá.*“ (LM05) Podobně jako předchozí citovaný informant tedy pochybuje nad smysluplností otevření diskuze o oprávněnosti pokusů na zvířatech širší veřejnosti.

Objevily se však i názory, že je dobré se kritice otevřít, protože se tím udržuje praxe pokusů na zvířatech v přijatelných mezích: „*Tak já si myslím na druhou stranu, že musí být vždycky*

nějakej odpůrce, protože, když se bude všechno jenom chlácholit, tak to pak každé bude zneužívat a i když jsou nějaký pravidla a nebude nad téma pravidlami kontrola, tak každé může zneužívat všechno.“ (LF01) V dalším textu pak hovoří o nemožnosti úplného porozumění, ale opět zdůrazňuje možnost pozitivního ovlivňování v obou směrech: *„Já si myslím, že úplně jako porozumění nemůže dojít, to je samozřejmý, protože jsou to dva póly. Na druhou stranu myslím si, že tyhle lidi, když budou spolu spolupracovat, jakože doufám, že se tomu tak děje, tak můžou si navzájem ovlivňovat ty názory a můžou držet vlastně to používání těch zvířat v tý biomedicíně nebo obecně ve výzkumu v nějakých krajních přijatelných mezích.“* (LF01) Svou účast na konferenci by zvažila, pokud by si předem nastudovala argumenty.

V podobném duchu odpověděla také bývalá výzkumnice: *„Jako já si myslím, že asi vždycky je dosažitelný určitý kompromis, to znamená, že by se mělo víc limitovat to, co je opravdu natolik stěžejně důležité, že by to mohlo poškodit člověka, kdyby prostě nebyla obětovaná určitá zvířátka. Na druhé straně by mohla být limitována část toho základního výzkumu, který vlastně neřeší zatím žádný konkrétní problém. Taký by se mohly zdokonalovat ty různé tkáňové modely a podobně, které by vlastně jako, určitě to není na vyřešení hned, ale nějak se snažit se k sobě přiblížit.“* (LF09) Ve své odpovědi kromě vítané silnější regulace pokusů opět zmiňuje kritiku používání zvířat v základním výzkumu. S účastí na konferenci by souhlasila.

PhD. studentka na otázku možnosti řešení sporu odpověděla: *„Já nevím, já asi na to nemám zas až tak názor, protože, tak oni víte co jako, já můžu taky chránit zvířata, taky opravdu jsem pro ochranu zvířat a myslím si, že leckde prostě ta ochrana těch zvířat je leckde potřeba a ty zákony sou nutný aby prostě i ta věda prostě se dělala nějak smysluplně jo, ale bez těch zvířat to nejde. Jestli voni si myslí, že jako de, tak je možný se o tom pobavit, ale já jsem přesvědčena o tom, že prostě to nejde.“* (LF02) Zdůrazňuje tak všeobecnou potřebu regulací a ochrany zvířat, ale zároveň zpochybňuje možnost, že by bylo možné dělat vědu bez pokusných zvířat. Zároveň však úplně nezavrhne možnost na toto téma otevřít diskusi. O účasti na konferenci si není jistá a uvedla, že o ničem takovém nikdy nepřemýšlela.

Další studentka coby řešení sporu sama navrhla otevřenou diskusi: *„no neznám ty argumenty, nějaká asi diskuze... nějaká otevřená diskuze, si myslím, že obě strany by si měly vyslechnout, co se jim nelíbí a zamyslet se nad tím, jestli to opravdu není pravda, ty jejich argumenty, jestli nejsou oprávněné, no.“* (LF08) V otázce, zda by byla ochotná se takové události sama účastnit, odpověděla: *„Docela bych si vyslechla, co jim konkrétně vadí, jestli by mi dokázali vyvrátit teda, že je to oprávněné a že to není zbytečné. Kdyby se jim to povedlo, tak bych*

přemejšlela, jestli mám jinou možnost než teda dělat ty pokusy.“ (LF08) Ze všech respondentů tak byla nejotevřenější vůči kritické opozici a jako jediná uvedla možnost, že by jí otevřená diskuze s odpůrci experimentů na zvířatech mohla skutečně změnit celý pohled na věc.

7.3 Rozhovory s aktivisty

Nyní se dostávám k diskurzivní analýze semi-strukturovaných rozhovorů s druhou skupinou respondentů, tvořenou aktivisty za práva zvířat, kteří se k pokusům na zvířatech staví odmítavě. Budu se soustředit zejména na jejich postoje, motivace i konkrétní argumenty, ale také to, jak vnímají samotné výzkumníky a jak vidí možnost otevření vzájemné diskuze s nimi.

7.3.1 Argumenty proti pokusům na zvířatech

Nejprve se zaměřím na postoje respondentů k otázce pokusů na zvířatech a jejich argumenty ve prospěch jejich opuštění, tedy na ideační aspekty aktivistického diskurzu.

Obecně vzato považovali dotazovaní aktivisté pokusy na zvířatech za eticky nepřijatelné. Jedna z respondentek vyloženě uvedla: „*Nesouhlasím s testováním na zvířatech v jakékoliv formě, z jakéhokoliv důvodu,*“ (AF11) a další obdobně: „*Jsem proti všem těm pokusům.*“ (AF10)

Další respondent vysvětluje svůj postoj takto: „*(...) prostě myslím si, že je v principu špatně vysloveně někomu ubližovat, někomu způsobovat utrpení, prostě někomu, kdo je nevinnej, kdo za nic nemůže jenom proto, abych někdy prostě možná zachránil jinýho, kterej třeba taky trpí, ale za to nemůže.*“ (AM15) Svůj nesouhlas konstruuje na základě principů deontologické etiky zahrnující všechny cítící bytosti. Tento způsob argumentace zde označuji jako *diskurz spravedlnosti*.

V rámci *diskurzu spravedlnosti* se rovněž kriticky vyjadřuje k zákonu na ochranu zvířat, který poskytuje řadu výjimek nejen v oblasti pokusů: „*Tam se píše, že za týrání zvířat se považuje, nevím přesně, jak je to tam psáno a pak je pod tím napsáno, pokud to není součástí pokusu... a to je takový absurdní. Vždyť to zvíře... nějaký jednání buď je týrání, nebo není.. (...) Kdyby tam napsali týrání je povoleno jen v případě pokusů, tak by to bylo přesnější (...)* je taková představa, že vlastně by se týrat nemělo a že týrání je zakázaný, ale ve skutečnosti je povolený ve spoustě oblastí (...) ochrana zvířat pro ty pokusy nebo pro ty hospodářský účely je velmi minimální a je to většinou do té míry, dokud to nestojí moc peněz...“ (AM15) Zákon tak podle něj vytváří falešný dojem, že v naší společnosti není tolerováno žádné týrání zvířat, ačkoliv ve skutečnosti je v rámci výzkumu (ale též např. v živočišné výrobě) schvalováno. Zároveň vyjadřuje názor, že je legislativní ochrana zvířat v těchto oblastech velmi slabá a že je často limitována finančními zájmy. Kritizuje tak vlastně východiska i reálné následky *sociální konstrukce zvířat*.

Další aktivista formuluje svůj kategorický odpor k pokusům následujícím způsobem: „*Jako když to vezmeme z nějakého filozofického hlediska, tak v podstatě omluvitelné pokusy na zvířatech jako nejsou, jo? Člověk si za svoje choroby víceméně může sám a používat k jejich léčení zvířata je prostě hodně problematický, jo? Ty zvířata za to nemůžou, člověk si jakoby vypěstoval takový postavení, že prostě v té hierarchii je nahoře a pod ním jsou jakoby níž a níž...*“ (AM12) Kritikou zneužívání mocenského postavení člověka tak artikuluje *biocentrický diskurz*, který je v opozici k antropocentrickému *diskurzu druhové nadřazenosti*. Zároveň ve své promluvě vyjadřuje názor, že většina nemocí, které se na zvířatech testují, jsou výsledkem špatného životního stylu lidí, a přehlíží tak existenci např. vrozených či přenosných chorob. Tento názor pojí s nevinností zvířat, a stejně jako předchozí respondent tak artikuluje *diskurz spravedlnosti*. Jeho promluvu lze vnímat i jako opozici vůči *diskurzu boje s přírodou*.

Někteří informanti z řad aktivistů však uváděli, že i přes svůj osobní nesouhlas si dovedou představit, že by určité typy pokusů být obhajitelné mohly. Jeden z nich svůj názor popisuje takto: „*Přijde mi to určitě v první řadě nefér. Na druhou stranu dovedu celkem pochopit, že v případě, pokud by to teoreticky mohlo k něčemu přispět, že to určitě je z nějakého takovýhlehého důvodu obhajitelný. Ale na druhou stranu ty cesty k tomu vedou mohou být i jiný než tímhle tím způsobem. Takže pak je otázka se ptát, jaký procento těch zvířat, který jsou u nás v Česku jenom v počtu asi 400 tisíc před pěti rokama, kolik to číslo bylo, k tomu využitých, kolik z nich vede k nějakému dobrému, prospěšnému výsledku.*“ (AM14) Jeho názorovým východiskem je tedy rovněž *diskurz spravedlnosti*, kdy se mu pokusy zdají být „neféř“. Zároveň však připouští, že by bylo teoreticky možné některé z výzkumů obhájit, ale vzápětí zase rychle artikuluje *diskurz zbytečnosti*, kdy k prospěšným výsledkům podle jeho názoru vede pouze malý zlomek pokusů na zvířatech.

Podobně tuto myšlenku formuloval i další respondent: „*Zásadní pro mě je, že by se neměly testovat, určitě by se neměly testovat ty věci mimo, kromě léků, jo? To znamená kosmetika, zbraně, nemělo by se prostě třeba dělat nějaké crash testy aut, nebo tak nebo podobné věci, které jsou naprosto jaksi zbytečný, a člověk by je dělat neměl. U těch, u léků je to samozřejmě se jako necítím být zas takový odborník na to, abych prostě posuzoval, který léky se testovat můžou a který ne, nebo měly by se testovat nebo neměly by se testovat. Podstatný taky v tomhle je to, že se prostě testuje zbytečně.*“ (AM12) Rovněž tak uplatňuje *diskurz zbytečnosti*, nicméně zároveň zdůrazňuje, že se necítí být kompetentní v této otázce vynášet všeplatné soudy. V obou citovaných výpovědích lze dále identifikovat rovněž náznak

diskurzu nezbytnosti, kdy připouští možnost legitimacy určitých experimentů, jelikož kde není žádná jiná možnost, není ani prostor pro morální rozhodování.

K *diskurzu zbytečnosti* se připojuje další respondent: „*spousta pokusů v této oblasti je třeba zbytečných. Že se testuje něco, co se dávno testovalo. Nebo se testují třeba i farmaceutický produkty, který jsou zbytečný,*“ (AM15) přičemž zmiňuje problém duplikity pokusů a produkty, které nejsou nutné k přežití.

Rovněž se kriticky ohrazuje proti argumentaci protistrany, která se podle něj snaží vyvolat dojem, že bez pokusů na zvířatech by došlo ke zvýšení lidského utrpení: „*příznivci těch pokusů to předkládají tu otázku tak, že kdyby nebyly pokusy na zvířatech, že by se stala katastrofa, že by se zhroutil lékařský výzkum a všichni bysme zhynuli na strašlivé nemoce, tak to samozřejmě není. (...) každý ten výzkum, (...) stojí strašně moc energie a zdrojů, peněz a všeho možného a má to jenom velmi neurčitou teoretickou možnost, že to někdy k něčemu přispěje. Ale stejně tak by se ty peníze a ty peníze a zdroje, který se do toho dávají, by se mohly dát buď třeba do úplně jiného výzkumu (...)*“ (AM15) Vyjadřuje tak názor, že pokusy na zvířatech dávají jen neurčitý příslib použitelných výsledků, a že kdyby se stejné zdroje investovaly do jiných oblastí, užitečné výstupy bychom získali jiným způsobem.

V této souvislosti zmiňuje také možnost přemístění ohniska zájmu na jiné oblasti lidského utrpení: „*Mohlo by se pomoci rozvojovým zemím, tam trpí spousta dětí, umírají na nemoce, který už dávno umíme léčit, jo? (...) utrpení těch dětí v rozvojovém světě není o nic menší nebo méně závažné než to naše (...) a ty nemocní děti, na které bysme možná mohli někdy najít lék pomocí pokusu na zvířatech, to je jenom zlomek toho utrpení, který se děje a který není řešený. (...) Je to vždycky otázka kam dáme ty omezené zdroje, které máme. Do jaký oblasti je investujeme. Je spousta jiných oblastí, ve kterých trpí lidé a děti, kterým bychom mohli pomoci bez jakýchkoliv pokusů na zvířatech (...)*“ (AM15) Opět zde tedy hovoří o možnosti investovat zdroje jiným způsobem, který by podle něj rovněž vedl ke zlepšení lidských životů a artikuluje *diskurz spravedlnosti*. V jeho rámci kritizuje etnocentrismus západní biomedicíny, která se podle něj soustředí na problémy bohatých národů, ač by mohla efektivně pomoci rozvojovým zemím. Respondent se zde dopouští určitého ekonomického naivismu, kdy vlastně zaměňuje investice a charitu. Jelikož je výzkum financován i komerčními subjekty, které od něj očekávají budoucí zisk, nelze předpokládat, že budou tyto subjekty motivovány pomoci potřebným. Rovněž u financování z veřejných zdrojů se často předpokládá uplatnění spíše na národní, příp. celoevropské úrovni.

Stejný respondent se také kriticky vyjádřil k legitimizaci pokusů na zvířatech minulými úspěchy a v rámci své argumentace popisuje následující analogii: *„když si vezmete antiku, tak ta je dneska považovaná za základ veškerý civilizace (...) tam byla opravdu nějaká určitá malá privilegovaná vrstva lidí, kteří měli všechna ta práva a výtobytky a mohli si dovolit bádát prostě nad vším možným a pak tam byla spousta těch neprivilegovaných otroků, kteří prožívali obrovský utrpení, kteří byli někde chyceni (...) A díky tomu mimo jiné pak ta vrstva privilegovaných měla čas bádát vědecky nad vším (...) Přesto dneska využíváme ty poznatky z toho a nikoho by ani nenapadlo prostě říct, že otroctví je správný, že bez toho bysme dneska neměli civilizaci. (...) Spoustu věcí jsme díky tomu získali. To neznamená, že to je správný. To neznamená, že prostě kdybysme teď zastavili všechny pokusy, že musíme všechny ty výtobytky odhodit.“* (AM15) Uvádí instituci otroctví jako příklad praxe, kterou dnes za legitimní nepovažujeme, ačkoliv podle něj umožnila rozvoj naší civilizace, a dává ji do souvislosti s minulými úspěchy vědy, kterých bylo dosaženo s pomocí pokusů na zvířatech. Zároveň uvádí, že stejně jako nezavrhuje antickou vědu a filosofii, není třeba zavrhouvat ani výhody, které vznikly s využitím laboratorních zvířat.

Jelikož jsou aktivisté ve výpovědích některých zastánců pokusů na zvířatech v mém vzorku i v jiných výzkumech (Michael a Birke 1994b) obviňováni z pokrytectví a naivity, je vhodné si povšimnout míry konzistence mezi jejich osobní etickou filosofií a skutečným jednáním v běžném životě. Kritika provádění pokusů na zvířatech v případě aktivistů vychází z širšího eticko-filosofického rámce, jehož součástí je odpor proti jakémukoli vykořisťování mimolidských zvířat člověkem a bojkot produktů či služeb, které je zahrnují. Dotazovaní aktivisté byli dlouholetými etickými vegany s jedinou výjimkou, kterou představoval dlouholetý etický vegetarián. V praxi to znamená, že se vyhýbají konzumaci živočišných produktů, ale také např. kosmetice testované na zvířatech. Jisté míry nekonzistence dané občasnou nutností užívat léky, které jsou na zvířatech testovány povinně ze zákona, takže neexistuje etičtější alternativa, jsou si respondenti z řad aktivistů vědomi: *„ale říkám to s tím vědomím, že to prostě, že výsledky těch pokusů, jaksí používáme všichni, jo? Prostě od malička jako používáme léky, který jsou testovaný na zvířatech nebo byly kdysi testovány na zvířatech a teď se jenom používaj jaksí výsledky těch výzkumů.“* (AM12)

Zde se od obecných etických postojů a argumentů respondentů dostávám k tématu jejich věcných výtek k této laboratorní praxi. Ve výrocích aktivistů jsem velmi často zaznamenala argumentaci založenou na omezené přenositelnosti výsledků pokusů na zvířatech na lidské pacienty.

Jedna z aktivistek, která měla možnost se jako studentka veteriny přímo účastnit pokusů na zvířatech a která se aktivně zabývá zaváděním alternativ, uvedla: „*Je spoustu známých případů, kdy ať už je to lék nebo procedura, která prošla testováním od myši, přes psy po primáty a pak způsobila třeba orgánový selhání u lidí. Takže si myslím, že to není jenom etické problém, ale že není etické ani k lidem.*“ (AF13)

Obdobně hovořila také informantka, která se v rámci své aktivistické práce rovněž specializuje na otázku pokusů na zvířatech a jejich nahrazování: „*každý to zvíře reaguje jinak. Jako stejně se to nakonec zkouší na člověku, protože ten až dá tu opravdovou informaci, která je spolehlivá. Takže když to zjistí na myši, tak u člověka to může reagovat úplně jinak.*“ (AF10).

Obě tak vyjadřují názor, že jsou pokusy na zvířatech problematické také z metodologického hlediska, neboť organismy různých živočišných druhů mohou reagovat na totožné léčebné postupy velmi odlišně. *Diskurz špatné vědy* artikuluje na konkrétním historickém příkladu i další respondent: „*Takových případů byla spousta. Dokonce v době, kdy vytvářeli penicilin, tak jeden z těch výzkumníků, spolupracovník Fleminga, který za to pak dostal Nobelovu cenu, tak prohlásil jednoznačně, že naštěstí v té době se neprováděly a nemusely se provádět pokusy na zvířatech.*“ (AM14)

Tento aktivista, k jehož velkému zájmu dle rozhovoru patří historie vegetariánství, aktivismu a postavení zvířat ve společnosti, pokračuje ve výčtu příkladů, které taktéž zapadají do *diskurzu špatné vědy*: „*Těch léků, i když si přečtete některé ty populárnější články, tak tam jsou poměrně velké výčty prostředků, které fungovaly úplně jinak, než měly. Bud' to nefungovalo a stahuje se z trhu, což se zase minulý týden ukázalo na nějakým léku na nějaký ředění krve nebo nějaký takovýhle krevní problémy, a nebo fungovaly naprosto jinak, což mohl být třeba ten Thalidomid, který způsoboval brutální poškození organismu u dětí matek, které to užívaly na snížení nevolnosti, žejo.*“ (AM14)

K tomuto diskurzu lze přiřadit i názor, že nedokonalá mezidruhová přenositelnost výsledků výzkumu může být překážkou rozvoje vědeckého poznání: „*jsou tam problematické místa v tom smyslu, že zvířata reagují na některé látky jinak než lidi, to znamená, že výsledky nelze aplikovat a v některých případech to může vést ke zpomalení toho výzkumu, kdy třeba nějaký nadějně vyhlížející výzkum se může zastavit jen proto, že na konkrétním zvířeti nefunguje, přestože by ta látka nebo zkoumaný proces mohl fungovat u lidí.*“ (AM15) K tomuto zpomalení dle jeho slov dochází v případě, kdy je otestována látka, která u zvířete nefunguje, a ke klinickým testům na lidských dobrovolnících tak vůbec nedojde.

Aktivisté se zde dopouští určitého zkreslení, neboť zmiňují pouze možná rizika, kdy informace přenositelné nejsou a jejich aplikace na člověka mohou být nebezpečné. Ignorují však případy, kdy informace získané na zvířecích modelech skutečně vedly k vývoji nových léčiv nebo kdy testování na zvířatech odhalilo nebezpečí některých postupů, čímž se předešlo škodám u lidských pacientů.

7.3.2 Alternativní metody

Aktivističtí respondenti uváděli různé přístupy, jak se pokusům na zvířatech vyhnout nebo je zcela nahradit. V souladu se zmiňovaným *diskurzem špatné vědy* se nestavěli kriticky k vědeckému výzkumu jako takovému a vyjadřovali potřebu hledat adekvátní alternativy, např.: *„myslím, že je hodně důležitý nejenom teda to odmítnout, ale i nabídnout, co se dá místo toho používat.“* (AM14) Respondent tak vyjadřuje stanovisko, že by aktivistický diskurz neměl být a priori anti-vědecký, ale že by měl nabízet etičtější a spolehlivější řešení.

Co se týče návrhů konkrétních opatření a budoucí perspektivy výzkumu, lišily se výpovědi aktivistů v míře konkrétnosti návrhů a obeznamenosti s problematikou. Zatímco někteří aktivisté se k tématu vyjadřovali spíše na obecné rovině, jiní nabízeli konkrétnější návrhy řešení. Všichni dotazovaní však do těchto alternativ vkládali velké naděje.

Mezi výpovědi na obecné rovině lze zařadit např. respondentku, která uvedla: *„ve chvíli, kdy jsme schopni vypravit raketu, která odletí na měsíc a vrátí se zpátky s celou posádkou, tak jistojistě jsme schopni vytvořit takové metody, nebo takové alternativy, který nebudou muset v sobě zahrnovat živej organismus, živýho tvora nebo vyššího savce k tomu, abychom pro sebe mohli vytvářet ochranu, ať už prostřednictvím léků, nebo zjišťováním něčeho o nás přes zvířata. Takže asi tak.“* (AF11) Artikuluje tak *diskurz technooptimismu*, podle kterého by měl technologický pokrok automaticky vést k opuštění pokusů na živých zvířatech. Jde však o velmi vágní až naivní tvrzení, které nelze brát jako pádnou argumentaci. Na otázku, zda zná nějaké konkrétní alternativní experimentální postupy, odpověděla: *„No je tam výzkum na tkáních, který se vlastně jakoby kulturou vytvářej, se nechávaj namnožit a potom se na té kůži něco pěstuje. Takže tohle mi přijde docela jakoby takovej mezičlánek, jo. Já si myslím, že to bude ještě jinak. Protože opravdu ten vývoj jde strašně rychle dopředu a podle mě se dá vymyslet spoustu věcí. Takže uvidíme no.“* (AF11) Zmiňuje tak možnost využití tkáňových kultur, které v rozhovorech uváděli jako běžnou alternativu též laboratorní pracovníci, avšak zároveň poukazovali na omezené možnosti jejího využití a nemožnost sledovat reakci celého

organismu. To respondentka sice neuvádí, ale zároveň vyjadřuje naději, že se v budoucnosti dočkáme dokonalejších postupů.

Určitou naději do vědeckého pokroku vkládá také další respondentka, která si žádoucí směřování experimentální biomedicíny představuje následovně: *„Tak mělo by se to určitě sunout někam k jiným metodám, modernějším. A teda ideálně by to tak i mohlo skončit, že by byly jenom metody bez zvířat. A dneska bych řekla, že nějakým způsobem se to k tomu možná přibližuje. Ty nové alternativy vznikaj a částečně se používají, ale na druhou stranu jsou zase nové věci, který se testujou. Jako např. geneticky modifikovaný organismy, nebo nanotechnologie. Tam se ty látky zase testujou, takže celkově těch zvířat neubejvá, na kterejch se testuje, nebo který se používaj.“* (AF10) Společně s jistou dávkou optimismu tedy tato respondentka zároveň projevuje jisté znepokojení nad novými oblastmi zkoumání, které znamenají naopak intenzivnější používání laboratorních zvířat. V souvislosti s tím vyjadřuje názor, že se celkový počet zvířat používaných v biomedicíně nesnižuje.

Mezi aktivisty, kteří poskytli detailnější informace, lze zařadit respondentku, která možnosti alternativních metod popisuje následujícím způsobem: *„máme dostupných strašně moc dat o tom, jak v podstatě lidský organismus reaguje na tisíce látek, jak se chovaj jednotlivý molekuly v lidskym těle. Takže jedna z možností je, že se testuje počáteční fáze čehokoliv na počítačových modelech, který se jmenujou QSAR (...) Pak samozřejmě existujou tkáňový buněčný struktury, na kterých se může testovat další krok. A docela úspěšnou metodou jsou teďka testy mikrodávek, kdy se lidským dobrovolníkům dávají mikroskopický dávky, který v podstatě neovlivněj fungování toho organismu celkově, ale dá se to měřit na extracitlivejch přístrojích, který zaznamenaj i minimální změny ve fungování lidskýho těla. V podstatě je to nej přesnější, co se dá, protože v podstatě jakýkoli zvíře je jiný než my, a i když je 99 % stejný, tak to procento je problém.“* (AF13) Popisuje tak počítačové modelování kombinované s již zmiňovanými tkáňovými kulturami, ale i metodiku bezpečných mikrodávek na lidských dobrovolnících, kterou na rozdíl od předešlých dvou alternativ nezmiňoval žádný z oslovených laboratorních pracovníků.

Další respondent se vyjadřuje kladně k možnosti rozsáhlejšího využívání lidských dobrovolníků, které mu připadá oprávněné vzhledem k existenci klinického výzkumu, který se již provádí: *„ono to stejně musí pak projít nějakým výzkumem na lidech a já bych v tom neviděl až takový problém. Pokud by to bylo na základě nějaké dobrovolnosti, běžně se to tak dělá. Za peníze si člověk na sebe nechává něco natestovat, tak to by určitě bylo řešení také.“* (AM14) Na dotaz, zda nepůjde o zneužívání sociálně slabých, podobně jako kriticky

zmiňovala laboratorní technička (viz výše), odpověděl: „*aspoň by to dělali dobrovolně, kdežto když ty farmaceutické firmy testují vakcínu někde v Africe, což se ukazuje, že dělají, tak jako po dvaceti letech to přiznají, že to otestovali nedobrovolně na někom, tak to je taky někde jinde.*“ (AM14) Aktivista tak odkazuje na reálné případy nedobrovolného testování na lidských subjektech (viz též kapitola 2), nicméně otázku zneužívání situace chudých lidí příliš nezpochybňuje a legitimizuje ji údajnou dobrovolností.

7.3.3 Překážky změn

Dalším tématem rozhovorů s respondenty byly důvody, které podle jejich názoru brání zavádění výše popsaných alternativ do praxe. Jedna z aktivistek uvedla, že „*je to hrozně pomalý a zdlouhavý. Vlastně ta legislativa, i když ta alternativa vznikne, tak trvá strašně dlouho, než se jedná zhodnotí, že je spolehlivá a pak i to, že než se to začne používat v praxi, tak je to několik let nebo i desítky let. Je to strašně zdlouhavý.*“ (AF10) Zdůrazňuje tak legislativní překážky a časovou náročnost prosazení změny současné praxe.

Detailněji, leč v obdobném duchu se k tématu vyjadřuje další respondentka: „*vyvíjení alternativ trvá nějakou dobu, ale na druhou stranu je jim kladeno do cesty spousta překážek. Protože když se testuje na zvířatech, tak ty testy nebyly nikdy dřív schválený jakoby platná metoda. Prostě se začalo testovat na zvířatech a od té doby to tak je, ale jakákoliv nová alternativní metoda, která nevyužívá zvířata, musí projít řetězcem hrozně těžkých validizačních testů a zkoušek, jestli se vůbec může schválit. A tyhle testy můžou trvat až deset let. (...) Přitom víme, že ty testy na zvířatech nejsou stoprocentně spolehlivé, takže je to nefér v tomhleto ohledu, a to i co se týká financí, takže spousta alternativ je finančně náročná, ale v podstatě se dělá dražší tím, že se musí otestovat řadou takovejchle testů a trvá spousta let. Ale ten finanční argument je trošku taky půl na půl, protože laboratorní zvířata nejsou zrovna levná záležitost.*“ (AF13) Kritizuje tak skutečnost, že jsou na validizaci alternativ pokusů na zvířatech kladeny mnohem vyšší nároky, které zvyšují i jejich finanční náročnost. Zároveň však zmiňuje, že finančně náročné je i používání laboratorních zvířat, čímž si vlastně protirečí.

Na otázku, zda je možné navázat kontakt s vědeckou komunitou a propagovat mezi nimi alternativní postupy, odpověděl: „*pro mě to jsou firmy, který to mají jakoby kšeft a oni prostě jako ty alternativy dělat nebudou, žejo. Prostě oni nejsou žádný spolek, vědeckej spolek, kterej jakoby čeká na to, až jim někdo přinese, že to maj dělat jinak nebo že to prostě... myslím si, že to není jako jejich úloha, že to je úloha jakoby toho výzkumu těch alternativ nějakýho*

zavádění do praxe. Potom je legislativa, která prostě řekne, že tady to se bude dělat jinak a že tohleto je nepřijatelné (...)“ (AM12) Zastává tedy názor, že tyto instituce nemají motivaci zavádět alternativní postupy kvůli finančním zájmům, a že jim to tedy musí být nařízeno zákonem. Artikuluje tak *diskurz střetu zájmů* a zdůrazňuje úlohu státní moci.

V jednom rozhovoru bylo jako jedna ze systémových překážek zmíněno personální složení státních orgánů na ochranu zvířat: *„když si vezmete tu Ústřední komisi na ochranu zvířat, která by měla fungovat v oblasti i těch pokusů i ochrany hospodářských zvířat, tak tam je jeden větší podílník na tom stavu těch zvířat vedle druhého, žejo. Ten šéf největší testovací [firmy] tam byl v předsednictvu. Další ženská, která provádí výzkumy na zvířatech. (...) Člověk by čekal, že tam budou odborníci, vědci, biologové, zástupci té občanské společnosti na tu ochranu a nic takového se tam neděje. Vezměte si, jako kdyby byla komise proti zneužívání dětí a v čele by byl nějaký prznitel typu Fritzla a vydávalo by se to za objektivní orgán kontroly. No tak to je nesmysl. Ale takhle to funguje v té ochraně zvířat, což je teda tragické.“* (AM14) Vyjadřuje tak názor, že v tomto orgánu dochází k evidentnímu střetu zájmů, a tvrdí, že je to podobné, jako kdyby v komisi na ochranu dětí seděli násilničtí pedofilové. Později se v rozhovoru kriticky vyjadřuje k celému ministerstvu zemědělství, které má u nás ochranu zvířat na starost: *„Celý to ministerstvo je taková zvláštní instituce. Je to taková na okraj informace, když jsem dělal evropskou legislativu na jednom jiném ministerstvu, tak nejhorší jednání, který bylo ze strany profesionality, znalosti, odbornosti a vůbec i chováním, bylo ministerstvo zemědělství.“* (AF13)

Nyní se dostávám k identitní funkci diskurzu, konkrétně ke konstruování *identity laboratorních pracovníků* a možnosti spolupráce s nimi, což také úzce souvisí s vnímáním překážek zavádění etičtějších inovací.

Jedna z respondentek tyto pracovníky popisuje na základě osobní zkušenosti: *„Já jsem studovala biologii (...) potkala jsem se s těma lidma, který to dělali. Takže ta moje představa není nějaký sadista, ale spíš jako člověk, kterej je přesvědčený o tom, že to dělá dobře, že pomáhá lidem. A to, že ubližuje těm zvířatům, tak to se nedá nic dělat a ty prostě musíme obětovat. (...) Inteligentní a vzdělaní lidi, ale mají tu hranici danou mezi člověkem a zvířetem. A ten člověk je důležitější a jsou přesvědčený o tom, že to dělaj dobře. (...) určitě je to i kariéra.“* (AF10) Respondentka tedy sama od sebe vyvrací představu vědců coby sadistů. Vnímá je jako inteligentní a vzdělané lidi, kteří jsou přesvědčeni, že dělají dobrou věc, nicméně ve vztahu ke zvířatům uplatňují druhovou nadřazenost. Rovněž zmiňuje jako jeden z jejich motivů kariérní postup.

Co se týče překážek zavádění alternativ, mezi ty řadí určitý konzervativismus těchto výzkumníků. Jedna z respondentek vnímá důvody jejich odporu k alternativám následovně: *„Myslím, že je to hlavně zvyk. Že jsou zvyklý zvlášť ty starší lidi to dělat na těch zvířatech. A jsou tak vychovaní v rámci vzdělání to všude bylo. A ty alternativy jsou prostě něco moderního, čemu nevěřej a ani se to třeba nechtěj učit. Takže radši si chtěj zůstat u něčeho, na co jsou zvyklý.“* (AF10) Naznačuje tak i existenci určitého generačního problému, kdy jsou starší výzkumníci méně otevřeni změnám.

Podobným způsobem popisuje důvody setrvání pracovníků u zavedených postupů další respondentka, která tvrdila, že *„to tak dělají, prostě protože se to tak naučili a je to způsob jejich práce, je to způsob toho, jak oni prováděj svoje výzkumy a svoje studia (...) takhle se to dělalo a bude vždycky dělat a nechtěj se učit něco novýho nebo nechtěj zpochybňovat, co dělali tolik a tolik let a i když to byli většinou starší lidi s kterejma já jsem o tom takhle mluvila, tak jak jsem mluvila, je spousta studentů vychovaných v tomhle duchu a tak v tom pokračují. (...) to je to skrytý kurikulum, že to, co se studenti učej, ne tím, že jim to někdo řekne, ale že viděj, jak se věci prováděj, jak se chovaj ostatní a jak k tomu přistupujou ostatní.“* (AF13) Rovněž tak zmiňuje konzervativismus u starších pracovníků, který vychází i z jejich potřeby legitimizovat činnost, které se už tak dlouho věnují, ale zároveň dodává, že se to týká i studentů a mladých vědců, kteří jejich postoje automaticky přebírají skrze vědeckou socializaci. V jiné části rozhovoru o tom říká: *„mi přišlo, strašně vzhlížej k těm profesorům a chtěj bejt jako oni, tak v podstatě taková indoktrinace, že co jim ty profesori řeknou, tak oni to slepě následujou.“* (AF13) Nejde tak tedy podle ní pouze o generační problém, ale také o způsob „indoktrinace“ budoucích vědců, aby tuto praxi akceptovali.

Na vědeckou socializaci naráží také tato informantka, která nejprve zmiňuje finanční motivace a poté přechází k otázce laboratorní kultury, která podle ní po členech vědecké komunity požaduje potlačení etických zábran: *„Myslím si, že to jsou lidi, kteří potřebujj práci jako každej jinej. Takže vydělávaj peníze. Potom si myslim, že tam velkou roli obecně hraje akademická půda, která nastavuje nějakou tvoji morální hodnotu jako vědce, že najednou jako kdybys měl nějaký pocity k těm zvířatům, tak seš tam divnej. Že tam není ani tolerance vůči tobě a tvejm alternativám, který by si tam chtěl vnést. Takže pak se nedivim, že to ten člověk v sobě potlačí, je to jako kdyby vypnul tu etiku, a funguje v tom zcela normálně a běžně. Jako, že když jde do tý práce ráno v osm, tak si to přepne, a v pět si to přepne znovu a doma se ke své kočce chová líp, než k praseti, který támhle prostě rozrejpe.“* (AF11)

O potřebě potlačení emocí a zároveň o finanční motivaci hovoří i tento aktivista: „*Bud' ten člověk musí bud' jako otupět nebo nevím... Já myslím, že si to musí uvědomovat, že dělá něco, co sice je omluvitelné, ale jako prostě si řekne ,Dělám věci, které třeba prospějou někomu jinému, tak jako to můžu dělat, prostě to je normální, tak prostě, a pomůže to nebo se říká, že to pomůže. A vím, co testuju a vím, pro koho to testuju. ' Ale často to tak není, žejo. Často třeba ví, že testuje nějaký věci, který se testovat nemusí a že je to opravdu čistě jenom byznys.*“ (AM12) Na jednu stranu zmiňuje potřebu jistého otupení a legitimizace diskurzem nutnosti, ale zároveň připouští možnost, že se někteří vědci vědomě podílí na zbytečných pokusech a že v takovém případě nastupuje motivace finančním ziskem.

Další informant zmiňuje i roli jazyka ve vyrovnávání se s potenciálně obtížnou situací: „*Už jenom to, že řekne ,otestujem', tak to prostě otestujem, takové neutrální slovo, není tam žádná konotace, žádný náznak, co všechno prožívá to zvíře, to prostě otestujeme.*“ (AM15) Stejně jako předchozí respondent uvádí jako další způsob legitimizaci diskurzem nutnosti: „*potlačí v sobě ty myšlenky o tom, co to zvíře prožívá a má před sebou jenom ty děti nemocný, kterým prostě může pomoc. Věřím tomu, že velmi snadno se dokáže přesvědčit sám, že dělá dobrou věc.*“ (AM15) A nakonec zmiňuje také fakt, že výzkumníkům může s potlačením zábran pomáhat také druh používaných zvířat: „*opravdu taky záleží na tom, s jakým zvířetem člověk pracuje. (...) u té myši, no tak je to malinký, kníká to tak jako jemně, nepoznáte, jestli kníká radostí nebo bolestí, žejo, je to takový daleko (...) A ještě jsme od malička všichni vychovávaní, že myši jsou škůdce, (...) když pak je to třeba ten pes nebo kočka a nebo třeba opice, tak si myslím, že tam třeba ta pravděpodobnost, že ten člověk bud' že k nim začne něco cítit a začne cítit nějaké výčitky nebo naopak že se totálně obrní proti všemu, co způsobuje.*“ (AM15) Zatímco myš je v naší kultuře vnímána jako škůdce, u oblíbenějších zvířat podle něj nastávají výčitky nebo naopak jejich absolutní potlačení.

Další informant podobně jako předchozí aktivisté zmiňuje jistou setrvačnost danou zvykem: „*Ať už to k něčemu vede nebo je to jenom zvyk, jako ve spoustě jinejch věcí, které se takhle dělaj jo? Maj prostě postupy, které mají zvolené a dělají to už 100 let, třeba no, padesát řekněme.*“ A na otázku, zda si uvědomují riziko nedokonalosti zvířecích modelů, o kterém hovořil v jiné části rozhovoru, odpověděl: „*Já si myslím, že oni vědí, ale je to pro ně asi ochrana v tom smyslu, že kdyby se přece něco stalo, oni by neprošli tímhle tím, tak mají velký problém. Ale když se to stane, prošlo to tím testem, tak takový problém není a jsou z obliga.*“ (AM14) Kromě konzervativismu postupů tak uvádí jako další motivaci také krytí, kdy v případě

nějakých problémů při aplikaci objevených léčebných postupů na lidské subjekty, mohou uvést, že to bylo na zvířatech otestováno.

Dalším uváděným typem překážek, který se váže na identitu laboratorních pracovníků, je malá informovanost, kterou zmiňuje respondentka na příkladu zavádění alternativ v rámci vzdělávání: *„co si tak jako vzpomínám, tak argumenty proti alternativám k pokusům na školách v rámci vzdělávání, tak to je takový to, že na počítači se to nenaučíte. Doktor, kterej se to učil na počítači, tak to by bylo blbý, kdyby pak operoval. Takže vlastně o tom nemaj ani správný informace. Není to jenom o tom, že by to dělali na počítači, ale je to prostě nějaký soubor metod a počítač je jednou z nich. (...) Mají o tom jenom částečný informace a z těch vycházej a i z toho důvodu se k tomu stavěj negativně.“* (AF10)

S malou informovaností úzce souvisí i nedostatek zkušeností s prováděním alternativních metod, který zmiňuje tato aktivistka: *„Spoustu lidí nebo vědců, který argumentujou tím, že alternativy nejsou zas až tak dostupný nebo že nejsou na všechno, tak často to jsou lidi, kteří s těma alternativama nepracovali osobně.“* (AF13) Zároveň v jiné části rozhovoru nadšeně popisuje svou pozitivní zkušenost s lidmi, kteří alternativy pokusů na zvířatech vyvíjí: *„Je to strašně takový osvěžující a povzbudivý setkat se s někým takovým, protože ty lidi jsou opravdu přesvědčený, že všechny tyhleto alternativní metody jsou mnohem přesnější než na zvířatech. Není s nima etickéj problém, ale hlavně jsou to lidi, který začali vyvíjet ty alternativy ne proto, že by chtěli nahradit zvířata, ale protože byly fascinovaný tím, jak to všechno funguje a v podstatě je dobrý vidět, že je spousta vědců, který se odkláněj od těch pokusů na zvířatech a který opravdu věřej tomu, že cesta do budoucnosti je testovat jinak, ne na zvířatech, testovat spolehlivě a více efektivně. Takže si myslim, že to není my ochránci proti jakoby vědcům, ale že je tam spousta různých stran a spousta lidí v rámci vědecký komunity, který se navzájem neshodnou.“* (AF13) Zdůrazňuje, že tito lidé nejsou motivováni etikou používání zvířat, ale snahou o hledání spolehlivějších metod. Poukazuje i na to, že v diskuzi nad správností používání zvířat, jsou kromě aktivistů a vědeckých zastánců pokusů také další aktéři z řad vědců, kteří jsou alternativám rovněž nakloněni a pracují na jejich vývoji.

7.3.4 Možnost otevření diskuze

V poslední části analýzy jsem se zaměřila na relační funkci diskurzu, tedy konkrétně na to, jakým způsobem aktivisté vnímají možnost navázání spolupráce s laboratorními pracovníky a zda je podle nich možné s nimi otevřít diskuzi nad správností používání zvířat v rámci biomedicínských experimentů.

Respondenti během rozhovorů vyjadřovali názor, že je otevření diskuze žádoucí, ale zároveň uváděli, že je velmi těžké toho dosáhnout, protože je vědecká komunita nebere vážně.

Aktivistka např. uvedla: *„Kolikrát mi přijdou hrozně daleko na to, abych já to mohla nějak ovlivňovat nebo obohacovat. Nějakým vzájemným dialogem. Mam pocit, že ten dialog ani se mnou nikdo vést nechce, že naopak mi ho odmítají.“* (AF11) Pociťuje tak od druhé strany určitou odtažitost. Na otázku, zda má pocit, že se vědci diskuze brání, odpověděla:

„Rozhodně. Jako je tam shazování tebe jako aktivisty, že ty tomu nerozumíš, to zaprvý. Nebo že seš nějakéj pomatenej aktivista, kterej má prostě hodně času řešit tyhle věci a oni dělaj tu strašně důležitou věc, která zachraňuje todleto lidstvo.“ (AF11) Vykresluje tak svou představu o tom, jak vědci aktivisty vnímají coby zcela nekompetentní osoby, které pouze neví, co s volným časem, a problém nechápu. Rovněž popisuje jistý rozdíl v sociálním statusu. Zároveň popisuje konkrétní situaci, kdy jsou aktivisté odmítáni, když se sami aktivně rozhodnou kontakt s opozicí navázat: *„A oni s tebou nevedou dialog, ani když třeba svoláš tiskovku. Na tu tiskovku ti nikdo nepřijde od nich. Když se točí dokumenty, nevystupujou v těch dokumentech. Absolutně jako odmítaj spolupráci.“* (AF11) Tento názor v rozhovoru potvrdila z vlastní zkušenosti další respondentka, která se v rámci své aktivistické činnosti snaží tuto diskuzi otevírat: *„My jsme vlastně zkoušeli někdy... myslím, předloni to bylo. Jsme se pokusili udělat takovou debatu o pokusech na primátech a nepodařilo se nám nikoho z nich získat. Nikdo neměl zájem.“* (AF10)

Podobnou zkušenost popisuje i aktivistka, která se zabývala prosazováním legislativních změn: *„když my jsme se zabývali, ať už to byly právní návrhy, např. tý evropský směrnice nebo věci konkrétně, co se týkaj Čech. V podstatě my jsme se snažili po seriózní strážce a ty návrhy, co my jsme předkládali, tak jsou platný po vědecký, právnícký a těch dalších stránkách. Tak byly často smetený ze stolu, jakože nevíme, o čem mluvíme.“* (AF13) Situaci tedy popisuje tak, že byly předkládané návrhy odmítnuty jen na základě předsudku vůči aktivistům. V další části rozhovoru pak naznačuje, že důvodem je samotná existence etické motivace, která automaticky snižuje ostatní argumenty: *„V podstatě člověk se snaží upustit od těch etických argumentů a snaží se soustředit jenom na fakta a vědecký argumenty, tak jakoby na tom nezáleželo. V podstatě už to, že my máme i ten etickej aspekt, tak jako by to degradovalo fakta a vědecký argumenty, se kterýma my taky přicházíme. Tak to si myslím, že je asi taková dlouhodobá bariéra, kterou se snažíme bourat, ale je to těžký.“* (AF13)

Vyjadřuje tak tvrzení, že opozice automaticky předpokládá jejich ideologickou předpojatost, která aktivistům brání racionálně uvažovat.

Celkově tak aktivisté pocítují silnou bariéru ze strany vědecké komunity a rádi by dosáhli toho, aby byly jejich argumenty brány v potaz bez předsudků vůči jejich kompetentnosti do této diskuze vstupovat.

8. Interpretace

8.1 Analýza vědeckých textů³⁴

Poznatky pilotní analýzy vědeckých textů lze shrnout takto: Status zvířat jako „přirozených“ entit a živých bytostí byl často marginalizován, čímž byl vytvořen obraz deindividualizovaného vědeckého předmětu. Ve studovaných textech jsem nacházela jevy jako *instrumentalizace* (zvířata jako nástroje), *upozad'ování* (zvířata reprezentovaná pouze svými orgány či tkáněmi), *kategorizace* a *determinace* (zvířata spatřovaná jako příslušníci zvláštní kategorie, která předurčuje jejich osud jako laboratorních zvířat). Tato typologie zobrazování zvířat se podobá Arlukeovým zjištěním, když ve svém etnografickém výzkumu rozeznal konstrukce zvířat jako „ušlechtilá chemikálie“, „spotřebitelské dobro“ a „týmový hráč“ (Arluke 1994, 143). Naproti tomu badatelé jsou jako aktéři často skryti (*pasivizace*) a jejich výzkumné procedury jako by ožívaly vlastním životem. Tento styl psaní napomáhá reprezentovat zvířata jako předměty racionální kalkulace namísto živých bytostí.

Je důležité zdůraznit, že většina uvedených deindividualizací zvířat není prováděna záměrně. Uvádět zvířata mezi „provozními náklady“ či „materiálem a metodikou“ i odkazovat se na *Vyhlášku o chovu a využití pokusných zvířat* je povinné a nejde o rozhodnutí výzkumníků. Manifestní funkcí tohoto jednání je zjednodušení vědecké práce, je v souladu s pravidly instituce a napomáhá publikaci zpráv. Cílem (zejm. kritické) sociologie však je odhalovat latentní a neintencionální funkce (Merton 2000) tohoto způsobu psaní a jeho účinek na tvorbu specifického morálního statusu zvířat, který se může ocitat v konfliktu s jinými diskurzí. Jsem toho názoru, že tento konflikt v otázce využívání zvířat pramení především z rozdílných koncepcí statusu zvířat, která jsou některými výzkumníky a laboratorními pracovníky viděna jako předměty, a naopak aktivisty za práva zvířat a částí laické veřejnosti stále častěji (viz kapitola 2) jako živí tvorové s inherentními hodnotami.

8.2 Rozhovory s laboratorními pracovníky

Při analýze rozhovorů s laboratorními pracovníky jsem identifikovala několik diskurzů, z nichž se vůbec nejčastěji projevoval diskurz nezbytnosti, který legitimizoval použití zvířat. Zahrnoval tvrzení týkající se absence alternativních postupů, které zvířata nevyužívají,

³⁴ Část tohoto oddílu již byla publikována v kolektivní monografii *Non-humans in Social Science: Animals, Spaces, Things* (Vandrovcová 2011a).

příčemž většina pracovníků byla skeptická i k možnosti jejich budoucího rozvoje a postupného nahrazení používání laboratorních zvířat. Dále byl tento diskurz vyjadřován skrze potřebu vývoje nových léčebných postupů, který byl u některých informantů ještě posílen popisem situace lidí v zoufalé situaci, kteří by podle jejich názoru dali cokoliv za objev takových postupů, kdyby onemocněl někdo z jejich blízkých, a to i v případě, že s využíváním zvířat původně nesouhlasili.

Rovněž v rámci legitimizace používání zvířat konstruovali takovou dichotomii, kdy by buď existovaly pokusy na zvířatech a léčebné postupy, nebo by v případě absence experimentů na zvířatech tyto postupy k dispozici nebyly. Vylučují tak variantu, že by se bez používání laboratorních zvířat investoval čas a finance do jiných výzkumných metod.

U dvou respondentek se objevila také kritika duplicitních studií, které jsou příkladem zbytečných pokusů. Stojí za povšimnutí, že šlo o respondentky, které v dané době nebyly ve vztahu k pokusům v rozhodovací pozici. Rovněž jeden z vedoucích výzkumníků uvedl, že důvodem k používání zvířat nemusí být vždy jen nezbytnost, ale také určitý konzervativismus, setrvačnost pracovních postupů nebo prestiž vědeckého pracoviště.

Dále se v textech vyskytoval diskurz boje o přežití, který používání laboratorních zvířat zasazoval do kontextu celkového boje s přírodou nebo boje se škůdci, kteří jsou v pozici laboratorního zvířete jakoby za trest.

Informanti rovněž nepřímo artikulovali diskurz druhové nadřazenosti, který se projevoval hlavně nepřijatelností využívání lidských subjektů. Tento diskurz v určitém momentu rozhovoru opouští bývalá pracovníce a také jedna z doktorandek, která však vzápětí artikuluje diskurz nezbytnosti, a obhajuje tak oprávněnost svého souhlasného postoje vůči používání zvířat. Zajímavým momentem u této respondentky bylo její tvrzení, že se ve výzkumu věnuje rozvoji vakcíny, ačkoliv vedoucí jejího projektu tvrdila, že vakcína už je dávno známá a že jde o základní výzkum.

Vztahy k laboratorním zvířatům respondenti popisovali v pozitivních termínech, akcentovali snahu o používání co nejmenšího množství zvířat a pouze tam, kde je to nezbytné, čímž artikulovali diskurz 3R. Při vykreslování identity laboratorních zvířat často zároveň konstruovali svou vlastní identitu, kdy projevovali potřebu s odkazem na diskurz nezbytnosti zdůrazňovat, že nejsou chladnokrevní a že „to“ (zejm. zabíjení zvířat) nedělají rádi.

V rozhovorech jsem si také všimla, jak se vyrovnávají s emocionálně náročnými situacemi. Někteří se ujišťovali tvrzením, že by se zvířata bez výzkumu vůbec nenarodila, a je to tak

jejich jediný účel, nebo že by v jiném kontextu měla život mnohem horší. Popisovali také určitou potřebu „otupět“ a „tolik nad tím nepřemýšlet“.

V rámci analýzy tranzitivity textů, kterými laboratorní pracovníci popisovali provádění pokusů a usmrcování zvířat, jsem si všimla, že v případě emocionálně náročnějších činností potlačovali svou roli aktéra a hovořili např. o tom, že „zvíře zemře“, zatímco u méně problematických či vyloženě pozitivních situací naopak používali první osobu. Rovněž byla znát určitá potřeba odstupu a rozdílného přístupu než třeba k domácím mazlíčkům. Dva respondenti zmínili, že jim ve vyrovnání se s takovými situacemi pomáhá i obecně negativní vztah k myším či potkanům.

V rámci analýzy jejich konstrukce identity veřejnosti jsem zaznamenala diskurz uspokojování poptávky, který rovněž legitimizoval používání zvířat na pokusy – tedy že běžní lidé poptávají léčebné postupy, a to i v případě, že vůči nim mají etické či estetické výhrady. Další legitimizaci představovala poptávka ze strany farmaceutických společností, která byla vykreslována spíše v negativním světle. Veřejnost byla vesměs popisována buď jako informovaná a souhlasná s používáním zvířat, nebo neinformovaná, manipulovatelná a protestující. Ve stejném duchu pak byla konstruována i média, která byla buď kvalitní, vědecky relevantní a s používáním zvířecích modelů souhlasná, nebo bulvární, nepravdivá a nesouhlasná. Došla jsem tedy k podobným závěrům jako Gluck a Kubacki (1991) nebo Michael a Birke (1994a), jejichž informanti rovněž konstruovali obraz laické veřejnosti coby buď neinformované a protestující, nebo informované a souhlasné.

Důležitou součástí pak byla též analýza toho, jakým způsobem laboratorní pracovníci konstruují identitu aktivistů. Ti byli respondenty popisováni podobně jako neinformovaná část veřejnosti a kromě nedostatku informací se vyznačovali tím, že jsou manipulovatelní, příliš emocionální a nekompetentní chápat důležitost výzkumu.

Dvě doktorandky jako motivaci aktivistů uváděly pozitivní emocionální vztahy ke zvířatům, přičemž bylo patrné, že jim částečně dávaly za pravdu, ale zároveň dodávaly, že jsou aktivisté neinformovaní nebo že je někdo platí, pravděpodobně aby vysvětlily, proč rovněž nejsou proti pokusům, pakliže s aktivisty v první části souhlasí. Další respondenti uváděli též etické motivace a odkazovali k diskurzu spravedlnosti.

Někteří pracovníci rovněž naznačovali jistou míru pokrytectví aktivistů, kteří podle nich protestují proti výzkumu, jehož výdobytky pak sami využívají. A pokud je nevyužívají, pak podle informantů pravděpodobně budou, až se ocitnou v zoufalé situaci. Dotazovaní tak měli

na aktivisty podobné názory jako respondenti z řad vědců ve studii Michaela a Birke (1994b), kteří rovněž zpochybňovali kompetentnost aktivistů vstupovat do racionální debaty a obviňovali je z pokrytectví.

Obviňování aktivistů z pokrytectví považují za spekulaci, která je soudě podle mého vzorku mylná, jelikož informanti z tábora aktivistů nakupují např. kosmetiku netestovanou na zvířatech a všeobecně se svým životním stylem snaží nepodporovat využívání zvířat, jak a kde je to jen prakticky možné. V případě léčiv si aktivisté jsou vědomi faktu, že léčiva, která někdy užívají, jsou ze zákona testována vždy, avšak ani zde není na místě hovořit o pokrytectví v pravém slova smyslu, protože tam, kde není možnost volby, není ani prostor pro morální rozhodování.

Připadá mi signifikantní, že žádný z respondentů z řad laboratorních pracovníků nerozporoval či neznal metodologické argumenty, které v rozhovorech artikuluje někteří aktivisté.

Udržovali si tak obrázek „iracionální opozice“, která do diskuze vnáší pouze emocionální či neinformované názory. Je nutno dodat, že většina aktivistů neměla v metodologických otázkách a možnostech alternativ (na rozdíl od precizněji formulovaných etických postojů) zcela jasno a odpovídali spíše vágně, nicméně dvě respondentky, které se na tato témata v rámci své aktivistické práce specializovaly, s nimi byly obeznámeny dobře a věřím, že by v diskuzi měly co nabídnout.

Při otázce na možnost otevření diskuze s kritickou opozicí zazníval v souladu s výše popsanou konstrukcí identity aktivistů názor, že je především důležité opozici informovat o důležitosti používání zvířat a o dobré úrovni zacházení s nimi. Někteří však byli k takové diskuzi vyloženě skeptičtí a uváděli, že to stejně k ničemu plodnému nepovede, protože si všichni ponechají své názory nebo že se dokonce vyskytne nějaký „zradikalizovaný blbec“, se kterým je jakákoli domluva vyloučena. Někteří respondenti se však k možnosti diskuze stavěli kladně, kdy dokonce hodnotili pozitivně, že kritická opozice udržuje pokusy v rozumných mezích a přispívá k pečlivějšímu zvažování nezbytnosti výzkumů.

Dvě doktorandky připouštěly i možnost změny svého názoru, pokud by byla opozice přesvědčivá. Na takto malém vzorku a v kvalitativním výzkumu tohoto typu není příliš možné dělat jakékoliv generalizace, ale k dalšímu zkoumání se nabízí určitá eventualita, že by mohlo jít o generační otázku – resp. že služebně mladší pracovníci jsou otevřenější změně, mimo jiné také proto, že si ještě nevytvořili takový odstup od zvířat. Podle řady zahraničních studií může opakovaná expozice pokusům zahrnujících laboratorní zvířata v rámci vědeckého

vzdělávání vést ke snížení soucitu a morálního zájmu o tyto tvory (Self et al. 1991, Hellyer et al. 1999, Paul a Podbersek 2000).

8.3 Rozhovory s aktivisty

V rámci analýzy rozhovorů s aktivisty jsem zjistila, že z principu jsou všichni proti používání laboratorních zvířat v biomedicíně, nicméně dva respondenti připouštěli jistou možnost ospravedlnění některých vyloženě nezbytných výzkumů. Podobně jako výzkumníci, ačkoliv spíše na teoretické rovině, tak artikuluji diskurz nezbytnosti. Vzápětí však rychle artikuluji diskurz zbytečnosti, v jehož rámci oni, ale též většina dotazovaných aktivistů konstruovala realitu, ve které jsou téměř všechny prováděné experimenty na zvířatech zbytečné.

Při vysvětlování svého nesouhlasu s pokusy byl respondenty z řad aktivistů artikulován diskurz spravedlnosti, který zvířata popisoval jako nevinná stvoření, která si takové jednání nezaslouží. Tento diskurz lze dát do opozice k diskurzu boje s přírodou, který se objevoval v promluvách některých laboratorních pracovníků. Aktivisté též artikulovali biocentrický diskurz, v jehož rámci kritizují zneužívání mocenského postavení člověka a který je v přímé opozici k antropocentrickému diskurzu druhové nadřazenosti.

Diskurz spravedlnosti je artikulován jedním respondentem také ve vztahu k lidem. Kritizuje argument obhájců pokusů, že bez této praxe by se zvýšilo celkové utrpení lidí, ačkoliv by podle něj stačilo přesunout zdroje na pomoc rozvojovým zemím, kde lidé umírají na nemoci, které již umíme léčit. Poněkud naivně tak předpokládá, že lze v praxi libovolně přesouvat prostředky mezi investicemi do výzkumu (mnohdy ze strany komerčních subjektů) a charitou.

Aktivisté kromě etických výtek rovněž v rozsáhlé míře konstruovali diskurz špatné vědy, kdy zastávali názor, že jsou pokusy na zvířatech špatně přenositelné na lidské subjekty, což dokládali konkrétními případy nebezpečných následků u lidí, kteří byli ošetřováni léčebnými postupy otestovanými na zvířatech, a že jsou tudíž tyto metody nebezpečné a rozvoj vědy spíše brzdí. Oproti mnohem precizněji formulovaným etickým problémům se zde někteří dopouštěli jednostranné argumentace, která stavěla na anekdotických problematických případech, a nebrali v potaz takové, které k pokroku v biomedicíně nakonec vedly.

Při popisování budoucí perspektivy byl u některých respondentů patrný diskurz místy až naivního technooptimismu, kdy vkládali velké naděje do budoucího vývoje alternativních metod bez využití laboratorních zvířat. Většina z nich však nebyla o těchto alternativních možnostech dostatečně informována. Ti, kteří informováni byli, neboť se tématu dlouhodobě věnují, vyjmenovávali již existující alternativy, které by již dnes mohly nahradit řadu pokusů

na zvířatech, např. kombinace počítačového modelování a tkáňových kultur nebo mikrodávky, které představují podání bezpečné mikroskopické dávky dobrovolníkům a měření účinků zkoumané látky vysoce citlivými přístroji. Aktivisté v tomto vzorku tedy nevykazovali antivědecké postoje, které u nich předpokládali někteří zpovídání laboratorní pracovníci, ale naopak podporovali moderní technologická řešení, podobně jako aktivisté ve výzkumu Herzoga (1993) a Taylora (2005).

Aktivisté byli obecně více nakloněni využívání placených dobrovolníků, což může být projevem odmítnutí ideologie druhismu, ale též jisté misantropie, kterou identifikuje Franklin (1999) jako jeden z typických rysů postmoderních postojů k mimolidským zvířatům (viz oddíl 2.6).

Co se týče vnímaných překážek zavádění alternativ, respondenti uváděli časovou a finanční náročnost, která je spojena s potřebou validizace nových postupů. U dvou aktivistů se jako překážka zavádění alternativ projevoval také diskurz střetu zájmů, kdy uváděli, že lidé, kteří provádí pokusy na zvířatech, nebudou z finančních důvodů ochotni se zasazovat za jejich nahrazování. To se týkalo jednak výzkumných společností, ale též Ústřední komise na ochranu zvířat při ministerstvu zemědělství, kde rovněž podle jednoho respondenta působili lidé, kteří z pokusů na zvířatech přímo profitují.

Při konstruování identity laboratorních pracovníků aktivisté uváděli, že jsou tito pracovníci přesvědčeni o tom, že dělají správnou věc, že jsou v zajetí diskurzu druhové nadřazenosti a že mají určitou konzervativní tendenci k udržování již jednou zavedených a osvědčených pracovních postupů. Objevoval se názor, že jde částečně o generační záležitost, ale že je tento konzervativní přístup předáván dalším generacím skrze indoktrinaci a že je takto udržována laboratorní kultura, která vědce nutí v sobě utlumit případné etické zábrany.

Někteří informanti zmiňovali také malou informovanost a nedostatek zkušenosti laboratorních pracovníků s alternativními postupy, což jim rovněž dle aktivistů brání v jejich přijetí a prosazování.

Ohledně možnosti otevření diskuze většina respondentů zmiňovala obrovské překážky, kdy pociťují, že s nimi vědci odmítají navázat spolupráci, ačkoliv se snaží kromě etických námitek zdůrazňovat také odborné, metodologické důvody k zavádění alternativ. Jedna z aktivistek tento problém dokládala reálnou situací, kdy se snažila uspořádat besedu o pokusech na primátech, ale nepodařilo se jí najít žádného člověka z řad vědecké komunity, který by byl ochoten se zúčastnit. Když se zpětně podíváme na obrázek, jaký o aktivistech dle rozhovorů

mají laboratorní pracovníci, není se ani moc čemu divit. Většina pracovníků totiž na druhé straně diskuzního stolu očekává neinformované, hysterické a nekompetentní názory, kterými pravděpodobně nechtějí ztrácet svůj drahocenný čas.

8.4 Diskuze

Výše popisovaný častý stereotyp nekompetentních aktivistů a neznalost některých jejich argumentů ve výpovědích laboratorních pracovníků podle mého názoru brání otevřené diskuzi o problematice používání zvířat ve výzkumu, ať už z etického či metodologického hlediska. Rovněž předpokládám, že ochotě otevřít tuto diskuzi brání konstruování laboratorních zvířat coby objektů, které je přítomno nejen ve vědeckých textech, ale je dále rozvíjeno i v běžné laboratorní praxi.

Laboratorní pracovníci mnohdy předpokládají, že jsou to aktivisté, kteří jsou předpojatí a vnímají realitu pokrouceným způsobem. Je sice třeba podotknout, že aktivisté nejsou ve všech případech zevrubně informováni a ve svých výpovědích někdy podléhají konfirmačnímu zkreslení, na druhou stranu jsou to často právě laboratorní pracovníci, kteří jsou v zajetí podmíněné etické slepoty, která jim pak brání objektivně posoudit situaci a reflektovat možné etické problémy.

Jak ukazují zahraniční výzkumy, vědecká socializace zahrnující rutinní používání laboratorních zvířat může vést k systematickému potlačení etických zábran (Hellyer et al. 1999, Paul a Podbersek 2000) a akceptaci laboratorní kultury, v jejímž rámci je zvíře chápáno spíše jako zdroj dat než jako živý tvor s jedinečnou identitou a vlastními potřebami (Lynch 1988, Arluke 1988, Phillips 1994). Laboratorní pracovníci v důsledku toho mají tendenci potřeby zvířat přehlížet, přičemž tato tendence bývá tím silnější, čím déle se takové laboratorní práci věnují (Self et al. 1991, Phillips 1993). K přehlížení potřeb zvířat napomáhá jistý odstup a potlačení individuality používaných zvířat jak ve vědeckých textech, tak při běžné interakci v laboratoři. Při posuzování etické oprávněnosti používání zvířat jsou pak touto specifickou laboratorní kulturou nutně ovlivněni.

Ve spojitosti s vysokým statutem vědy a stavením se do „elitářských“ pozic pak snadno dojde k uzavření badatelské komunity do úzkých mantinelů vnitrooborových konferencí a odstřižení diskuze s oponenty, kteří vychází z jiných ideových pozic a kteří neprošli stejným typem socializace zahrnující a normalizující pokusy na zvířatech (Arluke a Hafferty 1996). S tím koresponduje jednoznačná tendence laboratorních respondentů v mém výzkumu označovat vnější hodnocení praxe provádění experimentů na zvířatech buď za souhlasná a informovaná, nebo za kritická a pomýlená.

Považuji proto za důležité, aby tato témata byla diskutována v rámci širšího okruhu aktérů kontroverze, tedy nejen za přítomnosti přírodovědců a lékařů, kteří prošli specifickou vědeckou socializací zahrnující pokusy na zvířatech. Účast sociálních vědců může diskusi obohatit o porozumění sociálním, psychologickým a kulturním procesům, které mnohdy ovlivňují praxi používání laboratorních zvířat, aniž by to bylo aktéry této praxe reflektováno. Zapojení aktivistů resp. neziskových organizací zase může do diskuze vnést etické otázky, které jsou v současné době z výše nastíněných důvodů často upozadřovány. Výsledkem by měl být apel na důslednější dodržování cost-benefit analýzy a aktivnější zavádění alternativních postupů, které zvířecí modely nevyužívají. Již existujícím příkladem hodným následování je interdisciplinární projekt realizovaný asociací *Laboratory Animals in the Social Sciences and Humanities* (LASSH), jehož cílem je navázání dlouhodobé spolupráce mezi přírodovědci, sociálními vědci, nevládními organizacemi i politiky za účelem humánnější vědy ve vztahu ke zvířatům (Davies et al. 2016).

Rovněž jsem přesvědčená, že pro objektivnější zvážení nutnosti používání zvířat v běžné laboratorní praxi, by bylo vhodné změnit způsob vzdělávání budoucích vědců, který v současné podobě mnohdy vede k systematickému potlačení etických zábran (viz výše). Už jenom skutečnost, že se v rámci vzdělávání i nadále používají živá zvířata, přestože existují alternativy pokusů na zvířatech, které mají pro dovednosti studentů srovnatelný (Dewhurst a Jenkinson 1995, Downie a Meadows 1995), nebo i větší přínos (Huang a Aloï 1991, Kinzie et al. 1993), může mezi budoucí generací vědců konstruovat normu, že o cost-benefit analýzu není třeba příliš usilovat, protože zvířata je legitimní použít i tehdy, kdy k nim existuje alternativa. Alternativní metody bez zvířat jsou dle citovaných studií u studentů oblíbené a méně finančně náročné, a navíc podporují soucitný přístup k pozdějším mimolidským i lidským pacientům. Kromě toho předpokládám, že lidé, jejichž vědecká výchova pokusy na zvířatech zahrnovat nebude, budou otevřenější diskusi nad etikou používání laboratorních zvířat.

9. Závěr

V této disertační práci jsem se pokusila zanalyzovat mocenské koreláty expertního vědění a další faktory, které mohou bránit otevřené a nepředpojaté diskuzi o etických otázkách týkajících se používání mimolidských zvířat v rámci biomedicínských pokusů.

Nejprve jsem načrtla stručné shrnutí historie „zvířete“ a používání zvířat coby laboratorních objektů v našem kulturním kontextu. Poté jsem téma zasadila do teoretického rámce Animal Studies a přiblížila vývoj zahrnutí „zvířete“ do pozornosti výzkumu sociálních věd. Rovněž jsem představila přehled nejčastějších argumentů, které se v rámci kontroverze ohledně používání zvířat v biomedicínském výzkumu objevují na obou názorových stranách.

V rámci vlastního výzkumu jsem se nejprve zaměřila na způsob, jakým je ve vědeckých textech pojednáváno o laboratorních zvířatech a o úkonech, které jsou na nich prováděny. Na základě textové analýzy vzorku náhodně vybraných odborných článků a grantových aplikací českých autorů jsem došla k závěru, že je v nich přítomna sociální konstrukce zvířete coby objektu, jehož podstata coby živého subjektu s vlastními zájmy byla potlačena, přičemž byly upozaděny i popisy procedur včetně jejich aktérů, což může potlačovat potenciální etickou závažnost těchto úkonů.

Klíčovou částí výzkumu byly semi-strukturované rozhovory s oběma názorovými protipóly zkoumané kontroverze, tedy s lidmi, kteří pokusy na zvířatech provádí v rámci své práce v laboratoři, a s aktivisty, kteří jsou vůči této praxi v kritické opozici. Zajímalo mě, jaké mají tyto lidé názory a argumenty týkající se využívání zvířat ve výzkumu, ať už z hlediska legitimacy, tak užitečnosti a efektivity, dále jak vnímají samotná zvířata a jakým způsobem konstruují své názorové odpůrce a jejich argumenty.

Laboratorní pracovníci, kteří byli ve výzkumu reprezentováni vědeckými výzkumníky, i doktorskými a magisterskými studenty a jednou laboratorní techničkou, byli přesvědčeni o naprosté nezbytnosti používání zvířat, což také bylo nejčastější uváděnou legitimizací této praxe. Toto ospravedlnění bylo navíc podpořeno přesvědčením, že veřejnost poptává léčebné postupy, kterých by podle jejich slov nebylo bez využití zvířecích modelů dosaženo.

Až na výjimky nevkládali laboratorní pracovníci příliš mnoho nadějí do vývoje alternativních metod, které zvířecí modely nebudou vyžadovat. Také měli tendenci být spíše skeptičtí k možnosti otevření diskuze nad oprávněností a vhodností pokusů na zvířatech a neznali

většinu argumentů svých názorových odpůrců, kteří jsou tímto způsobem marginalizováni a dezinterpretováni. Aktivisté navíc byli často popisováni jako neinformovaní a pokrytečtí. Laboratorní zvířata dotazovaní pracovníci dle svých promluv vnímali jako citlivé bytosti, nicméně v rámci realizace své práce se tuto skutečnost snaží potlačovat, aby předešli a zabránili nepříjemným pocitům. Rovněž se v jejich promluvách často projevoval diskurz druhové nadřazenosti a některým pracovníkům pomáhal s vyrovnáním se s potenciálně obtížnou situací i určitý odpor k používaným hlodavcům. Respondenti měli během promluv o etických otázkách tendenci zdůrazňovat svou morální bezúhonnost a skutečnost, že pokusy na zvířatech neprovádí rádi, ale že to někdo dělat musí.

Aktivisté z mého vzorku byli proti používání zvířat v biomedicíně, přičemž někteří z nich připouštěli, že menší část vyloženě nezbytných výzkumů by mohla být ospravedlnitelná. Svůj nesouhlas stavěli zejména na konceptu spravedlnosti a odporu vůči druhové nadřazenosti. Kromě etických důvodů zmiňovali také metodologické námitky týkající se obtížné přenositelnosti výsledků ze zvířecích experimentů na lidské subjekty. Respondenti zmiňovali možnost používání již existujících alternativ stávajících modelů a vkládali velkou důvěru do budoucího vývoje nových moderních postupů bez použití zvířat. Někteří aktivisté zmiňovali, že zavádění alternativ často brání časová a finanční náročnost, ale též konzervativismus laboratorních pracovníků či výzkumných institucí. Rádi by otevřeli diskuzi se zástupci biomedicínské komunity, kteří s nimi však podle jejich slov spolupracovat odmítají. Z rozhovorů s nimi vyvozují, že má smysl aktivisty přizvat k diskuzi nad touto problematikou a že je třeba problematizovat stereotypy, které o nich mezi laboratorními pracovníky panují.

Kromě samotné analýzy diskurzu expertního vědění a dalších společenských mechanismů, které brání otevřené a nepředpojaté diskuzi, má zpracování tohoto tématu i praktický přesah. Poznatky z tohoto výzkumu bude možné využít k zorganizování platformy pro otevřenou výměnu informací a názorů např. ve formě konference s panelovou diskuzí či dlouhodobějšího projektu spolupráce. Inspirací může být již zmiňovaný projekt *Laboratory Animals in the Social Sciences and Humanities*, který usiluje o navázání dlouhodobé spolupráce mezi přírodními a sociálními vědci, ale též nevládními organizacemi a politiky (Davies et al. 2016).

V dlouhodobějším horizontu by poznatky této práce a následné otevření diskuze nad touto problematikou mohly iniciovat politickou změnu ve způsobu, jakým se rozhoduje o tom, zda je konkrétní pokus na zvířeti nevyhnutelný (zda neexistuje alternativa nebo zda není třeba úplně zbytečný), v tom, kdo o těchto otázkách rozhoduje a v tom, kolik finančních zdrojů se

investuje do hledání, rozvíjení a zavádění alternativních metod bez využití zvířat. Odbornost na poli přírodních věd totiž nemusí být (a jak se v této práci snažím ukázat, často ani není) dostatečnou podmínkou pro objektivní zvážení všech aspektů – vědeckých i etických.

Dalším dlouhodobějším cílem by mohla být též změna způsobu vzdělávání budoucích vědců, která by podle mého názoru měla co možná nejvíce minimalizovat používání zvířat. Jak již bylo zmíněno, současný způsob vědecké socializace může vést k systematickému potlačení etických zábran i schopnosti soucitu s používanými zvířaty. Alternativní metody vzdělávání naopak podporují soucitnější postoje vůči zvířatům, a mohly by tak vést také k větší názorové otevřenosti dotyčných vědců.

Věřím, že lepší vzájemné porozumění obou stran a otevřená, racionální a etická diskuze povede k pokroku jak na poli etiky, tak i vědy samotné.

10. Doslov – pozice pisatelky

Vzhledem k otevřeně kritické povaze této disertační práce je důležité představit také mé osobní motivace k volbě tohoto tématu a svou názorovou pozici.

Prvním impulsem pro mě v roce 2002 byla četba knihy *Osvobození zvířat* Petera Singera, ve které tento známý filosof a aktivista popisuje mnoho příkladů invazivních experimentů, které nejen že byly svou povahou velmi kruté, ale kterým navíc chyběla legitimizace v podobě jejich nezbytnosti, jež by mohla alespoň částečně vyvážit jejich existenci. Naopak v knize vyjmenovává případy neustále se opakujících pokusů, přičemž motivací k jejich provedení je dle autora buď zisk dalšího grantu, možnost publikace, tradice nebo jen obyčejná zvědavost bez vyhlídky na lékařské uplatnění.

Jelikož jsem si uvědomovala, že Singer tuto publikaci napsal v 70. letech, a že dnes už jsou etické standardy experimentální vědy na jiné úrovni, rozhodla jsem se prozkoumat, jaká je situace v současné době. Zjistila jsem, že typický výzkum, který se dnes provádí, sice v celkovém úhrnu nepůsobí ani zdaleka tak drasticky jako v Singerově publikaci, nicméně i tak ve mně vyvolala znepokojení celá řada podle mého názoru zbytečných a/nebo krutých experimentů.

Objevila jsem existenci velké řady pokusů, které zahrnují opakovanou expozici mnoha druhů zvířat tabákovému kouři za účelem zjištění jeho negativních účinků, ačkoliv je (i z lidských populačních studií) dobře známo, že je tabákový kouř pro lidské zdraví škodlivý, a navíc se u zvířat projevuje jiným způsobem (Coggins 2002, Anderegg et al. 2006). Nízké přenositelnosti výsledků těchto pokusů, kdy u některých druhů zvířat cigaretový kouř rakovinu vůbec nezpůsobuje, v minulosti zneužívaly tabákové společnosti k tvrzením o jeho bezpečnosti pro člověka (Cummings et al. 2002). Další konkrétním příkladem může být např. studie, v jejímž rámci byla ohlušována morčata tak, že byla vystavována výstřelům z pušky v blízkosti jejich hlavy. Poté jim byly aplikovány injekce magnézia, aby se zjistilo, zda se tak dá zabránit vzniku hluchoty. Po skončení experimentu byla morčata usmrcena a pitvána (Abaamrane et al. 2009). Magnézium je ale pro člověka neškodné, takže by podle mého názoru bylo možné jeho efektivitu na prevenci hluchoty zkoumat rovnou u lidí, kteří např. pracují v rizikovém prostředí.

Dalším impulsem bylo osobní setkání s výzkumníky, kteří během našich rozhovorů silně bagatelizovali etický aspekt pokusů, třebaže měli velmi pozitivní postoje k divokým zvířatům

nebo byli majiteli domácího mazlíčka, u kterého by nestrpěli ani zlomek toho, co pak prováděli na laboratorních zvířatech. Začala jsem přemýšlet, jakým způsobem si vnitřně ospravedlňují toto rozlišování. Když jsem pak v rámci studia sociologie objevila sociálně-konstruktivistický přístup, začalo mi docházet, že by téma pokusů na zvířatech mohlo být zajímavé i ze sociologické perspektivy a že by odhalení některých neuvědomovaných faktorů mohlo vést k postupnému odstraňování překážek etické reflexe této zavedené praxe.

Při zkoumání problematiky jsem zjistila, že téma zvířat v lidské společnosti je součástí výzkumných otázek mnoha sociologů a dalších akademiků a že mnoho z nich se dokonce zabývá otevřeně kritickým přístupem po vzoru Frankfurtské školy. Tento směr je označován jako Critical Animal Studies (CAS, viz oddíl 3.5). Kolem roku 2010 jsem začala být na tomto poli aktivní, nejprve uspořádáním druhé evropské konference věnované CAS a založením informačního webu humanimal.cz, dále jako regionální ředitelka evropské větve *Institute for Critical Animal Studies (ICAS)* a posléze zakládající členka *European Association for Critical Animal Studies (EACAS)*.

Rovněž jsem postupně začala být aktivní v hnutí za práva zvířat, což je v komunitě CAS akademiků relativně běžné. V roce 2010 jsem se stala tiskovou mluvčí organizace *Otevři oči* a o čtyři roky později též zakládající členkou *České veganské společnosti*. Jako aktivistka a zároveň akademička proto přistupuji k projednávání problematice z pozice tzv. *zaujatého výzkumníka*, kterou ve své disertační práci popisuje Arnošt Novák (2015) jako místo „střetávání dvou světů, jednak toho akademického s jeho tendencí po objektivizaci poznání (...), a jednak toho aktivistického, v němž jde především o jednání zatížené hodnotami, emocemi, kterému nejde ani tak o to svět popsat, jako jej měnit.“ (Novák 2015, 138) Jsouc si vědoma své kritické pozice, dbala jsem dvojnásob na to, aby neovlivňovala mou objektivitu při analýze výzkumných dat, neboť jen vědecky validní práce může přispět k „aktivistickému“ cíli nikoli pouhého popisu, ale i změny světa.

Mé osobní postoje k pokusům byly zprvu utilitaristického rázu, kdy jsem považovala za adekvátní, když budou pokusy na zvířatech dobře opodstatněny svým přínosem pro zdraví člověka a bude co nejvíce ochráněno welfare používaných zvířat. Postupem času jsem však dospěla až k abolicionistické pozici a dnes nepovažuji za správné provádění žádných invazivních³⁵ pokusů. Přesto mám za to, že i každý dílčí posun, který omezuje provádění

³⁵ Za neinvazivní považuji např. etologické studie, které zkoumají inteligenci zvířat. I v těchto případech však existují sporné etické otázky.

zbytných pokusů, snižuje míru závažnosti zákroků i počet používaných zvířat, je žádoucí a má smysl. Už jenom důsledné dodržování principu 3R či doporučení evropské Směrnice 2010/63/EU by podle mého názoru znamenalo významnou změnu oproti situaci, která v oblasti pokusů na zvířatech panuje dnes.

Seznam literatury

Abaamrane, L., Raffin, F., Gal, M., Avan, P., Sendowski, I. 2009. „Long term administration of magnesium after acoustic trauma caused by gunshot noise in guinea pigs.“ *Hearing Research* 247 (2), 137-145.

Adams, C. J. 2006. *The Sexual Politics of Meat: A Feminist-Vegetarian Critical Theory*. New York: The Continuum International Publishing Group Inc.

American Physiological Society (APS). 2007. „Animal Experimentation Is Vital to Medical Research.“ In Haugen, D. M. (ed.) *Animal Experimentation*, Detroit: Greenhaven Press, 138-143.

Anderegg, Ch., Archibald, K., Bailey, J., Cohen, M. J., Kaufman, S. R., Pippin, J. J. 2006. *A Critical Look at Animal Experimentation*. Cleveland, OH: Medical Research Modernization Committee.

Appleton, J. 2007. „Animals Are Not Equal.“ In Haugen, D. M. (ed.) *Animal Experimentation*, Detroit: Greenhaven Press, 44-53.

Archibald, K. 2005. „Animal Testing: Science or Fiction?“ *Ecologist* 35 (4), 14-16.

Arluke, A. 1988. „Sacrificial symbolism in animal experimentation.“ *Anthrozoos* 2, 98–117.

Arluke, A. 1990. „Moral Elevation in Medical Research.“ *Advances in Medical Sociology* 1, 189-204.

Arluke, A. 1994. „We Build a Better Beagle‘: Fantastic Creatures in Lab Animal Ads.“ *Qualitative Sociology* 17 (2), 143–158.

Arluke, A. 2004. „The Use of Dogs in Medical and Veterinary Training: Understanding and Approaching Student Uneasiness.“ *Journal of Applied Animal Welfare Science* 7 (3), 197-204.

Arluke, A., Hafferty, F. 1996. „From Apprehension to Fascination with „Dog Lab“: The Use of Absolutions by Medical Students.“ *Journal of Contemporary Ethnography* 25, 201-225.

Arluke, A., Sanders, C. R. 1996. *Regarding Animals*. Philadelphia: Temple University Press.

Arluke, A., Sanders, C. R. (eds.). 2008. *Between the Species: A Reader in Human-Animal Relationships*. Boston: A&B Pearson.

- Bacon, F. 1990. *Nové organon*. Praha: Svoboda.
- Ball, M., Norris, J. 2007. „Animals Are Equal to Humans.“ In Haugen, D. M. (ed.) *Animal Experimentation*, Detroit: Greenhaven Press, 35-43.
- Bateson, P. 2007. „The Moral Deadlock Concerning Animal Experimentation Can Be Broken.“ In Haugen, D. M. (ed.) *Animal Experimentation*, Detroit: Greenhaven Press, 124-133.
- Barr, G., Herzog, H. 2000. „Fetal Pig: The High School Dissection Experience.“ *Society and Animals* 8 (1), 53-69.
- Basel Declaration Society. 2011. *Position paper: 3R in research—how can the concept of 3Rs best be implemented in the context of fundamental research?* Dostupné z: <http://www.basel-declaration.org/basel-declaration/the-3rs> (staženo 12. 2. 2016)
- Bauman, Z. 2003. *Modernita a holocaust*. Praha: SLON.
- Beauchamp, T. L. 1997. „Opposing Views on Animal Experimentation: Do Animals Have Rights?“ *Ethics & Behavior* 7 (2), 113-121.
- Beck, U. 2004. *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. Praha: SLON.
- Beck, A. M., Katcher, A. H. 2003. „Future Directions in Human-Animal Bond Research.“ *American Behavioral Scientist* 47 (1), 79-93.
- Bekoff, M. 2003. *Minding Animals: Awareness, Emotions, and Heart*. New York. Oxford University Press.
- Bentham, J. 1996. *Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Oxford: Clarendon Press.
- Berger, P. L., Luckmann, T. 1999. *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. Brno: CDK.
- Best, S. 2009. „The Rise of Critical Animal Studies: Putting Theory into Action and Animal Liberation into Higher Education.“ *Journal for Critical Animal Studies* 7 (1), 9-54.
- Birke, L., Smith, J. 1995. „Animals in experimental reports: The rhetoric of science.“ *Society and Animals* 3 (1), 23-42.
- Bowlby, J. 1969. *Attachment and Loss: Volume 1: Attachment*. London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.

- Broulík, P. D., Vondrová, J., Růžička, P., Sedláček, R., Zíma, T. 2010. „The effect of chronic alcohol administration on bone mineral content and bone strength in male rats.“ *Physiol Res.* 59 (4), 599-604.
- Bryant, C. D. 1979. „The Zoological Connection: Animal-Related Human Behavior.“ *Social Forces* 58 (2), 399-421.
- Burchell, K. 2007. „Empiricist selves and contingent ,others‘: the performative function of the discourse of scientists working in conditions of controversy.“ *Public Understanding of Science* 16 (2), 145-162.
- Catanzaro, T. E. 2003. „Section Introduction: Human-Animal Bond and Primary Prevention.“ *American Behavioral Scientist* 47 (1), 29-30.
- Cerulo, K. A. 2009. „Nonhumans in Social Interaction.“ *Annual Review of Sociology* 35 (1), 531-352.
- Clutton-Brock, J. 2003. „The Unnatural World: Behavioral aspects of humans and animals in the process of domestication" in Manning, A. and Serpell, J. (ed.) *Animals and Human Society: Changing perspectives*, Taylor & Francis e-Library, 23-35.
- Cohen, C. 1997. „Do Animals Have Rights?“ *Ethics & Behavior* 7 (2), 91-102.
- Cohen, E. 2003. „Animals in Medieval Perceptions: the Image of the Ubiquitous Other“ in Manning, A. and Serpell, J. (ed.) *Animals and Human Society: Changing perspectives*, Taylor & Francis e-Library, 59-80.
- Corbey, R. H. A. 2005. *The Metaphysics of Apes: Negotiating the Animal-Human Boundary*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coggins, C. R. 2002. „A minireview of chronic animal inhalation studies with mainstream cigarette smoke.“ *Inhalation Toxicology* 14 (10), 991-1002.
- Corson, S. A., Corson, E. O., Gwynne, P. H., Arnold, L. E. 1975. „Pet-Facilitated Psychotherapy in a Hospital Setting.“ *Current Psychiatric Therapies* 15, 277-286.
- Cummings, K. M., Morley, C. P., Hyland, A. 2002. „Failed promises of the cigarette industry and its effect on consumer misperceptions about the health risks of smoking.“ *Tobacco Control* 11, 110-117.
- Darwin, Ch. 1871. *The Descent of Man*. John Murray, London.

Davies, G. F., Greenhough, B. J., Hobson-West, P., Kirk, R. G. W., Applebee, K., Bellingan, L. C., et al. 2016. „Developing a Collaborative Agenda for Humanities and Social Scientific Research on Laboratory Animal Science and Welfare.“ *PLOS ONE* 11 (7), 1-12.

DeMello, M. 2010. *Teaching the Animal: Human-Animal Studies across the Discipline*. New York: Lantern Books.

DeMello, M. 2012. *Animals and Society: An Introduction to Human-Animal Studies*. New York: Columbia University Press.

Descartes, R. 1992. *Rozprava o metodě*. Praha: Svoboda.

Dewhurst, D. G., Jenkinson, L. 1995. „The impact of computer-based alternatives on the use of animals in undergraduate teaching.“ *Alternatives to Laboratory Animals: ATLA* 23, 521–530.

Doctors Against Animal Experiments Germany. 2015. *Why animal experiments are not necessary*. Dostupné z: <https://www.aerzte-gegen-tierversuche.de/agt-en/index.php/resources/general/46-why-animal-experiments-are-not-necessary> (staženo 10. 7. 2015)

Doležal, A. 2016. „Vývoj pojetí zvířete v právním diskursu.“ In Müllerová, H., Černý D., Doležal A. a kol. (eds.) *Kapitoly o právech zvířat: „My a oni“ z pohledu filosofie, etiky, biologie a práva*, Praha: Academia, 309-416.

Douglas, M. [1966] 1984. *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge.

Downie, R., Meadows, J. 1995. „Experience with a dissection opt-out scheme in university level biology.“ *Journal of Biological Education* 29 (3), 187–194.

Dunayer, J. 2000. „In the Name of Science: The Language of Vivisection.“ *Organization & Environment* 13 (4), 432-452.

Einwohner, R. L. 2002. „Motivational Framing and Efficacy Maintenance: Animal Rights Activists' Use of Four Fortifying Strategies.“ *Sociological Quarterly* 43 (4), 509-526.

Elias, N. 2006. *O procesu civilizace: Sociogenetické a psychogenetické studie. Proměny chování světských horních vrstev na Západě. /I.* Praha: Argo.

Epstein, A. 2007. „Animal Rights Activists Are Terrorists.“ In Haugen, D. M. (ed.) *Animal Experimentation*, Detroit: Greenhaven Press, 54-58.

European Union 2010. „Directive 2010/63/EU of the European Parliament and the Council of 22 September 2010 on the protection of animals used for scientific purposes.“ *Official Journal of the European Union* 276, 33-79. Dostupné z: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:276:0033:0079:en:PDF>

(staženo 20. 12. 2016)

Evans, Edward P. 1906. *The Criminal Prosecution and Capital Punishment of Animals*. New York: E. P. Dutton.

Fairclough, N. 1989. *Language and Power*. New York: Longman.

Fairclough, N. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

Fairclough, N. 1995. *Critical discourse analysis: the critical study of language*. New York: Longman.

Fawcett, N. R., Gullone, E. 2001. „Cute and Cuddly and a Whole Lot More? A Call for Empirical Investigation into the Therapeutic Benefits of Human-Animal Interaction for Children.“ *Behaviour Change* 18 (2), 124-33.

Flynn, C. P. (ed.). 2008. *Social Creatures: A Human and Animal Studies Reader*. New York: Lantern Books.

Franco, N. H. 2013. „Animal experiments in biomedical research: A historical perspective.“ *Animals* 3 (1), 238-273.

Franklin, A. 1999. *Animals and Modern Cultures. A Sociology of Human-Animal Relations in Modernity*. London: Sage Publications.

Frey, R. G. 1997. „Moral Community and Animal Research in Medicine.“ *Ethics & Behavior* 7 (2), 123-136.

Gardner, R. A., Gardner, T. B. 1969. „Teaching Sign Language to a Chimpanzee.“ *Science* 165 (3894), 664-672.

Geertz, C. 1973. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.

Germonpré, M., Sablin, M. V., Stevens, R. E., Hedges, R. E. M., Hofreiter, M., Stiller, M., and Després, V. R. 2009. „Fossil dogs and wolves from Palaeolithic sites in Belgium, the Ukraine and Russia: osteometry, ancient DNA and stable isotopes.“ *Journal of Archaeological Science*, 36 (2), 473-490.

- Gluck, J. P. 1997. „Harry F. Harlow and Animal Research: Reflection on the Ethical Paradox.“ *Ethics & Behavior* 7 (2), 149-161.
- Gluck, J. P., Kubacki, S. 1991. „Animals in Biomedical Research: The Undermining Effect of the Rhetoric of the Besieged.“ *Ethics & Behavior* 1 (3), 157-173.
- Goodall, J. 1978. *Ve stínu člověka*. Praha: Mladá fronta.
- Gray, J. 2007. „Using primates in medical experimentation is unjustifiable.“ In Haugen, D. M. (ed.) *Animal Experimentation*, Detroit: Greenhaven Press, 110-117.
- Greek, R., Greek, J. S. 2004. „Are animals necessary in 2002? Reply to Dr Michael Festing's book review of Sacred Cows and Golden Geese: the Human Cost of Experiments on Animals.“ *ATLA: Alternatives to Laboratory Animals* 32 (Sup.1), 741-746.
- Guerrini, A. 2003. *Experimenting with Humans and Animals: From Galen to Animal Rights*. Baltimore, Md: Johns Hopkins University Press.
- Hellyer, P. W., Frederick, C., Lacy, M., Slaman, M., Wagner, A. E. 1999. „Attitudes of veterinary medical students, house officers, clinical faculty, and staff toward pain management in animals.“ *Journal of the American Veterinary Medical Association* 214 (2), 238-244.
- Hendl, J. 2005. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Herzog, H. A. 1993. „‘The Movement is My Life’: The Psychology of Animal Rights Activism.“ *Journal of Social Issues* 49 (1), 103-119.
- Herzog, H. A. 2009. „Human Morality and Animal Research“ In Arluke and Sanders (eds) *Between the Species: Reading in Human-Animal Relations*. Pearson Education: Boston, MA, 160-168.
- Hobson-West, P. 2007. „Beasts and Boundaries: An Introduction to Animals in Sociology, Science and Society.“ *Qualitative Sociology Review* 3 (1), 23-41.
- Hosey, G., Melfi, M. 2014. „Human-Animal Interactions, Relationships and Bonds: a Review and Analysis of the Literature.“ *International Journal of Comparative Psychology* 27 (1), 117-142.
- Huang, S. D., Aloï, J. 1991. „The impact of using interactive video in teaching general biology.“ *The American Biology Teacher* 53 (5), 281–284.

- Hurley, J. A. 2007. „Drug Testing on Animals Is Beneficial.“ In Haugen, D. M. (ed.) *Animal Experimentation*, Detroit: Greenhaven Press, 152-156.
- Ingold, T. 2003. „From Trust to Domination: An alternative history of human-animal relations" in Manning, A. and Serpell, J. (ed.) *Animals and Human Society: Changing perspectives*, Taylor & Francis e-Library, 1-22.
- Irvine, L. 2006. „Animals in Disasters: Issues for Animal Liberation Activism and Policy.“ *Journal for Critical Animal Studies* 4 (1), 2-16.
- Jerolmack, C. 2005. „Our Animals, Our Selves? Chipping Away the Human-Animal Divide.“ *Sociological Forum* 20 (4), 651-660.
- Jíra, M., Závodná, E., Honzík, N., Nováková, Z., Vasků, A., Izakovicová, Hollá L., Fiser B. 2010. „Association of A1166C polymorphism in AT(1) receptor gene with baroreflex sensitivity.“ *Physiol Res.* 59 (4), 517-528.
- Johnson, R., Meadows, R., Haubner, J., Sevedge, K. 2003. „Human-Animal Interaction: A Complementary/Alternative Medical (CAM) Intervention for Cancer Patients.“ *American Behavioral Scientist* 47 (1), 55-69.
- Joy, M. 2011. *Why we love dogs, eat pigs, and wear cows: An introduction to carnism*. San Francisco: Conari Press.
- Kalof, L. 2007. *Looking at Animals in Human History*. London: Reaktion Books.
- Kalof, L., Fitzgerald A. (eds.). 2007. *The Animals Reader: The Essential Classic and Contemporary Writings*. Oxford: Berg.
- Kalof, L., Mattes, S., Fitzgerald, A. 2015. *Animal Studies Bibliography* [online]. Michigan: Animal Studies at MSU. Dostupné z: <http://www.animalstudies.msu.edu/bibliography.php>. (staženo 1. 6. 2015)
- Kant, I. 1930. *Lectures on Ethics*. New York: Century.
- Kant, I. 2001. *Kritika čistého rozumu*. Praha: OIKOYMENH.
- Kaufmann, J.-C. 2010. *Chápající rozhovor*. Praha: SLON.
- Kemmerer, L. 2004. „Hunting Tradition: Treaties, Law, and Subsistence Killing.“ *Journal for Critical Animal Studies* 2 (2), 1-20.
- Kete, K. 1995. *The Beast in the Boudoir: Petkeeping in Nineteenth-century Paris*. Berkeley: University of California Press.

- Kinzie, M. B., Strauss, R., Foss, J. 1993. „The effects of an interactive dissection simulation on the performance and achievement of high school biology students.“ *Journal of Research in Science Teaching* 30 (8), 989–1000.
- Knight, A. 2011. *The Costs and Benefits of Animal Experiments*. Hampshire, UK: Palgrave Macmillan.
- Kobr, J., Fremuth, J., Pizingerová, K., Fikrlová, S., Jehlicka, P., Honomichl, P., Sasek, L., Racek, J., Topolcan, O. 2010. „Total body response to mechanical ventilation of healthy lungs: an experimental study in piglets.“ *Physiol Res.* 59 (4), 545-52.
- Kohák, E. 2000. *Zelená svatozář: kapitoly z ekologické etiky*. Praha: SLON.
- Lévi-Strauss, C. 1969. *Totemism*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Lévi-Strauss, C. 1971. *Myšlení přírodních národů*. Praha: Československý spisovatel.
- Levinson, B. M. 1965. „Pet Psychotherapy: Use of Household Pets in the Treatment of Behavior Disorder in Childhood.“ *Psychological Reports* 17 (3), 695-698.
- Linzey, A., Linzey, C. (eds.). 2015. *Normalising the Unthinkable: The Ethics of Using Animals in Research*. Oxford: Oxford Centre for Animal Ethics.
- Loughnan, S., Haslam, N. and Bastian, B. 2010. „The role of meat consumption in the denial of moral status and mind to meat animals.“ *Appetite* 55 (1), 156-159.
- Lynch, M. E. 1988. „Sacrifice and the Transformation of the Animal Body into a Scientific Object: Laboratory Culture and Ritual Practice in the Neurosciences.“ *Social Studies of Science* 18 (2), 265–289.
- Macek Jílková, Z., Pavelka, S., Flachs, P., Hensler, M., Kůs, V., Kopecký, J. 2010. „Modulation of type I iodothyronine 5'-deiodinase activity in white adipose tissue by nutrition: possible involvement of leptin.“ *Physiol Res.* 59 (4), 561-569.
- Maehle, A.-H. 2003. „Cruelty and Kindness to the ‘Brute Creation’: Stability and change in the ethics of the man-animal relationship, 1600-1850“ in Manning, A. and Serpell, J. (ed.) *Animals and Human Society: Changing perspectives*, Taylor & Francis e-Library, 81-105.
- Manning, A. and Serpell, J. 2003. „Introduction“ in Manning, A. and Serpell, J. (ed.) *Animals and Human Society: Changing perspectives*, Taylor & Francis e-Library, xi-xii.
- Marcuse, H. 1972. *Counterrevolution and Revolt*. Boston: Beacon Press.

- Marková, I., Zidek, V., Musilová, A., Simáková, M., Mlejnek, P., Kazdová, L., Pravenec, M. 2010. „Long-term pioglitazone treatment augments insulin sensitivity and PKC-epsilon and PKC-theta activation in skeletal muscles in sucrose fed rats.“ *Physiol Res.* 59 (4), 509-516.
- Mead, G. H. 1907. „Concerning Animal Perception.“ *Psychological Review* 14, 383-390.
- Mercer, I. 2007. „Animals Do Not Have Rights.“ In Haugen, D. M. (ed.) *Animal Experimentation*, Detroit: Greenhaven Press, 29-34.
- Merton, R. K. 2000. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: SLON.
- Michael, M., Birke. L. 1994a. „Accounting for animal experiments: Identity and Disreputable "Others".“ *Science, Technology & Human Values* 19, 189-204.
- Michael, M., Birke. L. 1994b. „Enrolling the Core Set: The Case of the Animal Experimentation Controversy.“ *Social Studies of Science* 24 (1), 81-95.
- Midgley, M. 1984. *Animals and Why They Matter*. Athens, GA: The University of Georgia Press.
- Mullin, M. 2002. „Animals and Anthropology.“ *Society and Animals* 10 (4), 387-393.
- Myers, O. E. 2003. „No Longer the Lonely Species: A Post-Mead Perspective on Animals and Sociology.“ *The International Journal of Sociology and Social Policy* 23 (3), 46-68.
- Necas, A., Plánka, L., Srnec, R., Crha, M., Hlucilová, J., Klíma, J., Starý, D., Kren, L., Amler, E., Vojtová, L., Jancár, J., Gál, P. 2010. „Quality of newly formed cartilaginous tissue in defects of articular surface after transplantation of mesenchymal stem cells in a composite scaffold based on collagen I with chitosan micro- and nanofibres.“ *Physiol Res.* 59 (4), 605-614.
- Newkirk. I. E. 2004. „Brueghel's Two Monkeys.“ *ATLA: Alternatives to Laboratory Animals* 32 (Sup.1), 747-752.
- Nibert, D. 2002. *Animal Rights, Human Rights: Entanglements of Oppression and Liberation*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Noske, B. 1990. „The Question of Anthropocentrism in Anthropology.“ *Focaal* 13, 66-84.
- Novák, A. 2015. „Tmavomodrý svět: Radikálně ekologické aktivity v České republice po roce 1989.“ Disertační práce obhájená v Centru pro otázky životního prostředí, FHS, UK v Praze.
- Parshall, D. P. 2003. „Research and Reflection: Animal-Assisted Therapy in Mental Health Settings.“ *Counseling and Values* 48 (1), 47-56.

- Paul, E. S. 1995. „Us and Them: Scientists' and Animal Rights Campaigners' Views of the Animal Experimentation Debate.“ *Society and Animals* 3 (1), 1-21.
- Paul, E. S., Podberscek A. L. 2000. „Veterinary education and students' attitudes towards animal welfare.“ *The Veterinary Record* 146 (10), 269-272.
- Phillips, L., Jorgensen, M. W. 2002. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage.
- Phillips, M. T. 1993. „Savages, drunks, and lab animals: The researcher's perception of pain.“ *Society and Animals* 1 (1), 61-81.
- Phillips, M. T. 1994. „Proper names and the social construction of biography: The negative case of laboratory animals.“ *Qualitative Sociology* 17, 119-142.
- Pedersen, H. 2014. „Knowledge production in the 'Animal Turn': Multiplying the image of thought, empathy and justice.“ In Andersson Cederholm, E., Björck, A., Jennbert, K., Lönngren, A-S. (Eds.) *Exploring the Animal Turn: Human-Animal Relations in Science, Society and Culture*, Lund: Pufendorfinstitutet, 13-18.
- Primatt, H. 1776. *The Duty of Mercy and Sin of Cruelty to Brute Animals* (dissertation). London: R. Hett. Dostupné z <https://ia802305.us.archive.org/0/items/adissertationon00primgoog/adissertationon00primgoog.pdf> (staženo 28. 9. 2016)
- Primatt, H. 1778. *Ueber Barmherzigkeit und Grausamkeit gegen die thierische Schöpfung*, trans. from English edn of 1776, Halle: Johann Jacob Gebauer.
- Rachels, J. 1990. *Created from Animals: The Moral Implications of Darwinism*. Oxford: Oxford University Press.
- Regan, T. [1983] 2004. *The Case for Animal Rights*. Berkeley: University of California Press.
- Regan, T. 1997. „The Rights of Humans and Other Animals.“ *Ethics & Behavior* 7 (2), 103-111.
- Regan, T. 2007. „Animals Have Rights.“ In Haugen, D. M. (ed.) *Animal Experimentation*, Detroit: Greenhaven Press, 23-28.
- Ritvo, H. 1987. *The Animal Estate*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rollin, B. E. 1998. *The Unheeded Cry: Animal Consciousness, Animal Pain, and Science*. Expanded Edition. Ames: Iowa State University Press.

- Rousseau, J.-J. 1949. *O původu nerovnosti mezi lidmi*. Praha: nakladatelství Svoboda.
- Russell, W. M. S., Burch, R. L. 1959. *The Principles of Humane Experimental Technique*. London: Methuen.
- Sanders, C. R. 1995. „Killing with Kindness: Veterinary Euthanasia and the Social Construction of Personhood.“ *Sociological Forum* 10 (2), 195-214.
- Savage-Rumbaugh, S., Shanker, S. G., Taylor, T. J. 1998. *Apes, Language and the Human Mind*. New York: Oxford University Press.
- Segerdahl, P. (ed.). 2011. *Undisciplined Animals: Invitations to Animal Studies*. Cambridge: Scholars Publishing.
- Self, D., Schrader, D., Baldwin, D., Root, S., Wolinsky, F., Shaddock, J. 1991. „Study of the influence of veterinary medical education on the moral development of veterinary students.“ *Journal of the American Veterinary Medical Association* 198 (5), 782-787.
- Serpell, J. A. 1986. *In the Company of Animals: A study of human-animal relationships*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Serpell, J. A. and Paul, E. 2003. „Pets and the Development of Positive Attitudes to Animals“ in Manning, A. and Serpell, J. (ed.) *Animals and Human Society: Changing perspectives*, Taylor & Francis e-Library, 127-144.
- Schicktanz, S. 2006. „Ethical Considerations of the Human–Animal-Relationship under Conditions of Asymmetry and Ambivalence.“ *Journal of Agricultural & Environmental Ethics* 19 (1), 7-16.
- Schwabe, C. W. 2003. „Animals in the Ancient World“ in Manning, A. and Serpell, J. (ed.) *Animals and Human Society: Changing perspectives*, Taylor & Francis e-Library.
- Singer, P. [1975] 2001. *Osvobození zvířat*. Praha: Práh.
- Singer, P. 2007. „The Animal Experimentation Debate Has Reached a Moral Deadlock.“ In Haugen, D. M. (ed.) *Animal Experimentation*, Detroit: Greenhaven Press, 118-123.
- Solot, D., Arluke, A. 1997. „Learning The Scientist's Role: Animal Dissection in Middle School.“ *Journal of Contemporary Ethnography* 26 (1), 28-54.
- Státní veterinární správa 2015. „Informace o programu ochrany zvířat. Situace v roce 2014.“ *Informační bulletin č. 4/2015*. Dostupné z: <http://www.svscr.cz/wp-content/files/dokumenty-a-publikace/ib1504.pdf> (staženo 20. 2. 2017)

- Svoboda zvířat 2009. *Humánní vzdělávání v přírodních vědách. Alternativní přístupy k pokusům na zvířatech a pitvám*. Dostupné z: <http://www.protisrsti.cz/dokumenty/SvZv%20Brozura%20Vzdelavani%20A5%20nahled.pdf> (staženo 15. 11. 2015)
- Škodová, M. 2006. *Češi o životě zvířat chovaných v zajetí*. Praha: Centrum pro výzkum veřejného mínění.
- Taylor, N. 2005. „Luddites or Limits? The Attitudes of Animal Rights Activists Towards Science.“ *Animal Liberation Philosophy and Policy Journal* 3 (1), 1-16.
- Tester, K. 1992. *Animals and Society: The Humanity of Animal Rights*, London: Routledge.
- Thomas, D. 2007. „Animal Experimentation is Unethical.“ In Haugen, D. M. (ed.) *Animal Experimentation*, Detroit: Greenhaven Press, 82-101.
- Thomas, K. 1991. *Man and the Natural World: Changing Attitudes in England 1500–1800*. Penguin Books Ltd, Kindle Edition.
- Turner, J. Z. 1998. „I don't want to see the pictures: Science writing and the visibility of animal experiments.“ *Public Understanding of Science* 7, 27-40.
- Van den Born, R. J. G., Lenders, R. H. J., De Groot, W. T., Huijsman, E. 2011. „The new biophilia: an exploration of visions of nature in Western countries.“ *Environmental Conservation*, 28(1), 65-75.
- van Dijk, T. 1997. „The Study of Discourse“. In van Dijk, T. (ed.) *Discourse as Structure and Process: A Multidisciplinary Introduction*. London: Sage, 1-34.
- van Leeuwen, T. 2008. *Discourse and practice: New tools for critical discourse analysis*. New York: Oxford University Press.
- Vandrovcová, T. 2011a. „Animals in Experimental Research: Discourse Analysis Approach.“ In Gibas, P., Pauknerová, K., Stella, M. et al. *Non-humans in Social Science: Animals, Spaces, Things*. Cervený Kostelec: Pavel Mervart, 57-68.
- Vandrovcová, T. 2011b. *Zvíře jako pokusný objekt: sociologická reflexe*. Praha: Triton.
- Vandrovcová, T. 2015. „Sociologie zvířat: přehledová stat' o oboru Human-Animal Studies.“ *Naše společnost* 13 (1), 23-33.

Vandrovcová, T. 2016. „Development of Positive Attitudes to Animals and Barriers of Ethical Consumption.“ In Baďurová, B., Szántó, V., Vandrovcová, T., Wróblewski, Z. *Selected Approaches to Environmental Ethics in V4 Countries*, Lublin: Academicon, 75-92.

Vašát, P. 2008. „Kritická diskursivní analýza: sociální konstruktivismus v praxi.“ *Antropowebzin* 2-3, 101-112. Dostupné z: <http://www.antropoweb.cz/cs/kriticka-diskursivni-analyza-socialni-konstruktivismus-v-praxi> (staženo 12. 10. 2016)

Weber, Max. 1966. *The Theory of Social and Economic Organization*. New York: The Free Press.

Weisberg, Z. 2009. „The Broken Promises of Monsters: Haraway, Animals and the Humanist Legacy.“ *Journal for Critical Animal Studies* 7 (2), 22-62.